

Liahona

Ko ha 'aho
Nāunau'ia ke
Manatu'i, p. 24

Ngaahi Founa ke
Ako'i Kau ki he
Fakamo'ui 'i 'Api,
p. 10

Tataki 'e he 'Eiki:
Ko e Hala 'o Siosefa ki
Palemilá, p. 14

Hoko ko ha Ākonga lelei
Ange: Ngaahi Lēsoni mei
he Tohi 'a Luké, p. 28

*"He ko e tangata fē
'iate kimoutolu, kapau
'e kole mā [a] hono
fohá, te ne 'ange
ki ai ha maka?
"Pe kapau te ne kole
ha ika, 'e 'ange ki
ai ha ngata?
"Ko ia kapau 'oku
mou 'ilo, ka ko e
angakovi, ke foaki 'a
e ngaahi me'a lelei
ki ho'omou fānaú, 'e
fēfē hono lahi hake 'o
e fie foaki 'a e ngaahi
lelei ho'omou Tamai
'oku 'i he langi kiate
kinautolu 'oku kole
kiate iá?*

Mātiu 7:9-11

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: 'E Lava Ke Fakataha 'a e Fāmili 'o Ta'engata**
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ngaahi 'Ulungaanga Fakalangi 'o Sīsū Kalaisi—Angama'a**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 10 Founa 'Oku Tau "Malanga 'Aki 'a Kalaisi" 'i Hotau 'Apí**
Fai 'e Darren E. Schmidt
Ngaahi fakakaukau ki hono fa'u 'o ha 'api 'oku fakatefito lahi ange 'ia Kalaisi.
- 14 Ko e Hala ki Palemailá**
Fai 'e Matthew O. Holland
Ko e hala ki Palemailá—ko e fei-tu'u 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā mai mo e tuku'anga 'o e ngaahi lau'i peleti koulá—na'e 'ikai ko ha me'a faingofua kia Siosefa Sāmīta mo hono fāmili.

- 20 Ko e Feinga ke Fakahaofi**
Fai 'e Connie Goulding
Kapau 'okū ke ongo'i ha'isia—'i ha ngaahi faingata'a'ia fakatāutaha, ngaahi vaivai, pe 'i ha ngaahi tūkunga faingata'a—'oku 'i ai ha 'amanaki lelei ki ha fakahaofi.

- 24 Ko e 'Aho Nāunau'ia 'o hono Toe Fakafoki Mai e Lakanga Fakataula'eiki**
Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry
Hono 'ikai totonu ke lahi 'etau fakahounga'i hono toe fakafoki mai 'e he 'Eiki Hono Siasī mo Hono lakanga fakataula'eiki ki he māmanī.

- 28 Ko e Ngaahi Akonaki 'a e Fakamo'ui ki he Tu'unga Fakaākongá**
Fai 'e Casey W. Olson
'Oku ako'i kitautolu 'e he ngaahi me'a ko 'eni 'e fā na'e hoko 'i he hā'e faka'osi 'a Kalaisi ki Selusalemā ki he founa ke hoko ai ko ha kau ākonga lelei ange.

- 34 Kau Toutai Tangata**
Fai 'e 'Eletā Scott D. Whiting
Na'e fakahoko 'a e faikehekehe kotoa tu'unga 'i ha fakataha alēlea fakauoti na'e fakahoko lelei 'i ha uoti 'e taha.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ko 'Eku Lēsoni 'i he 'Ofá**
Fai 'e Janice Tate
- 9 Ngaahi Fakakaukau: Ko e Fakahaofi 'o e Fo'i Manupuná (Hummingbird)**
Fai 'e William Hoggan
- 38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Tukunoa'i**
Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

'I HE TAKAFÍ

'I mu'a: Faitaa'i 'e Leslie Nilsson. 'I loto he takafi mu'a: Faitaa'i 'e he Rudvan Çelik/iStock/Thinkstock. 'I loto he takafi mu'i: Faitaa'i 'e Cody Bell.

46

42 Ko e Falala ki hono Fakapapau'i mai 'e he 'Eiki

Fai 'e Mindy Anne Leavitt

Mahalo 'e tāpuaki'i kitautolu 'e he 'Eiki 'aki ha ngaahi momeniti mahu'inga 'o e lotu fakapapaú, 'i he lotolotonga 'o hotau ngaahi 'ahi'ahi, kae 'ikai ko hano fakatau-'atāina'i 'i he taimi pē ko iā.

46 'Ikai ha Fehikitaki

Fai 'e Lena Hsin-Yao Cho

Ko e taimi na'a ku fanongo ai na'e vahe au ke u toe nofo 'i he feitu'u tatau pē 'i ha toe uike 'e onó, na'e 'ikai ke u fa'a fa'a tui ki he me'a kuó u fanongo ki ai.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'ení. Tokoní: Ko e hā ha me'a te ke lava 'o faka'uli ai makehe mei ha kā?

48 Ko e Mo'ui 'i ha Māmani Feliliuaki Vave

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

Fakafaingofua'i ho'o mo'ui 'aki ha'o tukutaha ho'o tokangá ki he ngaahi vā fetu'utaki ko 'ení 'e fā.

52 Ko 'Etau Tafa'aki

54 Ko Hono Vahevahe 'o e Ongoongolelei 'o Hangē ko Sione Papitaisó

Fai 'e Ryan Carr

56 Kae Fēfē Kapau . . . ? Ngaahi Fehu'i fekau'aki mo e Ngāue Fakafaifekau

60 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'Oku loto ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'a ke 'ahi'ahi'i tu'o taha ha fa'ahinga me'a 'oku kovi koe'uhí ke lava 'o mahino kiate ia 'i he taimi 'oku talanoa ai 'a e kakai ki ai. Te u tokoni fēfē ke mahino kiate ia 'oku 'ikai ko ha fakakaukau lelei ia?"

62 Ko e Pāsolo Ako Folofolá

Fai 'e Cody Phillips

Ko e lahi ange ho'o ngāue 'i he pāsolo mo e ako folofolá, ko e lahi ange ia ho'o lava 'o 'ilo'i 'a e faka-tātā lahi angé.

65 Kau Fafine 'i he Ongoongolelei

Fai 'e Paola Sarahí Hernández Cruz

Na'e ta'elata 'a e kaungāme'a 'o Paolá, ko ia na'e fie vahevahe 'e Paola 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei mo ia.

72

66 Fakamo'oni Makehe: 'E malava fēfē ke tataki au 'e he Laumālie Mā'oni'oni?

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

67 Mūsikā: Ko e Laumālie Mā'oni'oni

Fai 'e Jeanne P. Lawler

68 Taimi ki he Folofolá: Ko e Tauhisipi Lelei

Fai 'e Erin Sanderson

70 Ko 'Etau Pēsí

71 Kakai 'o e Folofolá 'i he Fuakava Fo'ou: Ko e Tauhisipi Lelei

72 Ko e 'Uluaki 'Aho Tamai 'o Sitiveni 'i he Kaha'ú

Fai 'e Kellie George Purcill

Na'e 'i ai ha fakakaukau 'a e fa'e 'a Sitiveni ke tokoni ke 'oua na'a lotomamahi 'i he 'Aho Tamai.

74 Ko e Fakamo'oni 'a Miá

Fai 'e Amelia Hawkins

Na'e fie ma'u 'e Mia ha fakamo'oni, ka te ne ma'u fēfē ia?

76 Ma'a e Fānau Iki: Ko e Fale Na'e Langa 'e he Vahehongofulú

Fai 'e Janele Williams

48

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Ētita: Craig A. Cardon

Kau 'Etivaisā: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Lisa Carolina López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flittton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan

Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Siale Hala

Kaungā 'Ētita Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he tā'u oku TOP \$3.60. Ko e tūa-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunāu, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fona mavahe mei he Tunaitei Siteiti mo Kānata, ai ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe meā "fakahinohino") 'oku pulasi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempipoutia, Pulu'ālāia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofuāi), Kolōesia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Nitonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēa, Letiviā, Lufuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōlā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'moā, Silōveniā, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tonga, Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. (Oku kehekehe pe 'a e tūo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he Tunaitei Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga 'i he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga 'i 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'āi atu ai hano fakatapu'apui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala ai e tokotaha 'oku 'aana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu' ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:
June 2015 Vol. 39 No. 6. LIAHONA (USPS 311)
Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).
NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiati Fakafamili 'i 'Api

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti' e lava ke faka'aonga 'i he efiati fakafamili 'i 'api. Ko ha fakakaukau 'eni' e ua.

"Ko e 'Aho Nāunau'ia 'o hono Toe Fakafoki Mai e Lakanga Fakataula'eiki," peesi 24: Fakakaukau ke ke fakamatala'i e founga 'o e tuku'au mai 'a e lakanga fakataula'eiki mei he tokotaha ki he tokotaha, 'o kamata meia 'Ātama pea hokohoko mai ai 'i he kau palōfita kehe 'o e Fuakava Motu'a pea meia Sisū Kalaisi mo 'Ene Kau 'Aposetolō kia Siosefa Sāmīta. Mahalo te ke feinga ke ako mā'uloto 'a e ngaahi lea na'e fai 'e Sione Papitaiso 'i he taimi na'e foaki ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēlonē kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautelē, hangē ko 'ene hā 'i he Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakava 13:1, pea alea'i hono mahu'inga 'o e me'a ko iā.

"Fakamo'oni 'a Mia," peesi 74: Te mou lava 'o alea'i 'i he hili ha'amou lau fakataha 'a e fakamatalā 'a e "founga" ke mā'u ai ha fakamo'oni: lotu, lau folofola, fanongo ki he kau palōfita mo e kau 'aposetolō, fanongo ki he ngaahi fakamo'oni 'a e kakai kehē, fai ho'o fakamo'oni, mo e alā me'a peheē. Talanoa ki he founga 'e lava ai 'a e ngaahi fakamo'oni 'o hangē ha māmā. 'E lava leva 'e he ongomātu'a ke fai 'ena fakamo'oni mo fakaafe'i 'ena fāna'u ke vahevahe 'enau fakamo'oni pe ko 'enau ongō kapau 'oku nau loto ki ai.

I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku mā'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Akonaki, 10
'Amanaki Lelei, 42
Angama'a, 7
Fa'a kātaki, 38
Fakahaofi, 9, 20
Fakalelei, 20, 42
Fakamālohiā, 9
Fakamolemolē, 80
Fakamo'oni, 56, 74
Fakatomalā, 56
Fāmili, 4, 10, 48, 72
Folofolā, 62, 68, 71
Hā'ele 'Angaua Mai, 54
Hisitōlia fakafāmili, 4
Lakanga Fakataula'eiki, 4, 24

Laumālie Mā'oni'oni, 62, 66, 67, 74
Lotu, 10, 74
Mūsikā, 8, 53, 67
Ngaahi 'ahi'ahi, 20, 42, 52
Ngaahi fakataha alēlea fakauōti, 34
Ngaahi Misionā, 40, 42, 46, 54, 56
Ngaahi Tamai, 72
Ngāue fakafaifekaú, 54, 65
Ngāue Fakatauhi, 9, 28, 34
Ngāue fakatemipalē, 4, 6, 70
Ngāue Ma'u'anga Mo'ui, 39, 52

Ngāue tokoni, 8, 24, 34, 41, 48
'Ofā, 8, 40
Papitaiso, 65, 70
Sāmīta, Siosefa, 14
Sisū Kalaisi, 7, 10, 20, 28, 42, 48, 54, 66
Ta'e-siokitā, 28
Tamai Hēvanī, 48
Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei, 14, 24
Tohi 'a Molomonā, 10
Tu'unga Fakaākongā, 28
Tu'unga Fakatakimu'a, 34, 46, 80
Vahehongofulu, 76

**Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring**

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau PalesitenisĪ
'Uluaki

‘E LAVA KE FAKATAHA ‘A E FĀMILĪ ‘O Taengata

Ko e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikī ke fakama’u ‘o ta’engata ‘a e ngaahi fāmīlī ko e taha ia ‘o e ngaahi me’a’ofa ma’ongo’onga taha ‘a e ‘Otuá. ‘Oku faka’amua ‘e he taha kotoa pē ‘oku mahino ki ai ‘a e palani ‘o e fakamo’uī ‘a e tāpuaki tu’uloa ko iá. ‘Oku toki ngata pē ‘i he ngaahi ouau sila ‘oku fakahoko ‘i he ngaahi temipale kuo ‘osi fakatapui ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī ‘oku fakahoko ai ‘e he ‘Otuá ‘a e tala’ofa ‘e lava ke fakama’u ai ‘a e ngaahi fāmīlī ‘o ta’engatá.

Na’e fakafoki mai ki māmani ‘a e ngaahi kī ‘oku nau ‘ai ke malava ‘enī ‘e he palōfita ko ‘Ilaisiaá kia Siosefa Sāmita ‘i he Temipale Ketilanī. Kuo tuku’au fakahokohoko mai ‘a e ngaahi kī ko iá ‘o ‘ikai toe motu ‘i he kau palōfita mo’ui he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī ‘o a’u ki he ‘ahó ni.

Na’e folofola ‘a e Fakamo’uī ‘i He’ene ngāue fakafaifekau he māmanī kau ki he mālohi ke sila ‘i ‘a e ngaahi fāmīlī ‘i ha folofola kia Pita, ko ‘Ene ‘Aposetolo pulé, ‘o Ne pehē, “Pea te u ‘atu kiate koe ‘a e kī ‘o e pule’anga ‘o e langí; pea ko ia kotoa pē te ke nono’o ‘i māmanī, ‘e nono’o ia ‘i he langí; pea ko ia te ke veteki ‘i māmanī, ‘e veteki ia ‘i he langí” (Mātiu 16:19).

Ko e nāunau fakasilesitalé pē te tau lava ai ‘o nofo ko e ngaahi fāmīlī ‘o ta’engatá. Te tau lava ai ‘o nofo ko e ngaahi fāmīlī ‘i he ‘ao ‘o ‘etau Tamai Hēvanī pea mo e Fakamo’uī. Na’e fakamatala ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e ‘usia faka’ofa’ofa ko iá ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘i he founa ko ‘enī:

“O ka hā mai ‘a e Fakamo’uī te tau mamata kiate ia ‘o hangē ko hono angá. Te tau vakai ko e tangata ia ‘oku tatau mo kitautolu.

Pea ko e feohi fakakāinga ‘a ia ‘oku ‘iate kitautolu ‘i henī ‘e ‘iate kitautolu ia ‘i ai, ka ‘e ō fakataha ia mo e nāunau ta’engatá, ‘a ia ko e nāunau ‘oku ‘ikai ke tau fiefia ai ‘i he taimí ni.” (T&F 130:1–2).

‘Oku fokotu’u mai ‘e he potufolofola ko ‘enī te tau lava ‘o fakataumu’a mo’oni ki ha tu’unga mo’ui fakalangi ‘i hotau vā fetu’utaki mo hotau ngaahi fāmīlī. ‘E lava ‘o fe’unga ‘etau tokanga ki he kau mēmipa hotau fāmīlī, tatau pē mo’uī mo e maté, ke tau fai ai ‘a e me’a kotoa pē ‘oku tau lavá ke ‘oange kiate kinautolu ‘a e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikī ‘a ia te ne fakama’u kitautolu ‘i he langí.

Ko hamou tokolahi, kei talavou mo e matu’otu’a, ‘oku mou fai ia. Kuo mou kumi e ngaahi hingoa ‘o e ngaahi kui ‘oku te’eki ai ke nau ma’u ‘a e ngaahi ouau te nau lava ‘o sila ‘i fakataha kimoutolú.

‘Oku ma’u ‘e he meimei tokolahi taha ‘o kimoutolu ha kāinga kei mo’ui kuo te’eki ai sila ‘i ko e ngaahi fāmīlī ‘e he mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikī. Ko e tokolahi ‘oku ‘i ai hanau kāinga mo’ui kuo nau ‘osi ma’u ‘a e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikī ka ‘oku ‘ikai ke nau tauhi ‘a e ngaahi fuakava na’a nau fai mo e ‘Otuá. ‘E tāpuaki’i koe ‘e he ‘Otuá ke ke lava ‘o tokoni ‘i he tui kiate kinautolu kotoa ‘o homou kāinga ko iá. ‘Oku mou ma’u ha tala’ofa ‘oku fai ‘e he ‘Eikí ki He’ene kau ākonga ‘oku nau ō ke ‘omai ha ni’ihi kiate iá:

“Pea ‘ilonga ia ‘e tali ‘a kimoutolú, te u ‘i ai foki mo au, he te u mu’omu’a ‘i homou ‘aó. Te u ‘i homou nima to’o-mata’u pea ‘i homou to’ohemá, pea ‘e ‘i homou lotó ‘a hoku Laumālié, pea ‘e takatakai ‘a kimoutolu ‘e he’eku kau ‘āngeló, ke poupou’i hake ‘a kimoutolu” (T&F 84:88).

‘Oku ou vakai mei he matapā sio’ata ‘o hoku ‘ōfisí he ‘aho kotoa ki he kau fafine mo e kau tangata malí ‘i he faitaa’i kinautolu he ngaahi matala’i’akau faka’ofa’ofá mo

e ngaahi fauniteni mapunopuná. 'Oku fa'a fua 'e he tangata malí hono malí, 'i ha ki'i laka meimei nounou pē, he lolotonga hono 'ai 'e he taha faitaá 'a e ngaahi tā 'o e malí. Ko e taimi kotoa pē 'oku ou sio ai ki he me'a ko iá, 'oku ou fakakaukau ki he ngaahi hoa-mali 'oku ou 'ilo'i he mo'uí ni—ko e taimi 'e ni'ihi 'oku 'osi pē ha ki'i taimi

nounou mei hona 'aho malí—ne pau ke na fefua'aki kinaua 'i ha ngaahi founa kehe 'i he taimi na'e faka'au 'o faingata'a ai 'a e mo'uí. 'E lava pē ke mole 'a e ngāue ma'u'anga mo'uí. 'E lava ke fā'ele'i 'a e fānaú 'i he ngaahi faingata'a lahi. 'E lava ke hoko mai 'a e mahamahakí. Pea 'e toki hanga 'e he 'ulungaanga 'aki e fai ki he ni'ihi

kehé 'a e me'a 'oku tau loto ke nau fai mai kiate kitautilú—'i he taimi na'e faingofua ange ai—'o ngaohi kitautilú ko e kau mo'unga'i tangata mo e mo'unga'i fefine 'i he ngaahi taimi faingata'a ko ia 'oku lahi ange ai e ngāue 'i he me'a na'a tau fakakaukau 'oku tau ma'ú.

'Oku tau mo'ua ki hotau ngaahi fāmilí 'i he fa'ahinga vā fetu'utaki 'oku tau lava ke 'ave ki he 'ao 'o e 'Otuá. Kuo pau ke tau feinga ke 'oua te tau fakatupu 'ita pe 'ita. Te tau lava 'o loto 'aki ke fakamolemole'i vave mo kakato. Te tau lava 'o feinga ke fiefia 'a e ni'ihi kehé 'o laka ange 'i ha'atau-tolú. Te tau lava 'o anga'ofa 'i he'etau leá. Pea 'i he'etau feinga ke fai kotoa 'a e ngaahi me'a ko 'ení, te tau fakafe'i ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki hotau ngaahi fāmilí pea ki he'etau mo'uí.

'Oku ou fakapapau'i atu kiate ki-moutolu, te tau lava 'i he mo'uí ni, 'i he tokoni 'a e 'Eikí pea mo ha loto fakatomala, ke ma'u ha kii'i 'ata 'o e fa'ahinga mo'uí 'oku tau loto ke ma'u 'o ta'engata. 'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautilú. 'Oku finangalo ke tau foki ange kiate Ia. 'Oku hanga 'e he Fakamo'uí, 'i he mālohi 'o 'Ene Fakaleleí, 'o 'ai ke lava 'a e ngaahi liliu ko ē 'i hotau lotó 'oku fie ma'u ke fakahoko ka tau lava 'o hū ki he ngaahi temipale mā'oni'oni, fai e ngaahi fuakava te tau lava 'o tauhi, pea mo nofo ko e ngaahi fāmilí 'o ta'engata 'i he nāunau fakasilesitalé—kuo tau toe 'i 'api. ■

KO E AKONAKI MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'I ho'o vahevahe 'a e tokāteline 'o e fāmilí ta'engata, fakakaukau'i 'a e me'a na'e lea 'aki 'e 'Eletā Lisiāte G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá: "Feinga ma'u pē ke fakamālohia 'a e ngaahi fāmilí. Faiako 'aki e vīsone 'o e mahu'inga ke sila'i 'a e ngaahi fāmilí 'i he temipalé. . . 'I ho'o ma'u 'a e vīsone ki he ngaahi ouau sila 'i he temipalé, te ke lava leva 'o tokoni ki hono langa hake 'o e pule'anga e 'Otuá 'i he māmaní" ("Kuo u Tuku Kiate Kimoutolu 'a e Fakatātā,"

Liahona, Mē 2014, 34). Te ke tokoni'i fēfē 'a kinautolu 'okú ke ako'i ke nau fakatupulaki ha vīsone ki hono mahu'inga 'o e sila'i kinautolu 'i he temipalé? Fakaafe'i 'a kinautolu kuo te'eki ai sila'i ke mou alea'i 'a e ngaahi sitepu te nau lava 'o fakahoko ke a'usia 'a e ouau ko iá. Fakaafe'i 'a kinautolu kuo 'osi silá ke fakamatala'i e founa te nau lava ai 'o tauhi 'a e vīsone 'o honau fāmilí ta'engata pea mo ngāue ke fakalelei'i honau vā fetu'utaki mo e ni'ihi kehé.

Fehokotaki Ta'engata ki Hoku Fāmilí

Fai 'e Laura Burton

Ko e taimi na'e ohi ai au 'i hoku ta'u tolú, na'e toki fakangofua pē he'eku fa'e totonú ke aofangatuku 'a e ohi fakalaó kapau 'e loto 'eku ongomātu'á ke fakahoko hoku ngaahi ouau faka-Siasí 'i he hili e hoko hoku ta'u 12. Na'á ne fakakaukau na'e fie ma'u ke u lahi fe'unga ke u fai e fili ma'aku, ka na'e faingata'a 'aupito ke tatali.

'Io, na'e faingata'a ke sio ki he papitaiso ha tokolahi 'o hoku ngaahi kaungāme'á 'i he hoko honau ta'u valú, ka ko e me'a na'e toe faingata'a angé ko e 'ilo'i he 'ikai ke lava 'o sila'i au ki he'eku ongomātu'a ohí mo ha toko nima kehe 'o e fānau lalahi angé kae 'oua kuo hoko hoku ta'u 12. Na'á ku manavasii na'a hoko ha me'a kiate au pea 'ikai ke lava 'o sila'i au kiate kinaua.

Na'a mau kamata palani hoku papitaiso pea mo e sila'i ki hoku fāmilí 'i he ofi ki hoku ta'u 12. Na'e tuku pē he'eku ongomātu'á ke u fili 'a e temipale 'e sila'i ai kimautilú. Na'á ku fakakaukau ma'u pē ko e Temipale Sanitiako Kalefōnia ko e faka'ofa'ofa tahá ia, ko ia, na'e loto kotoa ai hoku fāmilí ke mau fononga me'alele ki Kalefōnia ki he silá.

Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ke u hoko ko ha fāmilí ta'engata mo 'eku ongomātu'á pea mo hoku

ngaahi tokouá. Na'á ku ongo'i mālohi mo'oni 'a e Laumālié 'i he lolotonga 'o e silá, 'oku faingata'a ke fakamatala'i. 'I he fāi-fai pea sila'i ko 'eni au ki hoku fāmilí, kuo fetongi ai 'eku loto hoha'a 'aki ha fakafiemālie mo ha nonga, 'i he'eku 'ilo'i kuo fakafehokotaki ta'engata au he taimí ni kiate kinautolu.

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'i 'Iutā, USA.

FĀNAÚ

Ko e Sio ki he Temipalé

'Oku fakamatala'i 'e Palesiteni 'Aealingi 'o pehē 'oku tau ma'u e faingamālie ke ō ki he temipalé ke sila'i fakataha mo hotau fāmilí ki 'itāniti koe'uhí ko e lakanga fakataula'eikí. Tā pe kumi ha fakatātā 'o e temipale 'okú ke sa'i'a taha a'i pea tauhi ia 'i ha feitu'u te ke sio ki ai he 'aho kotoa pē. 'Ai ha lisi 'o e founnga te ke teuteu ai ke 'alu ki he temipalé 'i ha 'ahó.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino kiate koe 'a e ngaahi 'ulungaanga fakalangi 'o Sīsū Kalaisi ho'o tui kiate Iā mo tāpuekina ai 'a kinautolu 'oku ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahī? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Ngaahi 'Ulungaanga Fakalangi 'o Sīsū Kalaisi: Angama'a

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahī 'oku fai ai e tokanga ki he ngaahi 'ulungaanga fakalangi 'o e Fakamo'ui.

"Tuku ke ngaohi ke faka'ofa ma'u ai pē 'e he angama'a 'a ho'o ngaahi fakakaukau; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalā 'i he 'ao 'o e 'Otuā; pea ko e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eikī 'e mokulu ia ki ho laumalié 'o hangē ko e ngaahi hahau mei he langi" (T&F 121:45).

Ko e hā 'a e angama'a? Na'e pehē 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007): "Ko hono 'uhinga kakato 'o e Angatonū ko e angamā'oni'oni kotoa pē 'okū ne tokoni ke fakafuo hotau 'ulungāngā."¹ Na'e tākaki atu 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'o pehē: "Ko e 'ofa 'a e 'Otuā e aka 'o e angatonu kotoa pē, lelei kotoa pē pea mo e mālohi kotoa 'o e 'ulungāngā."²

Na'e lea 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'o kau ki he fehokotaki 'a e fefiné mo e angatonū: "'Oku 'omi 'e he kakai fefiné ki he māmanī ha fa'ahinga 'ulungaanga fisifisimu'a makehe, ko ha me'afuaki fakalangi 'oku nau malava ai 'o fakatō-kakano 'a e fa'ahinga 'ulungaanga lelei hangē ko e tuī, loto-to'ā, loto-mahinó, mo e feinga ke lelei ange e ngaahi vā fetu'utaki pe anga fakafonuā. . . .

"E tuofāfine, 'i he kotoa 'o e ngaahi

Fakakaukau ki he Me'a ni

'Oku fakaivia mo fakamālohia fēfē kিতautolu 'e he angama'a?

feohi 'oku mou faí, ko e me'a kuo pau ke fakamu'omu'a ma'u pē 'i ho'omou mo'ui, ko homou vā fetu'utaki ko ia mo e 'Otuā, 'a ho'omou Tamai Hēvaní, 'a e tupu'anga 'o homou mālohi faka-eangama'a. Manatu'i ko e mālohi 'o Sīsū, na'e fakafou mai ia 'i He'ene tauhi mateaki matematē pē ki he finangalo 'o e Tamai. . . . Feinga ke ke a'usia e tu'unga fakaākonga ko ia 'o e Tamai mo e 'Aló, pea 'oua na'a teitei mōlia ho ivi takiekina ki he lelei."³

Ngaahi Potu-folofola Kehé

Saame 24:3–5; Filipai 4:8; 2 Pita 1:3–5; 'Alamā 31:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:23–24

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. James E. Faust, "The Virtues of Righteous Daughters of God," *Liahona*, May 2003, 108.
2. Gordon B. Hinckley, "Excerpts from Recent Addresses of President Gordon B. Hinckley," *Ensign*, Apr. 1996, 73.
3. D. Todd Christofferson, "Ko e Mālohi Fakaivia 'o e Kakai Fefiné," *Liahona*, Nōvema 2013, 29, 31.
4. 'Oku 'i ai e mālohi 'i he angatonū (vakai, Ma'ake 5:30).
5. 'I he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, 'oku faka'uhinga'i 'a e "Lakanga Fakataula-eikī," "ko e mafai mo e mālohi 'oku foaki mai 'e he 'Otuā ki he tangatā ke ngāue 'i he ngaahi me'a kotoa pē ki hono fakamo'ui 'o e tangatā" (T&F 50:26–27).

Tuī, Fāmili, Fakafiemalié

Mei he Folofolá

'I he 'aho ní, 'oku tokoni ha kau fafine fonu 'i he tuī ki he Fakamo'ui. 'Oku tau lau 'i he Luke 8 ki ha fefine ne 'au toto 'i ha ta'u 'e 12 na'e 'ikai lava 'o fakamo'ui. Na'a ne fekumi ke fakamo'ui ia 'i he'ene "ha'u kia [Kalaisi], 'o ala ki Hono kapa'i kofú: pea ne [tu'u] he taimi pē ko iá'ene 'au totó. . . . Pea pehē ange 'e Sīsū, kuo ala ange ha taha kiate ia: he 'okū Ne ongo'i kuo 'alu atu 'a e mālohi⁴ 'iate ia." Na'e fakatōmapé'e 'i hono 'aó 'a e fefine angatonu faivelenga ko 'enī, 'o fakahā ange "kiate la 'i he ha'oha'onga 'o e kakai" pea na'a ne "ala kiate la" pea "mo'ui ai leva. Pea pehē 'e ia kiate ia, 'Ofefine ke ke fiemalié: kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuī" (vakai, Luke 8:43–48; vakai foki 6:17–19).

'I He'ene angatonū,⁵ 'oku malava 'a Kalaisi 'o fakamo'ui, faka'atā, fakamālohia, fakanonga pea fakafiefia'i 'i he'etau fili 'i he loto-to'a mo e tui ke ala hake kiate lá.

KO 'E KU LĒSONÍ 'I HE 'OFÁ

Fai 'e Janice Tate

*Na'e 'ikai ke u 'amanaki 'e ako'i lahi fau au 'e he kii' ngāue tokoni
fekau'aki mo e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki He'ene fānaú.*

Na'e hangē pē ha ngāue tokoni
Nangamahení: tñnaki ha kau fafine
'o e Fine'ofā ke nau fakahoko ha ki'i
polokalama kuaea nounou 'i he senitā
fakaakeake'anga 'i ha falemahaki faka-
lotofonua, neongo na'e 'ikai ha taha
mei homau uōtí na'e tokoto ai.

Na'a mau faka'efihi kotoa 'i ha kii
loki mo ha kau mahaki toulekeleka
'e toko hiva 'oku nau hanga mai kiate
kimautilu 'i honau ngaahi saliole
teketeké. Na'e siosio noa pē si'onau
fofongá, 'ikai ke 'asi ha me'a mei ai.
Na'e 'afu mo pupuha, peá u fakakau-
kau ai, "Tau 'ai ke fai mo 'osi eni."

Na'e pau ke u tā 'a e hiva, ko ia, na'a
ku sítu'a ki he kau mahakí 'o tokanga
pē ki he polokalamá. Na'a ku fanongo
'i he'emaui kamata ki ha taha 'o e kau

mahakí 'oku ui, "Fefine, Fefine," kae
pasi ha tokotaha mo longo'a. Na'a ku
ongoi faikehe, ka 'e lau-momeniti pē
kuo mau 'osi pea ō ki 'api.

Na'a mau fakaafe'i 'a e kau mahakí
pea mo e kau ngāue fakafaito'ó 'i he'e-
mau teuteu ke hiva 'i 'a e fo'i himi faka-
'osí, "E 'Otua ko e Tāpuhaá" (*Ngaahi
Himi*, fika 38), ke kau fakataha mo
kimautilu. Na'a ku tafoki ke tataki e
taha kotoa 'i he hiva, pea ko e taimi ia
na'a ku fakatokanga 'i ai iá—ko ha ki'i
fine'eiki, kuo mingimangi hono kilí, 'ulu
hinā 'oku fonu hono fungá 'i he pepa
holoholó, kuo viviku 'i si'ono lo'imatá.

Na'a ne kamo mai ke u 'alu ange.
Na'a ku fai ia, pea 'i he taimi ne pu-
nou ai hoku 'ulú ke u fanongó, na'a
ne puke hoku nimá. Na'e tetetete
hono sinó kotoa 'i he'ene fanafana
maí, "Ko e Kāingalotu au 'o e Ngaahi
'Aho Kimui Ní." 'Oku faka'ofa'ofa
mo'oni 'a e omi hoku ngaahi tokouá."

Na'e fakafonu 'e he Laumālié hoku
lotó, peá u tū'ulutui 'i hono tafa'akí,
pea tafe noa pē lo'imatá. Na'a ne puke
au 'aki hono nima vaivaí mo milimili
au 'o hangē na'e mahino ki ai 'eku
ngaahi ongó. Na'e kamata hiva 'i 'e he
taha kotoa 'a e himí, ka na'e 'ikai ke u
lava 'o hiva 'i 'a e veesi 'uluakí.

Ko e taimi na'e hiva ai 'e he kau
mahakí mo e kau ngāue fekau'aki
mo e ma'ongo'onga 'o e 'Otuá, na'e

fakafonu 'e he Laumālié 'a e lokí, pea
ongoi ki he taha kotoa. Na'e fāifai peá
u mapule 'i 'eku ngaahi ongó peá u
kau fakataha mo e toengá, 'o hiva:

*[Ka hā'ele mai 'a Kalaisi, 'i he
kalanga fiefiá,
'O 'ave au ki 'api, 'ikai 'e fiefia
lahi hoku lotó]*

*Pea te u punou 'i he loto
fakatōkilalo*

*Pea kalanga, "E hoku 'Otua, hono
'ikai ke ke ma'ongo'onga!"]*

Na'e feohi 'a e kau fafine 'o e Fine-
'ofā mo e kau mahakí mo e kau ngāue
'i he 'osi 'a e polokalamá. Na'e fakahā
mai 'e he fine'eiki 'ulu-hinaá na'e
ta'elata mo ongo 'i kuo 'ākilotoa ia 'e
ha kau sola kae tālunga 'emaui ō angé.
Na'e 'ikai ke mau 'ilo' 'e 'i ai, ka na'e
'afio' 'e he Tamai Hēvaní.

Na'a ne fakamanatu mai kiate au
ko e kotoa 'o e kakaí ni ko homau
ngaahi tuonga'ane mo e ngaahi
tokoua, na'a nau fie ma'u ha 'ofa mo
e fakafiemālie, pea 'e 'i ai ha 'aho te
u 'i honau tu'ungá ai. Na'e ongo kiate
au 'a 'emaui lava 'o hoko ko e ngaahi
me'angāue 'a ha Tamai 'ofa, pea na'a
ku fakamālō 'i hono ako' i au 'e he'e-
maui ngāue 'ofā 'i ha lēsoni mahu'inga
fekau'aki mo e 'ofā. ■

*'Oku nofo e tokotaha na'a ne fa'u e talanoá
'i Kalefōnia, USA.*

KO E 'OFÁ 'I HONO NGĀUE'I

"'Oku fie ma'u vivili
e manava'ofa 'oku
tokanga ki he ta'e'iloá,
'oange ha 'amanaki
lelei kiate kinautilu

'oku lotofoi pea mo tokoni ki he
faingata'ái. Ko e manava'ofa mo'oni 'a
hono ngāue'i 'o e 'ofā. 'Oku fie ma'u 'a
e manava'ofā 'i he faitu'u kotoa pē."

Palesiteni Thomas S. Monson, "'Oku 'Ikai Faka'au
'o Ngata 'a e 'Ofā," *Liahona*, Nōvema 2010, 124.

KO E FAKAHAOFI 'O E FO'I MANUPUNÁ (HUMMINGBIRD)

Fai 'e William Hoggan

Na'a mau ako e founa ke tokoni'i ai 'a e vaivai fakalaumālié 'i hono fakahaofi 'o ha fo'i manupuna.

Na'e tatali 'a e tamaiki fefiné mo e kau taki 'o e Nofo Kemi 'a e Kau Finemuí, 'i ha fale 'ato fakahihifi he 'otu mo'unga 'o Kalefōniá, ki he ma'u me'atokoni efiāfi. Na'e fakatokanga 'i 'e ha tamaiki fefine 'e ni'ihī 'i he'emaui tatali ha me'a 'i ha lalo tēpile. Na'e puna mai ha ki'i fo'i manupuna 'o hao mai ki loto fale, 'ikai toe lava 'o 'ilo hono hala ki tu'á, pea iku tō ai ki he falikí. Na'a nau kole mai ke u tokoni.

Na'e 'asi teitei mate 'a e fo'i manupuná, 'efihia hono mu'angutú 'i he matamata-kupengá pea moveuveu hono fulufulú. Na'á ku fa'o pē ia ki ha loto ipu peá u 'ave ki tu'a. Na'á ku faka'amu 'e toe mo'ui pē 'iate ia ka ko hono mo'oní na'á ku fakakaukau 'e fou pē he hala kotoa 'o natulá. Ne-ongo ia, ko e taimi na'á ku le'ei ai 'a e ipú ke tuku 'a e fo'i manupuná ki he kelekelé, na'á ne puke 'a e ngutu'i ipú he lolotonga 'ene heheke hifó, 'aki hono fanga ki'i pesipesí. Na'á ku puke fakahangatonu hake 'a e ipú, tokoto pē fo'i manupuná 'i he ngutu'i ipú, 'oku kuikui pē hono matá. Ko e hā leva e me'a na'e hokó?

Na'e fakasuka 'e ha taki 'e taha ha vai, 'i he'ene sio ki he ki'i fo'i manupuná, peá ne 'omi ia kiate au. Na'á ku 'uluaki to'o pē matamata-kupenga 'o e hiná mei he mu'atosi māsílá. Na'e 'ikai teitei ngaue 'a e ki'i fo'i manupuná. Peá u unu leva hoku fo'i tuhú 'i he vai faka-suká pea 'ai ha tulutá ki hono mu'atosi. Na'e pulia 'a e fo'i tulutá, neongo na'e 'ikai ngaue 'a e ki'i fo'i manupuná.

Mahalo na'e hū māmālie 'a e vaí ki hono loto mu'atosi? Na'á ku toe unu hoku fo'i tuhú pea 'ai ki he mu'atosi 'o e ki'i fo'i manupuná. Ko e taimi ko 'ení, na'e hanga 'e ha ki'i 'elelo si'si'i, 'oku manifi ange ia 'i ha tu'oni lou'ulu, 'o 'emo'i hoku mu'a-tuhú.

Na'e inu taha taha 'e he ki'i fo'i manupuná 'a e ngaahi fo'i tulutá 'i ha miniti 'e 10 pe 15 nai. 'I he taimi ko 'ení, kuo ha'oha'o takai 'iate au ha kau taki kehe, peá u tuku ange leva ke nau feinga ke fafanga ia.

Fakafokifā pē kuo 'ā'ā hake ki'i mata 'o e fo'i manupuná, pea foki mo hono fulufulu moveuveú 'o tokalelei. Na'e kamata kapatā hono ongo kapakaú, 'i he hili ha'ane inu ha ngaahi tulutá lahi ange, 'o ki'i faofao taimi nou-nou, pea puna hangatonu ki 'olunga. Na'e ki'i taimi nounou pē 'i 'olunga 'iate ki-mautolu, pea puna leva 'o 'alu.

Na'a mau tu'u ai, 'o 'ohovale. Pea, 'i he puna fakafokifā atu 'a e ki'i fo'i manupuná, na'e hoko mai 'a e ngaahi lēsoni fakalaumālié:

- Taimi lahi, 'i he'etau feinga ke tokoni ki he māmālohí, hangē 'oku 'ikai hano 'aonga 'o 'etau feingá. Ka 'oku hū māmālie pē 'ofa 'oku tau faí—'o hangē ko e huhu'a melié ki he loto mu'atosi 'o e ki'i fo'i manupuná—'o

'oange 'a e me'akai fakalaumālie ko ē 'e 'aonga 'i ha 'ahó.

- Taimi 'e ni'ihī 'oku 'ikai ke tau toe lava 'o hoko atu 'iate kitau-tolu pē; 'oku tau fie ma'u ha nima 'ofa, mo tokoni.
- Taimi 'e ni'ihī 'oku ha'isia 'a e kakaí 'i he matamata-kupenga 'o e angahalá mo e ma'unimaá pea fie ma'u e tokoni 'a ha kaungāme'a pe taki lakanga fakataula'eiki pea mo e tokoni 'a e Fakamo'uí ke fakatau'atāina'i.
- 'Oku tau fie ma'u ma'u pē 'a e me'akai fakalaumālié ka tau lava 'o tu'u, telia na'a 'osi hotau

ivi fakalaumālié
pea ma'u 'e he
ngaahi ivi taki-
ekina koví.

- Na'e kātaki pē 'a e ki'i fo'i manupuná. Ko hono mo'oní.

Ko e kātaki 'oku 'aongá. Taimi 'e ni'ihī, kuo pau ke tau kātaki 'i he tuí 'i he'etau fekuki mo e ngaahi palopalema fakamamahi mo fakalilifu 'o e mo'uí.

'Oku pehē 'e he Fuakava Fo'ou 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'o a'u ki he tō 'a ha ki'i manupuna (sparrow) (vakai, Mātiu 10:29–31). 'Oku ou 'ilo'i 'okú Ne 'afio'i foki mo e tō 'a ha ki'i fo'i manupuna (hummingbird). Pea 'okú Ne 'afio'i koe. ■

'Oku nofo e tokotaha na'a ne fai e talanoá 'i Kalefōnia, USA.

Founga 'oku Tau “Malanga ‘Aki ,a Kalaisi” ‘i Hotau ‘Apí

“Pea ‘oku mau lea ‘ia Kalaisi, ‘oku mau fiefia ‘ia Kalaisi, ‘oku mau malanga ‘aki ‘a Kalaisi, ‘oku mau kikite ‘ia Kalaisi, pea ‘oku mau tohi ‘o fakatatau mo ‘emau ngaahi kikitē, ke ‘ilo ‘e he‘emau fānaú ki he tupu‘anga ‘a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma‘u ai ha fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalā” (2 Nīfai 25:26).

Fai ‘e Darren E. Schmidt

Na'e fokotu'u mai 'e hoku uaifi he lolotonga 'o e Toe-tu'ú 'i ha ta'u 'e taha, ke mau lau fakafāfili 'a e fakamatala fakafolofola 'o e uike faka'osi 'o e Fakamo'uí 'i he mo'ui fakamatelié. Na'a mau lau 'i he taimi mohé he pō kotoa pē 'a e Fuakava Fo'ou mo hulu'i ki he'ema fānaú ha ki'i konga vitiō nounou 'o e me'a takitaha ne hokó mo alea'i ha ngaahi fehu'i na'e fai. Na'á ku fakatumutumu 'i he ngaahi fehu'i na'e fai he'ema fānaú pea pehē ki he Laumālie na'á ne nofo'ia homau 'apí 'i he lolotonga 'emau laukongá mo e fealēlea'akí.

Na'á ku ongo'i hounga'ia mo 'ofa lahi fau ki he Fakamo'uí 'i he faka'osinga 'o e uiké, 'i he'emau fakakaukau lahi ki He'ene feilaulaú pea mo e ngaahi ola ta'engata na'e tupu mei he ngaahi me'a kotoa na'á Ne foua ma'atautolú. Na'á ku 'ilo'i na'e ue'i fakalaumālie hoku uaifi, fakataha mo 'eku ngaahi ongó, pea na'á ku ongo'i ha mahino mo ha 'ofa lahi ange ki he Fakamo'uí 'i he'ema fānaú pea pehē mo ha holi lahi ange ke fefakahaa'i'aki 'a e 'ulungaanga faka-Kalaisi 'iate kimautilu.

Kuo mau kumi ha ngaahi founga kehe talu mei ai ke mau lava 'o "lea 'ia Kalaisi" mo "malanga 'aki 'a Kalaisi" 'o lahi ange 'i he'emau ngaahi talanoá mo e ngaahi lēsoni, 'i he'emau 'ilo'i ko 'emau langa ko ia 'i he maka 'o Kalaisi, 'oku tala'ofa mai kiate kitautolu ha ivi lahi ange ke matu'u-aki 'a e ngaahi matangi 'o e mo'uí (vakai, Hilamani 5:12).

Ko ha Sīpinga Hono Ako'i 'o e Lotú

Hangē ko 'enī, tau pehē 'okú ke ako'i hono mahu'inga 'o e lotú. Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:5, 'a ia 'oku faka-hinohino'i ai kitautolu ke "lotu mā'u ai peē," pe ko e fale'i 'a Nīfai "oku 'ikai ako'i 'e he lau-mālie 'ulí ha tangata ke lotu, ka 'okú ne ako'i ia kuo pau ke 'oua te ne lotú" (2 Nīfai 32:8). 'Okú ako'i 'e he ngaahi potufolofola ko 'enī 'a e tokāteline 'o e lotu tāuma'ú. Tau pehē 'okú ke 'eke ange 'i ho'omou alea'i kinautolú, ha me'a hangē ko 'enī, "Na'e lotu fēfē 'a e Fakamo'uí?" pe "Na'e founa fēfē e ngaahi lotu 'a e

'Ai 'a e Fakamo'uí ko e 'Elito ia Ho'o Faiakó

Ko e taha 'o e ngaahi me'a kuo mau 'ilo'i, ko e taimi 'oku 'omai ai 'a e sīpinga mo e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí ki he'emaui ngaahi talanoa mo e feohi fakafāmilí, kuo nau hoko 'o mālohi mo 'uhinga mālie ange. Ke faka'aonga'i ha tala-fakatātā mei he Fakamo'uí tonu pē, na'á Ne ako'i, "Ko au ko e vainé, ko e ngaahi va'á 'a kimoutolu: ko ia 'oku nofo 'iate au, mo au 'iate iá, ko ia ia 'e fua lahi" (Sione 15:5). Kapau te tau faka'aonga'i 'a e tala fakatātaá ni 'i he'etau faiakó, 'oku tau ako'i ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o 'ikai ko ha ngaahi fakakaukau 'oku 'ikai fekau'aki ka ko e ngaahi konga 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi, hangē ko hono fakahā 'e he palōfita ko Siosefa Sāmitá.¹ Ko e founa 'eni 'oku tau 'ai ai 'a e Fakamo'uí ko e 'elito 'o 'etau fakahinohinó kae 'ikai ko ha ngaahi tefito'i mo'oni kehekehe pē 'o e ongoongolelei 'oku tau fili ke mo'ui 'aki.

Kapau te tau 'ai Ia ko e 'elito 'o 'etau faiakó, 'oku tala'ofa mai ha fakamālohia, ivi, mo ha tupulaki, kau ai ha ngaahi va'a fua lahi—ko hono 'ai 'e tahá, 'e 'i ai ha mālohi fakaului lahi ange 'o 'etau fakamatalá mo e lēsoni pea mo ha ngaahi ola 'oku tu'uloa. Ko e founa 'e taha ne ma 'ilo ke fakahoko ai 'enī ke ako'i 'a e tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei pea fai ki he'etau fānaú ha fehu'i hangē ko 'enī "Na'e fakatāta'i fēfē 'e Sīsū 'a e tefito'i mo'oni pe akonaki ko 'enī?" pe "Ko e hā na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí pe ako'i fekau'aki mo e me'a tofu pē ko 'enī?"

Fakamo'uí?" Kapau 'oku 'i ai ha'o fānaú 'oku iiki ange, te ke lava 'o fehu'i ange, "Okú ke *pehē* na'e founa fēfē 'a e ngaahi lotu 'a e Fakamo'uí?"

Tuku ha ki'i taimi ke ke fakakaukau'i ai pe te ke tali fakafo'ituitui fēfē 'a e fehu'i ko 'enī 'aki ha'o fakakaukau'i e ngaahi fakamatala fakafolofola 'e ha'u ki ho'o fakakaukau'i. 'Okú ou 'uluaki fakakaukau pē ki he 'a'ahi 'a e Fakamo'uí ki he ongo 'Ameliká, 'i he taimi "na'á ne lotu ki he Tamaí, pea ko e ngaahi me'a na'á ne lotu 'akí 'oku 'ikai fa'a tohi. . . . 'Okú te'eki ai mamata 'e ha mata, pea te'eki ai fanongo 'e ha telinga, 'i mu'a, ki he ngaahi fu'u me'a ma'ongo'onga mo faka'ofa 'o hangē ko ia na'a mau mamata mo fanongo ki hono folofola 'aki 'e Sīsū ki he Tamaí" (3 Nīfai 17:15–16).

'Okú tau 'ilo 'i he konga kimui 'o e fakamatalá na'e feinga 'a e kakaí ke fakatatau 'enau lotú ki He'ene lotú pea ko hono olá, "na'e 'ikai te nau lea 'aki 'a e ngaahi lea tatau, he na'e *fakahā kiate kinautolu* 'a e me'a ke nau lotu 'akí, pea na'a nau *fonu 'i he faka'amu*" (3 Nīfai 19:24; ko e toki tēnaki atu hono fakamamafa'i). Te ke lava 'i he taimi ko 'enī 'o fakaafe'i ho'o fānaú ke nau fakamatala'i ha taimi na'e fakafonu 'aki ai kinautolu ha holi ke lotu, pe te ke fakamatala'i ange ha taimi na'e 'oatu ai kiate koe 'a e ngaahi lea ke ke lea 'aki he lolotonga ho'o lotú. Hili ia, te ke lava 'o fakamo'oni ki he faikehekehe 'o ha lotu 'i he taimi 'oku fai ia 'i he founa ko 'enī, hangē ko hono ako'i 'e he Fakamo'uí.

Fakakaukau ki he lelei 'e ma'u 'e ho'o fānaú kapau te nau ngāue'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e lotú 'oku ma'u 'i he ngaahi veesi ko 'ení pea mo e ngaahi fakamo'oni kuó ke 'osi fakahoko mo nau fakahokó. Fakakaukau ki he founa 'e lava ke tokoni'i ai 'e he me'á ni 'enau malava ke ongo'i mo fakatokanga'i 'a e Laumālié, fakahoko totonu honau uiui'i, fakahoko e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o tataki 'e he Laumālie tatau 'oku "ako'i ha tangata ke lotú" (2 Nīfai 32:8).

Kapau na'e 'ikai fakakau e sippinga pe ngaahi akonaki 'a e Fakamo'u'i 'i he fakahinohino ko 'ení, te tau kei lava pē 'o alea'i lelei 'a e lotú, ka 'oku tēnaki mai ha 'ilo mo ha mālohi lahi ange 'i hono fakakau 'Ene Sippingá mo e ngaahi akonakí.

Ngaahi Fakatātā 'oku Fakatefito 'i he Ongoongolelei

Ko ha me'a 'e taha na'á ma feinga ke fai ke fokotu'u ai ha 'api 'oku uho lahi ange 'aki 'a Kalaisi ke 'i ai ha ngaahi 'ata 'o Kalaisi, tempalé, mo ha ngaahi me'a kehe fekau'aki mo e ongoongolelei 'e lava ke vave hono fakatokanga'i pea lava ai he'ema fānaú ke 'ilo'i 'a e me'a 'oku mahu'inga mo'oni kiate kimautolú.

Lolotonga 'ema tangutu mo 'ema fānaú 'i he faka'eke'eke vahehongofulú 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hili, na'e fakaafe'i 'e he pīsopé 'ema ki'i tamasi'i ta'u 10 ke ne 'ave ha ki'i fakatātā 'o e Fakamo'u'i pea fili ha feitu'u 'i homau 'apí ke fokotu'u ai, ke hoko ko ha fakamanatu ma'u pē ki he tukupā 'a homau fāmilí ke muimui 'iate Iá. Na'á ne fokotu'u 'a e fakatātā 'i he hili 'emau foki ki 'apí, 'i he matapā mu'á, pea pehē he'ema tamasi'i, "te mau lava kotoa 'o sio 'i he lahi tahá ki aí." Kuo hoko 'eni ko ha tāpuaki lahi mo ha fakamanatu ma'u pē kiate kimautolu katoa 'i he 'aho takitaha 'i ha ki'i founa siisi'i kae mālohi 'o 'emau ngaahi palōmesi ke muimui 'ia Sīsū Kalaisi.

Tatau ai pē pe 'oku fokotu'u 'i fe'ia 'a e ngaahi fakatātā 'i ho 'apí, 'e mahu'inga ke fakatokanga'i 'a e ngaahi fakatātā 'i he holisi pea mo e ngaahi pōpoaki 'okú ke 'oatu ki ho'o fānaú. 'Oku fakafōtunga nai 'e he fakatātā 'i homou 'apí 'a e pōpoaki 'okú ke tukupā ke muimui 'ia Kalaisi?

Ngaahi Founa Kehe ke Ako'i 'Aki Kau kia Kalaisi

Te u talaatu kuo tu'o lahi ha'aku kata 'i he 'eke mai 'e ha taha 'o 'eku fānaú pe 'oku to'a ange 'a Sīsū 'i ha taha to'a he katuní, ka kuó u fakatokanga'i ko e fie 'ilo 'a 'eku ki'i tamasi'i kuó ne fakatupu ma'u pē ha pōtalanua lelei fekau'aki mo e me'a 'okú ne 'ai 'a e Fakamo'u'i ko e mo'unga'i tangatá. Ko ha ngaahi fakakaukau makehe 'eni, mahalo te

ke ala fakakaukau'i kae lava ke 'ai homou 'apí ke uho lahi ange 'aki 'a Kalaisi, fakataha mo e ngaahi talanoa faka'aho hangē ko 'ení:

- Faka'aonga'i 'a e Tohi 'a Molomoná ke ako'i ho'o fānaú fekau'aki mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi. Ko e fo'i lea ko e *Fakalelei (Atonement)* pe *fakalelei (atone)* 'oku hā tu'o 39 'i he Tohi 'a Molomoná.
- Faka'aonga'i 'a e ngaahi vitiō 'o e Ngaahi Pōpoaki Faka-Māmongá, ngaahi vitiō 'o e Tohi Tapú, pea mo e ngaahi mītia kehe 'a e Siasí 'oku nau ako'i kau kia Sīsū Kalaisi ke tokoni'i ho'omou ngaahi lēsoni efiafi fakafāmilī 'i 'apí mo e ako folofolá.
- Ako mo hiva'i fakataha 'a e ngaahi himi kau ki he Fakamo'u'i pea alea'i 'enau ngaahi akonakí mo e 'uhingá.
- Kumi ha ngaahi founa ke fakamamafa'i ai ko e kau palōfitá ko e kau fakamo'oni mālohi 'o Sīsū Kalaisi.
- Feinga ma'u pē ke toe lelei ange ho vā fetu'utaki mo e Fakamo'u'i.

Tu'unga 'i he ako fakalelei mo e lotu fakamātoató kuó u 'ilo ai 'oku mo'u'i 'a Sīsū Kalaisi pea 'oku mo'oni 'a 'Ene me'a 'ofa ma'ongo'onga 'o e Fakalelei pea 'okú Ne foaki ki he'etau mo'u'i mo e mo'u'i 'a kinautolu 'oku tau 'ofa aí, ha 'uhinga mo ha taumu'a, fakataha mo ha 'amanaki lelei lahi mo nāunau'ia 'e lava ke 'atautolu hotau fāmilí 'o ta'engata. 'Ofa ke tau takitaha 'ilo'i 'a e mahu'inga lahi hono fokotu'u ha 'api 'oku uho 'aki 'a Kalaisi, mo fakatokanga'i "oku 'ikai mo ha toe hala kehe pe founa 'e lava ai 'o fakamo'u'i 'a e tangatá, kae ngata pea [fou] pē 'ia Kalaisi" (Alamā 38:9). ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'á 'i 'Iutá, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 82.

Ko e Hala ki

PALEMAILÁ

FATAAI'E GEORGE ANDERSON, 'I HE ANGALELEI 'A E MUSIUME HISTÓLIA 'O E SIAI

*Ko e hala ki Palemailá—ko e feitu'u 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā-mai
mo e tuku'anga 'o e 'ū lau'i peleti koulá—na'e 'ikai ko ha hala
fakafiefia mo mahino kia Siosefa Sāmita mo hono fāmilí.*

Fai 'e Matthew S. Holland

Ko e 'uluaki konga 'eni 'o ha ongo fakamatala fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmītā. Ko e fakamatala hono uā, "Ko Hono Ma'u 'o e Tōhi 'a Molomoná," 'e hā ia 'i he tatau 'o e Liahona 'o e māhina ka tu'ū.

Oua na'a mou mā'u hala fekau'aki mo ia. Tatau ai pē pe ko e faifekau taimi kakato koe pe 'ikai, 'oku uiui'i e Kāingalotu kotoa pē ke 'ave e pōpoaki 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi ki "māmani kotoa pē" (Mātū 24:14). 'Oku ui kitautolu ke vahevahe 'a e ngaahi tefito'i mo'oni haohaoa mo e ngaahi founa fokotu'utu'u 'o 'Ene ongoongolelei 'i Hono huafā. Ke lava 'o fai ia, kuo pau ke tau manatu'i foki 'oku mahu'inga ke ako'i mo fakamo'oni'i na'e hoko 'a Siosefa Sāmītā ko 'Ene me'angāue 'i hono fakafoki mai ngaahi tefito'i mo'oni haohaoa mo e ngaahi founa fokotu'utu'ū ki he māmanī.

'Oku ou pehē 'i he taimi mātu'aki mahu'inga ko 'enī, 'e fakapotopoto ke ke fehu'i loto pe 'okū ke mateuteu nai ke laka atu pea fakahaa'i 'i he loto mo'oni mo ta'e-ufi na'e hū atu 'a Siosefa Sāmītā 'i he "pongipongi 'o ha 'aho faka'ofa'ofa, mo langi ma'a, 'i he kamata'anga 'o e fa'ahita'u tōta'u 'o hono tahaafe valungeau mā uofulu 'o e ta'ū,"¹ ki ha vao 'akau lingolingoa, tū'ulutui, lotu, pea na'e 'ikai toe tatau 'a māmani. Kapau te mou hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e 'Otuā kuo ui kimoutolu ki aī, kuo pau ke mou mateuteu ke fai ia.

Fili he taimi ni ke hoko ko ha tokotaha ako 'o e mo'ui 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmītā. 'Oku 'i ai 'a e mālohi mo e poto 'i he'ene mo'ui 'oku 'ikai tatau mo ha taha, tukukehe 'a e mo'ui 'o e Fakamo'ui tonu. 'I ho'o feinga fakamātoato pea 'i he fa'a lotu ke ke mahino mo e fakaikiiki 'o e mo'ui 'a Siosefā, 'oku ou palōmesi atu te ke fakatokanga'i e tupulaki ho'o tokanga mo tangane'ia 'iate iā, te ke ma'u ha fakafiēmālie mo ha fakalotolahi tautautefito ki he ngaahi 'aho faingata'a 'o e mo'ui mo e ngāue tokonī, pea te ke fakamālohia ho'o mahinó 'o fehangahangai mo e manuki 'a e kau fakaanga 'o onopooni 'a ia 'oku nau fakapapau'i 'oku fakamo'oni'i 'e he ngaahi fakamo'oni fakamāmanī na'e 'ikai mo'oni e ngaahi fakamatala 'a Siosefa 'o kau kiate iā. Ke a'usia 'a e ngaahi me'a ko iā, fakakaukau'i ha ngaahi me'a si'i kau ki he tangata fakaofó ni.

Ko ha Hala Fakamamahi

'Oku 'i ai e 'uhinga ke tui ai na'e nāunau'ia mo faka'ofa'ofa e pongipongi 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā-maī 'o hangē ko hono fakafōtunga 'e he himi "Ko e Fualotu 'a Siosefā"². Ka 'i he'etau faka'ofa'ofa'ia 'i he fa'ahinga 'ata peheé, kuo

***Hili ha ta'u 'e tolu 'o e 'ikai lelei
e ngoué 'i Veamonitii, na'e 'ave
fakatongahihifo 'e Siosefa
Sāmita ko e Lahi hono fāmili
'i ha maile 'e 300 (482 km) ki he
kolo ko Palemailá, 'i Niu 'Ioké.***

mahu'inga matu'aki mā'olunga" peá ne tauhi 'a e pa'angá kae loi na'e 'ikai ola lelei hono fakatau 'o e senisingí, pea ko ha puha papa fonu tī pē na'e ma'ú.⁵

Lolotonga hono fakahoko e kākā ko 'ení, kuo hokosia e taimi ke totongi ai ha ngaahi koloa lahi 'i he falekoloa 'o e fāmili Sāmitá. Na'e 'i ha tu'unga holiholivaile 'a e fāmili Sāmitá 'i he 'eke totongi 'a e ngaahi kautaha noó. Na'e foaki 'e Lusi ha me'a'ofa mali na'e \$1,000 na'á ne tauhi mai 'i ha ngaahi ta'u lahi, pea tali 'e Siosefa ha \$800 ma'á e faama 'a e fāmili 'i Tanipilisi, ke totongi 'aki honau mo'ua.⁶ Ko

pau ke 'oua na'a tau ta'e tokanga ki he me'a na'e fie ma'u kae a'u ki he pongipongi ko iá. Ko e hala ki Palemailá—ko e feitu'u na'e hoko ai 'a e momeniti toputapu, mo makehé ni—na'e 'ikai ko ha hala fakafiefia mo mahino ki he palōfita kei tamasi'i ni mo hono fāmili.

Na'e mali 'a e ongomātu'a 'a e Palōfitá, 'a Siosefa Sāmita ko e Lahí mo Lusi Meki Sāmita, 'i Tanipilisi, Veamoniti 'i he USA, 'i he 1796. Hili ha ta'u 'e ono 'o e ola lelei e faama 'a e fāmili Sāmitá, na'e hiki leva 'a e fāmili Sāmitá ki Lenilofi (Randolph) ke nau 'ahi'ahi fakalele ha falekoloa.³

Na'e vave hono fetuku e ngaahi koloa na'e ma'u 'e Siosefa ko e Lahí 'i he tokoni 'a e ngaahi kautaha pa'anga 'i Positoní 'o a'u ki he kau fakatau fo'ou mo loto vėkeveké—'o 'ikai 'aki ha pa'anga kae 'i he ngaahi palōmesi 'e totongi 'i he ututa'ú, 'i he faka'osinga 'o e fa'ahita'u tōta'ú. Lolotonga 'ene talitali ki he ngaahi totongi ne palōmesi angé ke totongi hono mo'ua, na'á ne kamata 'i ha fainga-mālie fakapisinisi fo'ou.

'I he taimi ko iá, ne lahi hono fie ma'u 'e he ngaahi māketi 'o Siainá 'a e aka'i senisingi (ginseng). Neongo na'e fie fakatau 'e ha tangata fefakatau'aki 'aki ha \$3,000 ha aka'i senisingi na'e tənaki mo teuteu 'i 'e Siosefa ko e Lahí ke fakafolau, ka na'á ne fakakaukau ke ne fai ha founa faingata'a ka 'e ngali ma'u ai ha pa'anga lahi ange, ke ne 'ave 'e ia 'a e aka'i 'akaú ki Niu 'Toke pea aleapau mo e 'eikivaká ke ne toki fakatau 'ene koloá 'i Siaina ma'ana. 'I he 'ikai ha taha 'e tu'u vaha'á, na'á ne 'amanaki ke ma'u ha \$4,500—ko ha pa'anga lahi ia 'i he ngaahi 'aho ko iá.⁴

Ka ko'e'uhí ko hamala'ia pe palani kākā, na'e iku e fakafolau e koloa 'a Siosefa ko e Lahí 'i he vaka tatau ne folau ai e foha 'o e tangata fefakatau'aki na'á ne fakafisi ke pisinisi mo iá. Na'e ngāue 'aonga 'aki 'e he foha ko 'ení 'a e me'a ne hokó 'o ne fakatau e senisingi 'a Sāmitá 'i Siaina "'i ha

e fāmá pē taha na'á ne mei lava 'o 'omai ha kihii tu'unga faka'ekonómika fe'unga mo ha malu fakatu'asino 'i he māmani fonu faingata'a 'o e kau fuofua nofo'i 'o 'Ameliká. Kuo 'ikai 'eni ha pa'anga pea 'ikai ha toe kelekele 'a e fāmili Sāmitá pea na'e pau ke nau hiki tu'o valu 'i he ta'u 'e 14, mo kumi ta'etuku ha founa ke ma'u mo'ui ai honau fāmili.

Ne tu'unga ha hiki tu'o taha ai ne tupu ia 'i he faingata'a'ia fakapa'anga 'o ha ngaahi mo'ua fakafaito'o ne lau fakataha mai mei he mahaki faka'auha 'o e mofi taifoti 'o e 1813 na'e puke ai e fānau kotoa he fāmili Sāmitá 'i ha mālohi lahi mo faingata'a. Hili ha ngaahi uike si'i mei he 'osi e mofi 'a Siosefá, kuó ne a'usia ha langa lahi 'i hono umá. Na'e fakafuofua'i hala 'e ha toketá fakalotofonua 'a e langá 'o pēhē tokua ko e tupu mei ha mafusi e uouá. Ne hili ha uike 'e ua mei ai, kuo foki mai 'a e toketaá, 'i he taimi na'e fākalalahi ai 'a e langá 'o tōtūá, 'o 'ilo'i ha palangia ne tupu mei he mofi lōloa 'a Siosefá.⁷

*I he a'u mai 'a Siosefa Sāmita
ki Palemailá, kuo 'omi ai 'e
he 'Eiki 'Ene palōfita na'e
tomu'a fakanofó ki he
tuku'anga totonú—ko ha kīi
mo'unga ofi—oku 'ikai ha
tatau hono mahu'ingá.*

Na'e tafe mei hono tafa'i e feitu'u na'e palangiá ha pela ne fe'unga mo ha kuati 'e taha, ka na'e 'ikai kakato 'a e ngāué, pea kamata hoko hifo leva 'a e palangiá ki he kongá ki lalo 'o e va'e to'ohema 'o Siosefá. Ne ui leva ha toketā faitafa. Na'á ne tafa'i 'inisi 'e valu (20 cm) hono lōloá mei hono tuí ki hono tunga'i va'é, pea hangē na'e kīi holo ai e langá. Kae pangó, he na'e hoko atu 'a e palangiá ki he huí.⁸

Na'e kumi 'e he fāmilí 'i he taimi ko 'ení 'a e fale'i fakafaito'o fakamuimui tahá mei he kau ma'u mafai 'o e Kolisi Fakafaito'o Tatimefi (Dartmouth Medical College). Na'e vili

ua 'ene hū ki he lokí neongo 'ene kole 'i he'ene ta'eloto ki aí. Na'e tohitongi 'a e me'a na'á ne mamata aí 'i he'ene manatú. Na'e si'i tokoto atu 'a Siosefa 'i ha mohenga pīponu he totó 'okú ne "tea hangē ha taha maté, [mo ha] ngaahi tulutā pupuha lalahi. . . 'oku tafe hifo 'i hono fofongá, kae hāsino 'i he fōtunga kotoa 'a e mamahi lahi tahá."¹¹ Me'a mālié, na'e ola lelei 'a e tafá, ka 'e 'alu tokotoko 'a Siosefa 'i he ta'u 'e tolu hono hokó.

Na'e 'amanaki 'a e fāmilí 'i he 'osi 'o e faingata'á ni, 'e hanga 'e ha kamata fo'ou 'i Nouisí (Norwich), Veamonitií,

'a Lusi ke 'oua 'e faka'aonga'i 'a e founa ngali tonu mo angamaheni 'o e tu'usí. Na'e 'ahi'ahi 'e he fāmilí Sāmitá ha founa fo'ou mo fakamamahi—na'e 'ikai fakapapau'i 'e ola lelei. 'E tafa 'e he kau toketaá 'a e va'e 'o Siosefá pea vili'i ha fo'i ava 'e ua 'i he tafa'aki takitaha 'o e huí. Pea te nau tu'utu'u leva ha kongá lalahi 'e tolu 'o e huí ke to'o 'a e kongá kotoa na'e palangiá.⁹

Na'e pau ke fakahoko kotoa 'eni ta'e kau ai e founa fakamohe lelei 'o e 'aho ní. Ko hono olá, na'e fakalotolahi'i 'a e fāmilí ke nau 'oange kia Siosefa ha 'olokaholo pe nono'o ia ki he mohengá ko'e'uhí ke 'oua na'a toe ngaue 'i he mamahi he lolotonga 'o e ngāue pelepelengesí ni. Na'e fakafisinga'i 'e Siosefa 'a e ongo me'á ni fakatou'osi 'i hono ta'u fitú. Ka, na'á ne fai ha kole 'e ua—ke pukepuke ia 'e he'ene tamaí pea ke mavahe 'ene fa'éé mei he lokí.¹⁰

Na'e tu'o ua e taimi na'e lahi fau ai e tangi 'a Siosefá 'o 'ikai toe lava 'o ta'ofi 'ene fa'éé mei he lokí, na'e tu'o

'o 'omai 'a e lelei mo e tu'umālie na'a nau fu'u fie ma'ú. Ka na'e toe tōnoa pē 'enau 'amanakí. 'I he 'uluaki ta'u 'o 'enau feinga ke toe 'ahi'ahi 'i ha kelekele na'a nau lisi, na'e toe kovi pē 'enau ngoué. Na'e toe kovi pē 'enau ngoué 'i he ta'u hono hokó. 'I he ta'u hono tolú, 1816, na'e lotolahi 'a Siosefa Sāmita ko e Lahí ke fai ha toe feinga faka'osi, 'i he'ene tui kuo pau ke faka'au pē ke lelei angé.¹²

'I he tafa'aki 'e taha 'o e māmaní 'i he 1815, na'e pā ai 'a e Mo'unga Temipolá (Mount Tambora) 'i 'Initonēsia 'o puhi ki he 'atimosifia 'o māmaní ha lauitoni 'o e efu, 'o uesia ai 'a e 'ea angamaheni. Mei Sune ki 'Aokosi 'o e 1816—na'e lau ko e "ta'u na'e 'ikai ha fa'ahita'u māfaná"—he na'e tō ai ha sinou faka'auha 'i Niu 'Ingilani, pea toe maumau'i ai e ngoue 'o e fa'ahita'u māfaná.¹³

'I he kamata 'a e hongé pea mavahe ha lauiafe mei Veamonitií, na'e toe fakahoko 'e Siosefa Sāmita ko e Lahí 'a 'ene laka mahu'inga tahá. Na'á ne fakakaukau ke tuku

‘a e feitu‘u meimei maile ‘e 20 (kilomita ‘e 32) hono lahi, kaungāme‘ā, mo e kelekele ngoue na‘ā ne ‘ilo he konga lahi taha ‘o ‘ene mo‘ui ko ha tangata lahi kae hiki fakatonga hihifo ‘i ha maile ‘e 300 (kilomita ‘e 482), ki he kolo ko Palemailā ‘i he konga ki ‘olunga ‘o Niu ‘Toké. Na‘e fakamatala ‘o pehē na‘e mo‘ui ‘a e kelekelé ‘i he feitu‘u ko iā pea na‘e ma‘u-ngofua ‘a e nō taimi lōloā. Koe‘uhí ko e fie ma‘ú, na‘e ‘uluaki mavahe ai ‘a Siosefa ko e Lahí, kae tuku ‘a Lusi mo e fānaú ‘e toko valu ke nau fakamā‘opo‘opo ‘enau nāunau faka‘apí pea toki muimui atu.¹⁴

Ko e fa‘ahita‘u momoko ‘eni, na‘e fakahekeheka ‘e Lusi mo ‘ene ki‘i kulupu loto-to‘ā ‘a e mea kotoa pē na‘a nau ma‘ú ki ha ki‘i salote sinou pea kimui ange ki ha salote. Na‘e si‘i e pa‘anga ‘a Lusi na‘e toe ki he fonongá ‘i he ‘osi hono totongi ‘osi ha ni‘ihi ‘o e ngaahi kautaha noó. ‘I he faka‘osi‘osi ‘o e fonongá, na‘ā ne fakatau ha valá mo e faito‘ó ke totongi ‘aki ‘a

e kau tauhi ‘o e fale talifonongá. Na‘ā ne manatu‘i ‘ene tū‘uta ki Palemailā “ko e pa‘anga pē ‘e ua na‘ā ne ma‘ú.”¹⁵

Na‘e hanga ‘e he tangata na‘e totongi ke ne angi ‘a e salote sinou ‘o fakamālohi‘i e talavou ko Siosefā ke hifo kae heka ha ongo tamaiki fefine faka‘ofa‘ofa ‘o e fāmilī Keití, ‘a ia na‘a nau fetaulaki ‘oku nau hu‘u ki he feitu‘u tatau pē. Na‘e te‘eki ai mo‘ui lelei—‘a Siosefa—ka na‘e fakamālohi‘i ke ketu pē “he sinou ‘i ha maile ‘e 40 [kilomita ‘e 64] ‘i he ‘aho, ‘i ha ngaahi ‘aho lahi,” ‘o ne foua ‘a e me‘a na‘ā ne ui ko e “hela‘ia mo e mamahi lahi tahá.”¹⁶

Ko e taimi na‘e kole ai ‘a e ongo ta‘okete ‘ofa ‘o Siosefa ko Hailame mo ‘Alaviní ki he tangatá ke tukú, na‘ā ne hapo‘i lahi kinaua ‘o tō ki he kelekelé ‘aki e mui‘i kau ‘o ha uipi. Ko e taimi na‘e mahino ai ‘i Uitikā kuo ‘ikai ha toe pa‘anga ‘a Lusi, na‘e li‘aki leva ‘e he tangatá ‘a e fāmilī—ka na‘e toki fai ia hili ha‘ane feinga pea ‘ikai lava ke kaiha‘asi

‘enau salioté, pea ‘i he lolotonga ‘o iā na‘ā ne laku ‘enau ngaahi nga‘oto‘otá ki he kelekelé.¹⁷ Na‘e vilitaki atu pē ‘a e fāmilī kae ‘oua kuo nau tū‘uta lelei ki Palemaila, ‘o fā‘ofua mo e lo‘imata ki he uma ‘o Siosefa Sāmita ko e Lahí.

Neongo ia, mahalo ko e fakamatala ongo taha ‘o e fonongá, ‘oku ma‘u ia ‘i ha fakamatala ta‘e-fa‘a-fakatoka-nga‘i na‘e toki tātaki ‘e Siosefa ki he ‘uluaki fakamatala ‘o e fononga ‘a hono fāmilī: “Na‘e tuku au ke u heka ‘i he salio-ote fakamuimui taha he kau fonongá, ‘i he‘emau fononga mei Uitikaá, ka ‘i he ofi mai ‘a e salioté kiate aú, na‘e taa‘i au ‘e he taha angí ‘o u tō ki lalo, ko e taha ‘o e ngaahi foha ‘o e fāmilī Keití, pea li‘aki ai au ke u tokoto pē ‘i hoku totó ka ne ta‘e-‘oua ha sola na‘e fou mai, ‘o ne hiki hake au ki ‘olunga, pea fua atu au ki he kolo ko Palemailā.”¹⁸ ‘Oku ‘ikai totonu ke li‘aki e mahu‘inga ‘o e me‘ā ni.

Ko ha Koloa Mahu‘inga ‘Oku Ta‘e Hano Tatau hono Mahu‘ingá

‘Oku tu‘u ki he fakatongá ha vao-‘akau ‘oku maile ‘e ua (3 km) mei he lotokolo ‘o Palemailā ‘a ia ‘e hoko ko e feitu‘u ki he taha ‘o e ngaahi me‘a-hā-mai ma‘ongo‘onga taha ‘i he hisitōlia ‘o e tangatá. Maile ‘e tolu (5 km) mei ai, ‘oku tu‘u ai ‘a e Mo‘unga ko Komolá, ko e tuku‘anga ‘o ha ngaahi lau‘i peleti koula na‘e ‘ikai ha taha te ne ‘ilo he taimi ko iā.

‘I he a‘u mai ‘a Siosefa ki Palemailā, kuo ‘omi ai ‘e he ‘Eikí ‘Ene palōfita na‘e tomu‘a fakanofó ki he tuku‘anga totonu ‘o e koloa mahu‘inga tuputupu‘ā. ‘E faka‘ilonga‘i ‘e he koloa ko ‘ení ne toe fakaava e ngaahi langí hili e ngaahi senituli ‘o e fakapo‘uli mo e puputu‘u fakalaumālié. ‘E fakahaa‘i ‘e he me‘a mahu‘ingá ni ko e ngāue fakafai-fekau ‘a Sisuú na‘e ope fakatōkāteline mo fakasiokālafi lahi ange ia ‘i he me‘a na‘e mei malava ke ‘ilo ‘e he ngaahi siasi faka-Kalisitiane ‘o e kuonga ko iā. ‘E fakapapau‘i ‘e he koloá ni, ‘i ha ngaahi founga fakafofó, ‘oku aoniu ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi ngāue ‘a e tangatá ‘i he ngaahi kuongá, lea fakafonuá, mo e ngaahi konitinēnití. Pea ‘e tala‘ofa ‘e he koloá ni ‘a e ngaahi akonaki ‘oku mātu‘aki haohaoa mo mālohi pea kapau te ke fakatōkakano kinautolu ki ho lotó, ‘e lava ke liliu fakafo‘ituitui koe, ‘o ke ‘ahi‘ahi‘i ha me‘a ‘oku mātu‘aki ifo ke ‘ai ia ko e keinanga‘anga taupotu mo ta‘e-fakatataua taha ‘o ho‘o ngaahi faka‘ānauá.

Mahalo ‘e ala fakatauele‘i kitautolu ‘e hotau mata fakamatelié ke tau sioloto ki ha hala fe‘unga ange mo ha tangata pehē pea mo ha fa‘ahinga taimi peheé, ko ha hala ‘oku faingofua, lelei, mo fakalāngilangi ange. Koe‘uhí ke tau fakatokanga‘i ‘a e ngaahi me‘a mahu‘inga lahi fau ‘oku ‘amanaki hoko tu‘unga ‘i he hū atu ‘a e ki‘i tamasi‘i ni ki he koló he taimi ko ‘ení, na‘e ‘ikai ‘apē ke lava ‘e he ‘Eikí, ‘a ia na‘ā Ne fokotu‘utu‘u lelei hono tuku ‘o e ngaahi lau‘i peleti koulá he ta‘u ‘e tahaafe tupu kimu‘á, ‘o foaki ha hala hanga-tonu, fakafiemālie mo ‘iloa ange ‘o ‘ene a‘u mai?

*‘Oku tu’u ha vao-‘akau ‘o ‘ikai
fu’u mama’o ki he fakatonga
‘o Palemailá, ‘e hoko ko
e feitu’u ‘o e taha ‘o e
ngaahi me’a-hā-mai
ma’ongo’onga taha ‘i he
hisitōlia ‘o e tangatá.*

‘Io, ko e mo’oni na’á Ne mei lava lelei, ka na’e ‘ikai ke Ne fai ia.

Na’e ‘ikai ke fai hano pani fakahāhā fakaepalōfita ‘o Siosefa he’ene kei tamasi’i (vakai, 1 Samuela 16:11–13). Na’e ‘ikai ha misi fakahangatonu ‘o tuhu’i ki ai ha fonua ‘o e tala’ofá (vakai, 1 Nīfai 5:4–5). Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha Liahona faka’ofa’ofa ia ke tokoni ki hono fāmili ke hao mei he ngaahi fehalaaki he halá (vakai, 1 Nīfai 16:10; ‘Alamā 37:38). Pea na’e ‘ikai mo’oni ke ‘i ai ha me’alele fakalāngilangi ke ne heka ‘i ha laka fakalāngilangi he la’áa ne fokotu’utu’u mo ha kakai tokolahi ‘oku nau tuetuē mo talitali lelei ia he’ene ha’ú.

Ka kia Siosefa mo hono fāmili, na’e ‘i ai ha hala faingata’a ‘o e mamahi pea fonu ‘i he faingatá, mahamahakí, fehalaaki ‘a e filí, fakatamaki fakanatulá, mamahi hulutu’á, fakamaau ta’e-tononú, hūhūmama ma’u peé, pea mo e masiva ta’e-tukú. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘eni ia ke fokotu’u atu na’e mo’ui ‘a e fāmili Sāmitá ‘i ha tu’unga fakamamahi ma’u ai pē he na’e ‘ikai ke nau pehē. Ka ko e hala ki Palemailá na’e ‘ikai hangatonu, tu’umālie, mo ‘ilo ‘e he kakaí. Na’e pau ke fata ‘a e Palōfitá he kuó ne heke, ketu, mo fetoto’i ki hono feitu’u ta’e-fakatataú ‘e ha tangata sola ta’e-‘iloa.

Manatu’i ‘eni, he mahalo ko e fuofua lēsoni ia ki he mo’ui ‘a Siosefa mo hono ‘omi ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Neongo ‘a e ta’e-malavá, fakatu’utāmakí, mo e fakafepaki fefeká—pea ‘i he ngaahi me’a lahi na’e *tu’unga* ‘i he ngaahi me’a ko iá—na’e ‘i he feitu’u totonu ke ‘i ai ‘a Siosefa Sāmita ke fakahoko hono misioná. Ko ia, kapau ‘e ‘i ai ha ‘aho ‘i he kaha’ú, te ke vakavakai holo ‘oku lavame’a ha nīhi ho ngaahi mahení ‘i he’enu ngāuē ‘i he toki mole ko ia ho ngāuē; kapau te ke puke lahi ‘i ha taimi ne fu’u fie ma’u ai ke ke fai ha ngāue mahu’inga; kapau ‘e ui ha taha kehe ia ki ha tu’unga ma’olunga; hangē ‘oku vave ange e ‘ilo ho’o hoa ngāue fakafaifekau ki he lea fakafonua; kapau ‘oku

hangē ‘oku ‘ikai ‘aonga ho’o ngāue lelei ki ha taha ho uōtí, kaungā’apí pe fie fanongó; kapau ‘okú ke ‘ilo ‘oku hoko ha palopalema fakapa’anga pe me’a fakamamahi ‘i ‘api ‘oku ‘ikai ke ke lava fai ha me’a ki ai; pe ‘okú ke ongo’i ‘oku ‘ikai hao ‘aonga pe mahu’inga ‘i he ongoongolelei ‘a ia ‘oku hangē na’e fakataumu’a pē ia ki he fiefia ‘a e nīhi kehé, *‘ilo’i ‘eni*: ne a’usia ‘e Siosefa Sāmita e lahi ‘o e ngaahi me’a ni ‘i he taimi ne hoko ai kiate ia ‘a e me’a mahu’inga taha kuo hoko ‘i he māmaní talu mei he me’a ne hoko ‘i Kolokota mo e Fonualotó ‘i he meimei ta’u ‘e 2,000 kimu’á.

“Kae” mahalo te ke pehē, “he ‘ikai pē tatau ‘eku mo’ui mo hoku iku’anga fakamāmaní mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá.”

‘Oku mo’oni ia. Ka ‘oku mo’oni foki ‘oku mahu’inga ho’omou mo’ui ki he ‘Otuá, pea ko ho faingamālie ta’e-ngatá mo ia ‘o e laumālie kotoa pē te ke fetaulaki mo iá, ‘oku ‘ikai toe si’i ange hono lahi mo hono mahu’ingá ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ko ia ai, kuo pau ke ‘oua na’á ke teitei fo’i, pe mo’ulaloa, pe tuku ke ikuna’i koe ‘i he taimi ‘oku mātu’aki fakamamahi, puputu’u, pe ta’eoli ai ‘a e mo’ui pe tautautefito ki he ngāue fakafaifekau ‘o hangē ko Siosefa ‘oku tau ‘ofa aí. Kae, hangē ko e akonaki ‘a Paulá, kuo pau ke ke ‘ilo’i “‘oku fengāue’aki fakataha ‘a e ngaahi me’a *kotoa pē* ke lelei ai ‘a kinautolu ‘oku ‘ofa ki he ‘Otuá, ‘a kinautolu kuo ui ‘o tatau mo ‘ene tu’utu’uní” (Loma 8:28; ko e toki tākaki atu ‘a e fakamamafa’i).

Pea hangē ko ia na’á Ne fakahoko ki he talavou ko Siosefa Sāmitá, ‘oku o’i mo tataki koe ‘e he ‘Otuá ‘i he ‘aho kotoa pē ki ha iku’anga nāunau’ia ange ‘i he me’a te ke lava ke ‘iló! ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha lotu, “The Making of the Book of Mormon, Joseph Smith, and You,” na’e fai ‘i he Senitā Ako’anga Fakafaifekau Polovo ‘Iutaá he ‘aho 15 ‘o Fēpueli 2014. Ko Mātiu S. Hōlani ko e palesitani ia ‘o e ‘Univēsitī ‘o e Tele’a Tutaá.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14.
2. *Ngaahi Himi*, fika 14.
3. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches of Joseph Smith, the Prophet, and His Progenitors for Many Generations* (1853), 37, 45. Koe’uhí ke ma’u ha fakamatala pau ‘o e ngaahi me’a na’e hoko fekau’aki mo e hiki ‘a e fāmili Sāmitá ki Palemailá, vakai foki, Richard Lyman Bushman, *Joseph Smith*:

Rough Stone Rolling (2005), 17–29.

4. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 49.
5. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 49–50.
6. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 51.
7. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 60, 62.
8. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 62–63.
9. Vakai, LeRoy S. Wirthlin, “Joseph

Smith’s Boyhood Operation: An 1813 Surgical Success,” *BYU Studies* 21, no. 2 (1981): 146–54.

10. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 64.
11. Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 65.
12. Vakai, Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 66.
13. Vakai, Church History in the Fulness of Times, 2nd ed. (2003), 24.
14. Vakai, Lucy Mack Smith,

Biographical Sketches, 67.

15. Lucy Mack Smith, *Biographical Sketches*, 68, 70.
16. Joseph Smith, ‘i he *The Papers of Joseph Smith*, ed. Dean C. Jessee, 2 vols. (1989), 1:268.
17. Vakai, *The Papers of Joseph Smith*, 1:268.
18. Joseph Smith, ‘i he *The Papers of Joseph Smith*, 1:268–69.

KO E FEINGA KE

Fakahaoí

Fai 'e Connie Goulding

Na'e tonumia 'i he 'aho 5 'o 'Aokosi 2010, ha kau keli malala Silei 'e toko 33 'i he holo 'a e maka 'i he loto keli'anga malalá. Na'a nau nofo ma'u pē 'i ha ki'i fei-tu'u si'isi'i na'e malu pea 'i he luo keli'anga 'i laló, na'e fute 'e 2,300 (mita 'e 700) hono loloto ki lalo fonuá.

Na'e hangē kuo mole 'a e 'amanakí 'i honau tūkunga. Na'a nau mama'o mei 'api mo e fāmilí 'aki ha meimei vaeua 'e taha 'o ha maile 'o ha maka 'i 'olunga na'e 'ikai fa'a ue'i, pea na'e si'i 'enau me'akaí mo e vaí. Neongo na'a nau ma'u 'a e 'ū me'angāué mo e 'iló, ka koe'uhí ko e holo ngofua 'a e keli'angá na'e 'ikai ke nau lava 'o fakahaofi 'a kinautolu. Ko honau faingamālié pē taha, ke 'ilo'i mo fakahaofi kinautolu.

Neongo 'a e me'á ni, na'a nau fili ke 'i ai ha'anau 'amanaki lelei. Na'a nau fokotu'utu'u leva kinautolu, fakatuhotuhani 'enau me'akaí mo e vaí, mo tatali. Na'a nau tui na'e fai 'e kinautolu 'i 'olungá 'a e me'a te nau lavá ke fakahaofi kinautolu. Neongo ia, ka kuo pau na'e faingata'a ke kei piki ki he 'amanaki ko iá 'i he'enau tatali 'i he fakapo'ulí. Fakalau atu 'a e ngaahi 'ahóo, pea mo e ngaahi uiké. Kuo 'osi 'enau me'akaí na'e fakatuhotuhani lelei.

Na'e hoko ha me'a fakamamahi lahi ki he'eku mo'uí. Na'e mate hoku ki'i foha matā-tangata, fakaoli mo longomo'ui ta'u valú 'i hoku matā pē, 'i ha tau ai ha me'alele. Na'á ku puke hono ki'i sinó kae tafenoa pē hono totó ki he halá pea mahu'i atu hono laumālié 'o foki ki hono 'api fakalangí. Na'á ku tautapa ki he'eku Tamai Hēvaní ke tuku pē mu'a, ka na'e 'ikai kau ia 'i he palani 'o e mo'ui 'a hoku fohá.

Na'á ku taufā 'i he fakapo'ulí, mo fōngia he mafasia 'o 'eku mamahí. Na'á ku ongosia, 'ikai manonga, 'i he fasi-tanunu e palopalema 'o e mo'uí 'i hoku 'atamaí. Na'á ku fakatokanga 'i ta ko e loto mamahí ko ha ongo mo'oni 'i he mo'uí. Ko e me'a ko ē na'á ku fa'a ma'u ai ha ongó, ko e me'a pē na'e kei toe aí ko ha ongo'i li'ekina na'e uhu mo fakamamahi.

Na'á ku tui na'e totonu ke u to'a fe'unga ke tali. Kuo tokolahi ha kakai na'e faingata'a'ia lahi ange. Kae hangē ko e kau keli malala na'e tonumia 'e he maka ta'e-ue'ia 'o 'ikai ha toe me'a 'e lavá, na'e 'ikai ke u lava 'o hu'i atu 'a e kavenga 'o 'eku mamahí.

Na'e 'ikai toe ngāue hoku 'atamaí, 'o hangē ko e kau tangata 'e toko 33 na'e tonumia 'i ha keli'anga malala 'i Silei, pea mahalo te tau ongo'i 'oku tau tonumia 'i hotau ngaahi faingata'a'ia mo e vaivai; ka, te tau lava 'i he palani 'o e fakamo'uí ke ma'u ha 'amanaki lelei ki ha fakahaofi.

Te tau lava 'i ha ngaahi founa lahi 'o ongo'i 'ikai toe lava ha me'a. 'E 'i ai ha níihi te nau ongo'i 'ikai toe lava ha me'a 'i ha ngaahi faingata'a'ia fakatāutaha, ngaahi vaivai, pe ngaahi tūkunga faingata'a 'o e mo'uí. Neongo ia, 'oku 'i ai ha fiemālie 'i he 'ilo'i ko e mo'ui fakamatelié ko ha taimi 'oku tau faka'au 'o mālohi ange ai 'i he'etau fehanganagai mo hotau mamahí mo e loto mamahí. 'Oku tau ma'u ha 'amanaki lelei 'ia Sīsū Kalaisi.

Ko ha Huelo 'o e 'Amanaki Lelei

'I he 'aho hono 17 'o 'enau faingata'a'ia, na'e toe 'i ai ha 'amanaki lelei 'a e kau keli malalá 'i he taimi na'e 'asi atu ai ha ki'i fo'i ava 'i he maka na'á ne tukupōpula kinautolú, na'e fakahoko 'e ha ki'i mata'i vilí.

Na'e tā 'e he kau tangata na'e fihia 'i laló 'a e mata'i vilí 'i he'enau fie ma'u ke 'ilo 'e he kau faifakahaofi 'i 'olungá 'oku nau kei mo'uí, pea mo ha'i ha ki'i tohi peni faka'ilonga kulokula 'i he mata'i vilí. Na'e pehē ai, *"Estamos bien en el refugio, los 33"* ("Oku mau fe'ungatonu pē 'i lalo, fika 33"). Na'e toe foki mai 'a e 'amanaki lelei. Kuo 'ilo kinautolu.

Na'e fakahoko 'a e fetu'utaki mo e kakai 'i 'olungá 'i ha ki'i fo'i ava, na'e fuolahi tatau mo ha fo'i molí. Na'e 'ohifo 'i he fo'i avá ki he kau keli malalá ha me'akai, vai, faito'o, mo ha fanga ki'i tohi mei honau ngaahi 'ofa'angá.

'Oku pau pē na'e 'i ai ha ngaahi ongo 'i he 'ilo'i 'e he kau tangata kelí honau tu'ungá. Neongo na'a nau fiefia lahi mo fiemālie 'i hono 'ilo kinautolú, ka na'e kei fakatu'utāmaki

pē honau tu'ungá. Neongo na'e 'ilo 'e kinautolu 'i 'olungá 'a e faitu'u na'a nau 'i aí, ka 'e fuoloa pea toki maau 'enau palani fakahaofi, pea ko e me'a pē na'a nau faka'amu ki aí, ke ngāue.

Na'e faingata'a hono fakahā 'e he kau faifakahaofi ki he kau tangata kelí 'e lau-māhina pea toki lava 'o 'ohake kinautolu ki 'olunga. Na'a nau faka'amu ke fakafoki hake 'a e kau keli koloá ki honau fāmili 'i he hoko 'a e Kilisimasi, 'a ia 'e kei tonumia pē 'a e kau keli malalá 'i ha māhina kehe 'e fā. Neongo ia, na'a nau tatali 'eni mo ha 'amanaki lelei.

'Oku tau ma'u 'e kitautolu foki mo ha huelo 'o ha 'amanaki lelei. Na'e 'i ai ha palani na'e fokotu'u ke fakahaofi kitautolu kimu'a pea toki fa'u 'a e māmaní. Na'e foaki mai 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolu ha Fakamo'ui, 'a ia te Ne fakahaofi kitautolu mei hotau tu'unga fakamatelié, mei he'etau ngaahi angahalá, mei hotau ngaahi vaivaí, pea mei he me'a kotoa pē te tau mamahi ai 'i he mo'ui ko 'ení. Ko e tokotaha Ia 'okú Ne foaki 'a e 'amanaki lelei pea mo e mo'uí. Na'á Ne tofa 'a e hala ke tau foki ai ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo toe fakataha'i 'i he 'ofa mo hotau ngaahi 'ofa'anga kuo nau mu'omu'a atu 'iate kitautolú. 'Okú Ne tu'u 'i hotau tafa'akí ke fua 'a e mamafa 'o e ngaahi kavenga 'oku tau fuá, ke holoholo'i hotau lo'imatá, pea mo 'omi kiate kitautolu 'a e nongá. Na'á Ne hā'ele mai ke fakafoki kitautolu ki 'api, kapau te tau muimui 'i he palani kuó Ne fokotu'ú.

Ko e Fakahaofi

Neongo na'e fai ha ngaahi feinga kehekehe ke fakahaofi 'a e kau keli malalá, ko e mata'i vili pē taha na'e 'alu hangatonú, 'i ha taha 'o e fanga ki'i ava na'e 'osi vili kimu'a ke 'ilo 'a e kau keli malalá.

Na'e 'ikai nofonoa 'a e kau keli malalá 'i honau fakahaofi. Ko e taimi na'e feinga hifo ai 'a e vilí ki honau fakahaofi, na'e ngangana hifo ha maka 'i he fo'i ava si'isi'i angé 'o fokotu'una 'i he loki ne fihia ai 'a e kau keli malalá. Na'a nau le'ei 'a e maká 'i he'ene ngangana hifó, 'o faka'ata'atā ki he mata'i vili lahi angé.

Na'e fa'u 'e he kau fai-fakahaofi ha me'a fuopotopotó ke tukutuku-hifo 'i he fo'i ava fuosi'i 'aki ha keipolo. Na'e

Kuo pau ke tau takitaha fili ke tukulolo hotau lotó 'o falala ki hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku taha pē palani 'o e fakahaofi, kiate kitautolu; 'oku lava pea fou pē ia 'i He'ene feilaulau fakalelei. Na'e hifo la 'o mā'u-lalo ange 'i he me'a kotoa pē ke fakahaofi kitautolu.

fe'unga si'i pē 'a e me'a fuopotopotó ke hao ha tangata 'i loto. Na'e fāsi'i 'aki pē 'e he me'a fuopotopotó ha 'inisi 'e fā (senitimita 'e 10) 'i he fo'i ava na'e vilí 'i he fute 'e 2,300 (mita 'e 700) 'i he maka fefeká.

'I he taimi na'e hoko ke fakahaofi ai 'a e kau keli malalá, na'e fehangahangai 'a e tangata kotoa mo ha fili ke fakahoko. Na'e hū ha taha ki he loto me'a fuopotopotó; pea kuo pau ke 'alu hake toko taha pē. 'I he fili 'a e tangata

takitaha ke falala ki he palaní, na'e 'i ai 'ene 'amanaki 'e fusi hake 'a e me'a fuopotopotó 'i he ava fāsi'i 'o hanga-tonu mo'oni hake pea 'ikai toe tūkua 'o 'efihia. Na'e pau ke ngāue 'a e palaní, pe 'e mole kotoa 'a e 'amanakí. Na'e hū takitaha 'a e kau keli malalá ki he me'a fuopotopotó pea tuku hono lotó ki he palaní pea mo e kau faifakahaoifí.

Na'e fakahoko taha taha hake 'e he kau keli malalá 'a e fonongá ni mei he fakapo'ulí ki he māmá. Na'e talitali kinautolu 'e honau ngaahi 'ofa'angá 'i he lolotonga 'o e mamata mo e mavava 'a e māmaní kotoa.

Na'e ola lelei 'a e palani fakaha'ofi; 'o 'ikai mole ha fo'i toko taha. Na'e fakahaofi kinautolu 'i he 'aho 13 'o 'Okatopa 2010—ko e 'osi ia ha 'aho 'e 69 hili e holo 'a e keli'angá mo e 'aho 'e 52 mei he 'aho na'e 'ilo mo'ui ai kinautolú.

Falala ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí

Ko hotau fakahaofi 'oku fakatāutaha, 'o hangē ko e kau keli malalá. Neongo 'oku 'atā 'a e fakamo'uí ki he taha kotoa, ka ko 'etau fetu'utaki mo e Fakamo'uí 'oku mātū'aki fakatāutaha. Kuo pau ke tau takitaha fili ke tukulolo hotau lotó 'o falala ki hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí.

Koe'uhí ko e toputapu ta'engata 'o e tau'atāina ke fili 'a e tangatá 'a ia na'e fokotu'u ai 'a e mo'ui fakamatelie ko 'ení, he 'ikai ke to'o fakamālohi 'e he Fakamo'uí 'a e me'a 'oku tau loto ki aí. 'Oku tau tau'atāina ke fili. 'Oku tu'u pē Fakamo'uí 'i hotau tafa'akí 'o tatali ke fakamo'ui hotau ngaahi kafó pea mo 'ohake kinautolu ki he fakamo'ui ta'engatá, ka te Ne toki lava pē ke fai ia 'i ha'atau fakaafe'i. Kuo pau ke tau fili Ia. 'Oku taha pē palani 'o e fakahaofi, kiate kinautolu; 'oku lava pea fou pē ia 'i He'ene feilaulau fakalelei. Na'e hifo Ia 'o mā'ulalo ange 'i he me'a kotoa pē ke fakahaofi kinautolu.

Ko hoku fakahaofi na'e hoko ia 'i he taimi na'á ku 'i hoku tuí ai 'i he taulōfu'u 'o 'eku mamahi he mate hoku fohá. Hangē ko e kau keli malalá 'i he'enau hū ki he me'a fuopotopotó, na'á ku 'i ha tu'unga pelepelengesi: te u feinga ke ikuna'i hoku faingata'a'ia 'aki hoku ivi mo hoku poto pē 'o'okú, pe te u feinga ki he'eku Tamai Hēvaní 'o kole ha tokoni?

Na'á ku pehē ke u tafoki ki he 'Otuá, 'i he'eku mafasia he lahi 'o 'eku mamahí. Na'á ku fakahā ange 'i he'eku kole

ki he'eku Tamai Hēvaní, 'a e lahi 'o 'eku ongosiá pea mo kole kiate Ia ke 'alo'ofa 'o hu'i atu 'a e mafatukituki 'o 'eku mamahí. Na'e hu'i atu 'a e mafatukituki 'o 'eku mamahí mei hoku umá, kimu'a peá u toe tu'u ki 'olunga. Na'e pau ke u kei fekuki pē mo e mamahí mo e molé, ka na'e 'osi mahu'i atu 'a e kavenga faingata'á.

Ko e taimi ia na'á ku toki 'ilo ai 'oku tu'u 'a e Fakamo'uí 'i hoku tafa'akí, 'o tatali ke hiki hake kinautolu, 'o tatali ke tau toki kole ange kiate Ia, tatali ke tau hili ange 'etau kavengá ki Hono umá, tatali ke tau 'ai hotau nimá ki Hono to'ukupú koe'uhí ka Ne lava 'o fakahaofi kinautolu.

'Oku tau—hangē ko e kau keli malalá, na'e pau ke nau tāpuní 'i 'a e matapā 'o e me'a fuopotopotó pea falala ki honau kau faifakahaoifí—kuo pau ke momoi hotau lotó ki he finangalo 'o e Fakamo'uí mo falala ki He'ene palani fakahaofi kiate kinautolú.

'Oku ou fakatauange ko e taimi te u fai ai 'a e fononga toko taha ko ia mei he mo'uí ni ki he mo'ui ka hokó, 'e 'i ai ha fiefia 'i he'eku toe fakataha mo kinautolu na'a nau mu'aki fai 'a e fonongá 'iate aú! Ka 'i he taimi ní 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui hoku Fakamo'uí mo 'ofa 'iate au pea mo pou pou'i au. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'á 'i 'Iutā, USA.

'E LAVA 'E HE FAKALELEI 'A E FAKAMO'UÍ 'O HIKI HAKE KOE

""Oku mau fakamo'oni 'e 'i ai ha ngaahi taimi 'e faingata'a ai homou halá. Ka 'oku ou fai atu 'a e palōmesi ko 'ení 'i he huafa 'o e 'Eikí: tu'u hake pea molomolomuiva'e ki hotau Huhu'i mo e Fakamo'uí, pea 'e 'i ai 'a e 'aho te mou toe sio mai ai ki mui pea 'e fonu homou lotó 'i he fakafeta'i ta'engata 'i ho'omou fili ke falala ki he Fakalelei mo hono mālohi ke hiki hake koe mo 'oatu e mālohi."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "Te Ke lava 'o Fai Ia He Taimi Ní!" *Liahona*, Nōvema 2013, 57.

KO E 'AHO NĀUNAU'IA 'O HONO Toe Fakafoki Mai e Lakanga Fakataula'eikí

*Hono 'ikai totonu ke lahi 'etau fakahounga'i
hono fakafoki mai 'e he 'Eikí Hono Siasí mo Hono
lakanga fakataula'eikí ki he māmaní.*

Ko e taimi na'e hā'ele mai ai 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí ki māmaní, ko e taha 'o e ngaahi me'a na'á Ne fuofua fakahokó ko e fokotu'u Hono Siasí. 'Oku talamai 'e he Fuakava Fo'ou kiate kitautolu na'e "alu hake ia ki he mo'ungá ke lotu, pea lotu ai pē ia ki he 'Otuá 'i he poó 'o 'aho." Pea 'i He'ene hifo mai 'i he pongipongi hono hokó, na'á Ne ui fakataha mai 'Ene kau ākongá. "Pea na'á ne fili 'iate kinautolu 'a e toko hongofulu mā toko ua, 'a ia foki na'á ne fakahingoa ko e kau 'aposetolo" (Luke 6:12–13).

Na'á Ne 'ave kimui ange 'a Pita, Sēmisi, pea mo Sione ki he mo'ungá, pea ma'u ai 'e Pita 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí (vakai, Mātiu 17:1–9; vakai foki, 16:18–19). Na'e hoko 'a Pita ko e tokotaha na'á ne fatongia 'aki hono tauhi 'o e ngaahi kī kotoa he māmaní 'i hono tataki 'o e Siasí 'i he hili 'o e mavahe 'a e Fakamo'ui.

Na'e malanga 'aki 'e he Kau 'Aposetoló 'a e ongoongoleleí mo fokotu'u ha ngaahi kolo 'o e Siasí, 'o nau talangofua ki he fekau 'a e Fakamo'ui (vakai, Ma'ake 16:15). 'I ha ngaahi me'a lahi, na'a nau ma'u faingamālie ke 'a'ahi tu'o taha pē ki he ngaahi koló, 'a ia na'e si'i ai hanau faingamālie ke ako'i pea mo fakahinohino'i. Na'e 'ikai fuoloa kuo hū māmālie mai 'a e fakakaukau faka'otua maté, pea na'e liliu pe fulihi mo ha ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e tokāteline 'a e Fakamo'ui (vakai, 'Isaia 24:5). Na'e fie ma'u, 'i he mafola 'a e hē mei he mo'oní ke 'ave 'e he 'Eikí 'a e lakanga fakataula'eikí mei māmani. Ko hono olá, na'e fuofuolua 'a e 'ikai ke ma'u 'e māmani 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

Na'e fakafoki mai 'e he 'Eikí 'a e ongoongoleleí koe'uhí ke toe fokotu'u Hono pule'angá 'i māmani 'aki e ngaahi mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Manatu'i 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei

Lolotonga hono liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molo-moná pea hoko 'a 'Ōliva Kautele ko 'ene tangata tohi, na'á na a'u mai ki ha talanoa he tohi 3 Nifái 'o e 'a'ahi 'a e Fakamo'ui kuo toetu'ú ki he Hemisifia Fakahihifó. 'I he'ena 'ilo 'Ene ngaahi akonaki fekau'aki mo e papitaisó (vakai, 3 Nifai 11:23–28), na'á na fifili ki he ngaahi founa kehekehe 'o e papitaiso na'e faka'aonga'i 'i hona kuongá pea mo hai 'okú ne ma'u 'a e mafai ke fai-papitaisó.

Na'e fakakaukau leva 'a Siosefa mo 'Ōliva ke na fehu'i ki he 'Eikí, 'o lotu 'i he vao-'akau ofi ki he 'api 'o Siosefa mo 'Emá. Ko e feitu'u 'eni na'e hoko ai 'a e fakahā ma-'ongo'onga 'a ia na'e hā ai 'a Sione Papitaiso, 'o hilifaki hono ongo nimá ki hona 'ulú peá ne pehē: "I he huafa 'o e Misaíá, 'oku ou foaki kiate kimoua 'a hoku ongo kaungā-tamaio'eiki, 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakaukú ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá; pea 'e 'ikai pē toe 'ave 'eni mei māmani 'o a'u ki hono toe fai 'e he ngaahi foha 'o Livaí ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni" (T&F 13:1).

Ko ha me'a nāunau'ia ia. 'Okú ou fakatauange 'oku manatu'i 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa 'a e 'aho 15 'o Mē, 1829, 'i he hoko e me'a toputapu 'i he hisitōlia 'o e Siasí.

'Okú talamai 'e he Ngaahi Tefito 'o e Tuí kiate kitautolu "kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafaí, ke malanga 'aki 'a e Ongongolelei mo fakahoko hono ngaahi ouaú" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:5).

'Okú 'ikai ui tavale pē 'a e tangatá; 'oku ui kinautolu 'i he fakahā pea mo e kikite. 'Okú 'i ai ha laine hangatonu 'o e fakahaá mei he 'Eikí kiate kinautolu 'oku ui ke ngāue 'aki e lakanga fakataula'eikí. Ko e founa ia 'oku pule'i 'aki 'e he 'Eikí Hono Siasí, pea ko e founa ia na'á ne ui 'aki 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

Mo'ui Taau mo e Lakanga Fakataula'eikí

Ko e ma'u 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku 'ikai ko ha faka'ilonga 'o ha liliu mahu'inga 'i ha mo'ui 'a ha taha 'oku hoko tavale 'o fakataau mo e ta'u motu'á. Kuo pau ke tau mo'ui taau mo "faivelenga 'o a'u ki hono ma'u 'a e ongo lakanga fakataula'eikí ni" (T&F 84:33). 'Okú totonu ke tau lau fakalelei 'a e fakapapau mo e fuakava 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'a ia 'okú ne tuhu'i pau mai 'a e ngaahi tu'unga kuo pau ke mahino mo tau loto ki ai ka tau lava 'o tali 'a e lakanga fakataula'eikí:

"Ko ia, ko kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku nau tali 'a e fakapapau mo e fuakava ko 'ení mei he'eku Tamaí, 'a ia 'oku 'ikai te ne lava 'o maumau'i, pea 'oku 'ikai lava foki ke ue'i ia.

Kae 'ilonga ia 'e maumau'i 'a e fuakavá ni hili 'ene tali iá, peá ne tafoki 'aupito mei aí, 'e 'ikai te ne ma'u ha fakamolemole 'o e ngaahi angahalá 'i he māmani ko 'ení, pe 'i he maama ka hoko maí. (T&F 84:40–41).

Ko e me'a ia 'oku mamafa 'aupito. Mahalo te ke fakakaukau 'oku totonu ke holomui 'a e kakaí mei he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, ka 'oku pehē 'e he veesi hono hokó, "E hoko 'a e mala'ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai *ke nau* ha'u ki he lakanga fakataula'eikí ni" (T&F 84:42; ko e toki tñaki atu hono fakamamafa'i).

Kapau te tau tali 'a e lakanga fakataula'eikí pea mo'ui taau mo ia, 'oku tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí. Ka kapau te tau maumau'i 'etau fuakavá pea tafoki mei hotau lakanga fakataula'eikí, he 'ikai ke tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí pe hoko ko e "kakai fili 'o e 'Otuá" (T&F 84:34).

'Okú tokoni 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, 'a ia 'oku ma'u 'i he fuakavá, 'i he teuteu'i 'o e kau talavou ke nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, 'a ia ko e lakanga fakataula'eiki lahi ange 'oku ma'u 'i he fakapapau mo e fuakava.

Ala Atu 'i he Ngāue Tokoni

Ko e lakanga fakataula'eikí ko ha feohi'anga fakatokoua ma'ongo'onga—mahalo ko e feohi'anga fakatokoua ma'ongo'onga taha ia 'i he māmaní. Ko e feohi fakatokoua 'i he kau lakanga fakataula'eikí 'oku totonu ke lelei ange ia 'i ha toe feohi tuku kehe pē 'a kinautolu 'i hotau takitaha fāmílí. Makehe mei he'etau hoko ko e feohi'anga fakatokouá,

‘oku hoko ‘a e lakanga fakataula’eikí ko ha kautaha tokoni
‘oku foaki ai ‘etau mo’uí ke tokoni’i ‘a e níhi kehé mo ‘ai
‘a e ngaahi me’á ke lelei ange.

‘Oku kau ki ha kōlomu ha talavou ‘o kamata mei he
taimi ‘okú ne ma’u ai ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné
mo fakanofa ko ha tikoní pe akonaki pe taula’eikí. ‘Oku
hoko atu ‘a e feohi fakatokoua ‘o e kōlomú ‘i he’ene ma’u
‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí mo fakanofa ko
e kaumātu’á. ‘Oku mātu’aki mahu’inga ‘a e ngaahi kōlomu
‘i he lakanga fakataula’eikí.

Na’e lea kimuí ni ha talavou ‘i he houalotu sākalamē-
nití ‘oku ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Na’á ne fakamatala’i
‘i he’ene leá na’e kamata fakataha mo hano kaungāme’a
‘e toko fā ‘i he kōlomu ‘o e kau tikoní. Na’á ne pehē na’e
tokoni ‘enau anga fakakaume’a mo fepoupouakí ‘i he’enau
fehanganhangai mo e faingata’á mo ‘enau fakalakalaka ‘i he
ngaahi tu’unga ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné ke a’usia
‘enau taumu’a ke ngāue fakafaifekau taimi kakatō.

‘Oku ou kau ki ha kōlomu. Ko ha kōlomu mātu’aki ma-
kehe. ‘Oku kau ai ha kau tangata mei he fa’ahinga ngāue
ma’u’anga mo’ui mo e taukei kotoa pē. Ka ko e taimi ‘oku
mau ngāue ai ko e kōlomú, ‘oku mau taumu’a taha pē.

Ko e taimi ‘oku loto taha ai e kau mēmipa ‘o e kōlomú
‘i ha me’a ke fai pea mo ngāue ‘i he mālohi ‘o e Laumālie
Mā’oni’oni, ‘oku nau ngāue ‘o fakatatau mo e finangalo
‘o e ‘Eikí. Kapau he ‘ikai ke felototaha’aki kakato ‘a e kau
mēmipa ‘o ha kōlomu, ‘oua te mou hoko atú. Fakakaukau
ki he founa ‘e lava ke malu’i ai kimoutolu ‘e he me’a ko
iá ‘i he toenga ho’omou mo’uí.

‘Oku totonu ke ma’u ‘e he taki fakakōlomu kotoa pē ha
lisi ‘o e kau mēmipa ‘o ‘ene kōlomú, pea ‘oku totonu ke ne

‘ilo’i ‘a kinautolu ‘oku nau fainga-
ta’aia ‘i he founa ‘oku totonu
ke nau mo’ui aí. Kapau ‘oku ‘i ai
ha níhi ‘o e kau talavou peheé
‘oku kau ‘i he kōlomú, ‘e foko-
tu’utu’u fakahokohoko lelei ‘e he
takí ‘a ‘ene lisí, ‘o fakamu’omu’a
‘a kinautolu ‘oku fie ma’u vivili ke
tokoní. Pea ‘e kamata leva mo e

**Ko e lakanga faka-
taula’eikí ko ha feohi-
’anga fakatokoua
ma’ongo’onga—mahalo
ko e feohi’anga faka-
tokoua ma’ongo’onga
taha ia he māmaní.**

kau mēmipa kehe ‘o e kōlomú ke ‘a’ahi kiate kinautolu, ‘o
‘ai kinautolu ko e ngaahi kaungāme’a mo e ngaahi maheni
‘o e kōlomú ‘i ha founa ko ē te ne tohoaki’i mai kinautolu
ki he feohi’angá.

‘Oku ma’u ‘e he kōlomu ‘o e kau taula’eikí ‘a e fatongia
mo e tufakanga “ke fakatokanga, fakamatala, na’ina’i, mo
akonaki, pea fakaafe’i ‘a e kakai kotoa pē ke nau ha’u
kia Kalaisi” (T&F 20:59). ‘Oku mahu’inga ‘a e ngāue ‘i he
kōlomu ‘o e lakanga fakataula’eikí ki he’etau fakalakalaka
‘i heni he māmaní. Ko ia, ‘oku totonu ke lau ‘e he kau
mēmipa kotoa pē ‘o e kōlomú ‘a e ngaahi fatongia ko ‘ení

ko e konga honau tufakanga tauhi ‘i he pule’anga
‘o ‘etau Tamai Hēvaní.

‘Oku tau ‘ilo’i kotoa ‘oku tau fehanganhangai mo e fai-
ngata’á ‘i he’etau nofo fakataimi ‘i he matelié. Kapau he
‘ikai ke tau ma’u ha tokoni ‘i he’etau fononga ‘i he mo’uí,
he ‘ikai ke ‘i ai ha’atau palani pau, fakahinohino pau, pe ko
ha mape fononga pau ke taki mo fakahinohino’i kitautolu.
‘Oku tokoni ha kōlomu ‘oku lele lelei ke tau fokotu’u ha
palani mo ha mape fononga ko ē te ne fakafoki atu kitau-
tolu ki he ‘ao ‘etau Tamai Hēvaní.

‘Ai ke Ke Loto Hounga’ia

‘Oku ma’u ‘e he kau Písopé ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga
fakataula’eikí ke tokanga’i honau uōtí, kau ai ‘a e kau tala-
vou ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné. Ko hono mo’oni,
ko e písopé, ko e palesiteni ia ‘o e kōlomu ‘o e kau taula-
’eiki ‘i hono uōtí. ‘Okú ne tokoni ki he kau talavou ke nau
mo’ui taau ke ma’u pea mo fakalakalaka ‘i he Lakanga
Taula’eiki Faka-‘Ēloné pea mo teuteu ki he Lakanga Taula-
’eiki Faka-Melekisētekí. ‘Okú ne tokoni ke mahino kiate ki-
nautolu ‘a e ngaahi fatongia pea mo e ngaahi tāpuaki ‘oku
ma’u ‘e he kau ma’u lakanga fakataula’eikí. ‘Okú ne tokoni
ke nau ako ke tauhi totonu ki he lakanga fakataula’eikí ‘aki
’ene ‘oange kiate kinautolu ha ngaahi ngāue ‘a ia ‘e tokoni
ke nau ngāue mo tokoni ai ki he níhi kehé.

‘Oku fakamanatu mai ‘e he ngaahi kī ‘o e Lakanga
Taula’eiki Faka-‘Ēloné ‘oku totonu ke tau fakahounga’i
ma’u pē ‘a e lakanga fakataula’eiki kuo fakafoki maí, mo
hono mālohí, mafaí, mo e ngaahi fatongiá: “Ko e mālohi
mo e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki sí’i angé, pe ko e
Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné, ke ma’u ‘a e ngaahi kī
‘o e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, pea ke ngāue ‘i he ngaahi
ouau fakatu’asinó, ‘a e mata’itohi ‘o e ongoongolelé, ‘a e
papitaiso ‘o e fakatomalá ki he fakamolemole ‘o e ngaahi
angahalá, ‘o fehoanaki mo e ngaahi fuakavá mo e ngaahi
fekaú” (T&F 107:20).

‘Oku ou fakatukupaa’i ‘a e kau talavou ke nau faka-
’apa’apa’i e lakanga fakataula’eiki ‘oku nau ma’u pea mo
teuteu ke fakalakalaka ‘i he tu’unga takitaha ‘o e Lakanga
Taula’eiki Faka-‘Ēloné ‘i he’enau teuteu ki he ngaahi
tāpuaki kehe ‘o e ma’u ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-
Melekisētekí, ‘o ngāue ma’á e ‘Eikí ko e kau faifekau taimi
kakato pea iku ‘o mali ‘i Hono temipale mā’oni’oni.

‘Oku ou fakamo’oni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha tangata anga
fakamatelie ‘oku taki ‘i he Siasí ni. Ko e Siasí ia ‘o e Faka-
mo’uí, pea ‘okú Ne tataki ia ‘o fou he lakanga fakataula’eikí,
‘a ia ‘okú Ne foaki ki he kakai ‘i he māmaní koe’uhí ke nau
lava ‘o ngāue ko Hono kau fakafongia ‘i he taki Hono Siasí
mo fakahoko e ngaahi ouau toputupú. Hono ‘ikai totonu ke
lahi ‘etau fakahounga’i hono fakafoki mai ‘e he ‘Eikí Hono
Siasí mo Hono lakanga fakataula’eikí ki he māmaní. ■

TĀ VALIVAU 'A JUSTIN KUNZ

KO E NGAAHI AKONAKI 'A E FAKAMO'UÍ KI HE Tu'unga Fakaākongá

*'Oku tau fakatokanga'i i he fakamatala 'a Luke
ki he fononga faka'osi 'a Sīsū Kalaisi ki Selusalemā,
hono 'omai 'e he Fakamo'uí ha sīpinga mahino
'o e founga ke muimui ai kiate Iá.*

Fai 'e Casey W. Olson

Seminelí mo e 'Inisititiutí

Toe pē ha māhina 'e fā pea pekia 'a e Fakamo'uí, “i he ofi 'a e ngaahi 'aho ke ma'u hake ai ia ki 'olungá, na'á ne fakahangatonu [pe pau] hono fofongá ke 'alu ki Selusalema” (Luke 9:51).¹ Na'e 'osi teuteu 'e Sīsū Kalaisi 'a 'Ene kau ākongá 'i he ngaahi uike ki mu'á ki he ngaahi me'a faingata'a mo kāfakafa fakalau-mālie na'e tu'unuku mai mei mu'á.

Hangē ko 'ení, 'i he hili pē fakamo'oni'i 'e Pita hono fakalangi 'o Sīsū Kalaisi 'i Sesalia Filipai, na'e fuofua folofola leva 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá kau ki He'ene teu pekia mo e Toetu'ú, 'i ha ngaahi lea mahino mo ta'e-toe-veiveiua (vakai, Mātiu 16:13–21; Ma'ake 8:27–31; Luke 9:18–22).² Na'e 'omi foki 'e Sīsū 'a Pita, Sēmisi, pea mo Sione fakataha mo Ia “ki ha potu mo'unga mā'olunga,” pea “na'e liliu [ai] ia 'i honau 'aó” (Mātiu 17:1–2). Na'e foaki 'i ai 'e he Fakamo'uí, Mōse, mo 'Ilaisiā 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kia Pita, Sēmisi, mo Sione. Na'e toe fai foki 'e Mōse mo 'Ilaisiā ha fakafiemālie mo ha tokoni kia Sīsū 'i he'enau “alea ki he'ene pekiá, 'a ia te ne fai 'i Selusalemā” (Luke 9:31).³ Na'e lau 'e 'Eletā Sēmisi E. Talamesi (1862–1933) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e me'a ko 'eni na'e hoko 'i he mo'ungá ko e “kamata'anga 'o e ngata'anga” 'o e ngāue 'a Sīsū Kalaisi 'i he mo'ui fakamatelié.⁴

‘Oku fakahaa’i ‘e he ngaahi me’a ko ‘ení ko e taimi na’e “fakahangatonu [ai ‘e Sisū Kalaisi] “hono fofongá ke ‘alu ki Selusalemá,” na’á Ne ‘afio’i mo’oni ko ‘Ene kamata ‘eni ‘a e fononga ‘e fakaiku ki He’ene pekiá. ‘Oku tohi ‘i he tohi ‘a Luké, ‘a ia ‘okú ne ‘omi ‘a e fakamatala lahi taha fekau’aki mo e fononga ko ‘ení, ko e taimi na’e “[hā’ele ai] ‘i he ngaahi koló mo e ngaahi potu kakaí, ‘o ako mo fononga atu ki Selusalemá” (Luke 13:22), na’e ‘i ai ha kau ākongá—tangata mo fafine fakatou’osi—na’e fononga mo Ia (vakai, Luke 11:27).⁵ Na’e ako’i ‘e Sisū Hono kau muimui ‘i he ngaahi fie ma’u ‘o e tu’unga fakaākongá, ‘i he lolo-tonga ‘enau fononga fakatahá. Te tau lava ‘i he’etau ako ‘a e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo’uí ke ma’u ha loto hounga’ia lahi ange ‘i he founga na’á Ne fakamamafa’i ai ‘Ene ngaahi fakahinohino ki he tu’unga fakaākongá ‘aki e mālohi ‘o ‘Ene hoko ko e fa’ifa’itaki’angá.

Ko e Tali ‘e Tolu ki he Fakahinohino ‘a Sisū Kalaisi ke “Muimui ‘iate Aú”

Taimi nounou pē pea kamata e fononga faka’osi ‘a e Fakamo’uí ki Selusalemá, na’á Ne pehē: “Kapau ‘e muimui ha taha kiate au, tuku ke si’aki ia ‘e ia, pea to’o hake ‘ene ‘akau mafasiá ‘i he ‘aho kotoa pē, pea muimui ‘iate au” (Luke 9:23). ‘I he fononga ‘a Sisū mo ‘Ene kau ākongá kimui ange ki Selusalemá, “na’e pehē ‘e ha toko taha kiate ia, ‘Eiki, te u muimui kiate koe ‘i he potu kotoa pē te ke ‘alu ki a’i” (Luke 9:57). Na’e tali ‘e he Fakamo’uí “‘Oku ‘ikai ‘i he Foha ‘o e Tangatá ha potu ke tokoto ai hono ‘ulú” (Luke 9:58), mahalo ko e fakamahino ia “na’e ‘ikai faka-fiemālie kiate Ia ‘a e mo’uí,” hangē ko hono fakamatala’i ‘e ‘Eletā Sefilī R. Hōlani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, pea” ‘e fa’a pehē ma’u pē foki” ‘iate kinautolu ‘oku nau fili ke muimui ‘iate Iá.⁶

Hokó, “na’e pehē” ‘e [he ‘Eikí] “ki ha taha kehe, Muimui mai kiate au,” (Luke 9:59), ka na’e kole ‘a e tangatá ke tuku ke ne tomu’a ‘alu ‘o tanu ‘a ‘ene tamaí. Pea tali ange ‘e Sisū, “Tuku ke tanu ‘e he maté honau maté: ka ke ‘alu koe ‘o malanga ‘aki ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá” (Luke 9:60).⁷ ‘Oku ‘ikai ‘uhinga e folofola ‘a e Fakamo’uí ‘oku hala ke tēngihia ha mate ‘a ha taha ‘oku tau ‘ofa ai (vakai, T&F 42:45). Ka, ‘oku nau fakamamafa’i ko e lí’oa ki he ‘Eikí ‘a e me’a mu’o-mu’a taha ki ha ākongá.

Na’e pehē ‘e he fika tolú, “‘Eiki, te u muimui kiate koe; kae tuku au ke u tomu’a ‘alu ‘o fe’iloaki mo kinautolu ‘i hoku falé” (Luke 9:61). Pea tali ‘e Sisū ‘aki ha talafakatātā

‘o ha tangata palau, ‘a ia ‘oku fie ma’u ‘i hono fatongiá ke tokanga pē ki he me’a ‘oku hanganaki maí kae ‘ikai ko ia ‘oku tuku kimui (vakai, Luke 9:62). Ko e lēsoni ki he tangata ko ‘ení ke muimui ‘i he sipinga ‘a e Fakamo’uí, ‘a ia “na’á ne fakahangatonu hono fofongá ke ‘alu ki Selusalema” (Luke 9:51) pea ‘ikai ke toe sio ki mui.

Ko e Hala fou ‘i Samēliá

‘I he fou atu ‘a Sisū mo ‘Ene kau ākongá ‘i Samēliá ‘i he’enu fononga ki Selusalemá, na’e ‘i ai ha ni’ihi ‘o e kakai Samēliá “na’e ‘ikai ke nau [tali] ia” (Luke 9:53)—mahalo koe’uhí he na’a nau ‘ilo’i ko Sisū mo ‘Ene kau ākongá ko e kakai Siu.⁸ Ko e me’a na’e hokó, na’e kole ‘a Sēmisi mo Sione ke fekau hifo ha afi mei he langí ke faka’auha honau

*Na’e tokoni ‘a Sisū ki he laumālie
kotoa pē kuo kafo na’e fetaulaki
mo iá, ‘o hangē ko e Samēlia lelei.*

fili (vakai, Luke 9:52–54). Na’e fakahaa’i ‘e he Fakamo’uí ‘i he tu’unga pelepelengesí ni ‘a e kātaki mo e fa’a fakamole-molé mo akonaki’i ‘Ene kau ākongá ke nau fai ‘a e me’a tatau (vakai, Luke 9:55–56).

Taimi nounou pē mei ai, kuo fai ‘e he Fakamo’uí ‘a e talafakatātā ‘o e Samēlia lelei (vakai, Luke 10:25–37). Ma-kehe mei he’ene feau e ngaahi fehu’i ‘a e tangata loea olo-potó, ‘oku mahalo na’e fakamanatu ‘e he talafakatātā ni ki he kau ākongá ‘a e Fakamo’uí ‘oku ‘ikai ha faka’atā makehe ia mei he fekau ke “‘ofa . . . ki ho kaungā’apí ‘o hangē pē ko koé” (Luke 10:27; vakai foki, veesi 25–29).

‘Ikai ngata ai, mahalo na’e fakatokanga’i ‘e he kau ākongá ‘a e Fakamo’uí ‘a e ngaahi faitatau ‘o e ngaahi tō’onga ‘a e Samēlia lelei mo ia ‘o Sisū. Na’e hā ‘i he ‘ofa na’e fakahaa’i ‘e he Samēlia lelei ki he Siú ‘a e ‘ofa na’e toki fakahā pē ‘e Sisū ki he kakai Samēlia tāufehi’á. ‘Ikai ko ia pē, ‘i he ngaahi uike hono hokó, ‘e sio tonu e kau ākongá ‘a e Fakamo’uí ki ha fetaulaki ‘a Sisū mo ha ngaahi laumālie kuo kafo ‘i he hala ki Selusalemá (vakai, Luke 13:10–17; 14:1–6; 17:11–19; 19:1–10). ‘E tokoni ‘a Sisū ‘o hangē ko

e Samēlia lelei, na'e tu'u 'i ha hala fakatu'u-tāmaki mo fonu 'i he kau kaiha'ā pea fakamu'omu'a e lelei 'a e ni'ihī kehē 'i ha'anā, ki he laumālie kafo kotoa pē na'e fetaulaki mo Iá, 'o 'ikai fakakaukau kiate Ia neongo na'e fakaofi atu ki He'ene pekiá.

'Oku Ako'i 'e he Fakamo'u'i 'a Mele mo Ma'ata

Na'e afe 'a Sīsū 'i he 'api 'o Ma'atā 'i He'ene fononga ki Selusalemā, (vakai, Luke 10:38). Lolotonga e “femo'uekina [a Ma'ata] 'i he tauhi lahī” (Luke 10:40), na'e “nofo” hono tokoua ko Melé “he va'e 'o Sīsū 'o fanongo ki he'ene leá” (veesi 39). Na'e fu'u mahu'inga 'aupito 'a e anga 'ofā 'i he kakai Siú, pea 'oku hangē na'e feinga faivelenga 'a Ma'ata ke fakahoko 'a e ngaahi fie ma'u 'o e anga fakafonua fekau-aki mo hono fatongia ko e tokotaha talitali.⁹

Neongo na'e fakahaa'i 'e Ma'ata 'a e lī'oa mo e tui lahi ki he Fakamo'u'i 'i ha me'a (vakai, Sione 11:19–29), ka na'e lāunga heni, “Eiki, 'oku 'ikai te ke tokanga kuo lī'aki au 'e hoku tokouā ke u ngāue toko taha pē? ko ia ke ke fekau ia ke tokoni [kiate] au” (Luke 10:40). Na'e faka'aonga'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ha lea 'a Palōfesa Kefilini Kōmani Peuli (Catherine Corman Parry) 'i ha fakataha lotu 'a e 'Univēsi Piliikihami 'Tongí, ke tokoni ke ako 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha me'a mahu'inga mei he talanoá ni:

“Na'e 'ikai ke hū 'a e 'Eikí ki he peitō 'o tala-ange kia Ma'ata ke tuku 'a e feime'atokoní kae ha'u 'o fanongo. 'Oku mahino na'e fiamālie pē ke tuku ke ne ngāue mai 'o fakatatau mo hono lotó, kae tālunga 'ene fakamāu'i e me'a 'oku fai 'e he tokotaha kehē. . . . Na'e fakatupu 'e he *fakamahu'inga* 'i . . . 'e Ma'ata iá ke valo-kí'i ai 'e he 'Eikí, kae 'ikai ko 'ene femo'uekina mo e me'akaí.”¹⁰

Ko e tefito'i fehalaaki 'a Ma'ata 'i he me'a ko 'ení 'oku ngalingali ko 'ene tokanga pē kiate iá—neongo 'a 'ene tokoni ki ha ni'ihī kehē. Na'e tokoni 'a e Fakamo'u'i ke mahino

kia Ma'ata 'oku 'ikai fe'unga 'a e tauhi pē ki he 'Eikí pea mo hotau kāingá. Kuo pau ke tau ako ke si'aki kitautolu 'i he fai 'o e ngāue tokoní pea mo fekumi ki he finangalo 'o e 'Eikí ke ne taki 'etau ngaahi faka'ānauá mo e taumu'á pea pehē ki he'etau ngaahi ngāué (vakai, Luke 9:24; T&F 137:9). Kuo pau ke ikuna'i 'e he kau ākongá 'a e fakahehema ke 'uluaki fakakaukau pē kiate kinautolú pea feinga ke tokoni ki he Tamai Hēvaní mo 'Ene fānaú 'aki 'a e mata 'oku "hanga taha ki [Hono] nāunaú" (T&F 88:67). Na'e fakahaa'i kimui ange 'e Ma'ata 'a 'ene tui ta'eveiveiuá 'i he hili e mate hono tuonga'ané 'aki 'ene tuku 'a e me'a kotoa kae 'alu ke fakafetaulaki ki he Fakamo'uí 'i he taimi na'e fanongo ai kuo hā'ele maí (vakai, Sione 11:19–20).

'Oku Fakamatala'i 'e he Fakamo'uí 'a e Ngaahi Fie Ma'u 'o e Tu'unga Fakaākongá

I he hā'ele kimui 'a e Fakamo'uí ki Selusalemá, na'e kole 'e ha tangata, "Eiki, ke ke leaange ki hoku tokouá ke ma vaeua mo au 'a e tofi'á" (Luke 12:13). Na'e tali 'e Sisū 'aki 'Ene folofola ki he tupu'anga 'o e palopalema 'a e tangatá: "Tokanga pea vakai telia 'a e mānu-manú: he ko e mo'ui 'a e tangatá 'oku 'ikai 'i hono lahi 'o e me'a 'okú ne ma'ú" (Luke 12:15). Na'á Ne fakahoko leva 'a e talafakatātā 'o e tangata koloa'ia valé (vakai, Luke 12:16–21).

Mahalo ko e taha e 'uhinga hono lau 'e he 'Otuá 'a e tangata koloa'ia 'i he talafakatā-taá ko ha taha valé ko e siokita 'a e tangatá. 'Oku faka'aonga'i 'e he tangata koloa'ia 'i he Luke 12:17–19 'a e ongo lea ko e *te u* mo e 'ekú *tu'o* 11, 'o fakahaa'i ai 'ene tokanga pē kiate iá.¹¹ Na'e 'ikai ngata pē 'i he uluisino he tangatá 'a e siokitá, ka na'e 'ikai foki ke ne fakatokanga'i 'a e tupu'anga 'o 'ene ngaahi koloá. Na'e 'ikai ke ne teitei fakahaa'i 'i ha fa'ahinga founa, 'o hangē ko e Fakamo'uí, ko e "[kelekelé na'á ne 'ai 'o] fua 'o lahi 'aupitó" (Luke 12:16), pe fakamālō'ia 'a e 'Eikí 'i hono fakatupu 'a e [kelekele] na'e tupu ai 'ene ngoué. Ko hono faka'osí na'e fakahalaia'i 'a e

tangatá 'o 'ikai koe'uhí ko 'ene poto 'o tokonaki 'a e ngaahi me'a fakatu'asinó ka ko e 'ikai ke ne teuteu fakalaumālie ki he kaha'ú. 'I he "ikai [ke] ma'ume'a ki he 'Otuá" (Luke 12:21), na'e fakaiku 'o to'o mei he tangatá 'o 'ikai ngata pē 'i he koloa na'á ne tokonaki fakatu'asino 'i māmaní ka mo e "koloa 'i he langí 'e 'ikai 'osí" (Luke 12:33). Na'e 'ai ia 'e he'ene ngaahi fili 'i he mo'uí ke fakamasiva'i 'i itāniti.

Na'e fononga fakamātoato atu 'a Sisū ki He'ene pekiá, 'o foaki mo'oni ki he 'Otuá 'a e me'a na'á Ne ma'ú mo ia—kau ai 'Ene mo'uí pea mo e kotoa Hono lotó, 'o fehanganhangai ia mo e tangata koloa'ia vale na'á ne tokonaki 'a e ngaahi koloa fakamāmaní pea mate fakafokifaá (vakai, Luke 22:42; Mōsaia 15:7). Na'á ne pehē, "Oku ai 'a e papitaiso ke u papitaiso ai; pea 'oku ou feinga kae 'oua ke fai ia!" Luke 12:50. Na'e

*Kuo pau ke tau fakafemo'uekina'i
kitautolu 'i he ngāue mo e fekumi ki
he finangalo 'o e 'Eikí, 'o hangē ko
Mele mo Ma'atá.*

'uhinga heni 'a Sisū ki He'ene Fakaleléi he na'e 'osi papitaiso 'aki 'a e vaí. He 'ikai fuoloa kuo 'alu hifo 'o mā'ulalo ange 'i he me'a kotoa pē pea 'e 'ufi'ufi Hono sinó 'i he ta'atá mo e tautá 'i He'ene fuesia 'etau ngaahi angahala mo foua 'etau ngaahi mamahí mo e ngaahi me'a fakamamahí.¹²

'I he fakatokanga kimui ange ha nī'ihī 'o e kau Fālesí kia Sisū 'oku feinga 'a Hēlota 'Anitipasi ke fakapoongi Iá, na'á Ne fakamahino ange 'e kei hoko atu pē ke faka'aonga'i 'a e faingamālie kotoa ke ako'i, tāpuaki'i, pea mo fakamo'ui ha nī'ihī (vakai, Luke 13:31–33). Te ne faka'aonga'i 'a e ngaahi 'aho faka'osi 'o 'Ene mo'ui fakamatelié—'o tatau mo Hono ngaahi 'aho kimu'á—'o tokoni'i 'a e nī'ihī kehē.

'I he fākaofi atu ki Selusalemá, na'e fakahinohino'i 'e Sisū 'Ene kau ākongá ke nau 'ilo'i 'a e mafatukituki 'o e tu'unga fakaākongá—ke nau tomu'a fakakaukau'i 'enau fili ke mui-mui 'iate Iá (vakai, Luke 14:25–28). Na'e 'ikai ke Ne feinga ke faka'alanga lelei 'a e mo'oni 'o e ngaahi faingata'a te nau foua kapau te nau hoko atu ko 'Ene kau ākongá. Ka, na'á Ne fakahaa'i mahino: "Ko ia ia 'iate kimoutolu 'oku 'ikai te ne si'aki 'a ia kotoa pē 'okú ne ma'ú, 'e 'ikai hoko ia ko 'eku

ākongá" (Luke 14:33). Neongo ia, ka na'e toe tala'ofa 'a e Fakamo'uí te tau ma'ú 'i he'etau si'aki kitautolu 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá ha me'a lahi fau ange (vakai Luke 9:24). Ko e ngaahi tāpuaki kuó Ne tala'ofa 'aki ki He'ene kau ākongá kau ai 'a e "melino 'i māmani, pea mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama kaha'ú" (T&F 59:23).

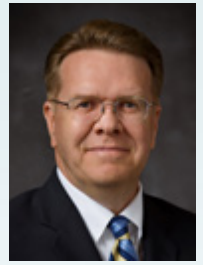
Neongo 'oku 'ikai ke tau ma'ú 'a e faingamālie ke fononga mo Sisū Kalaisi ki Selusalemá, ka te tau lava 'o fakatataua 'a e fononga ko iá 'i he'etau mo'ui. Ko hono manatu'i ko ia 'o e loto-fiemālie 'a e Fakamo'uí ke feilaulau mo ngāue 'o fakatatau mo e finangalo 'o e Tamai Hēvaní te ne lava 'o 'omi kiate kitautolu ha ivi ke "alu, pea fai . . . pehē" (Luke 10:37). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, A. B. Bruce, *The Training of the Twelve* (1971), 240.
2. Ngaahi fakamo'oni fakafolofola fekau'aki mo e faingata'a'ia pea mo e pekia 'a e Fakamo'ui 'i ha ngaahi me'a ne hoko 'i mu'a 'i He'ene ngāue fakafaifekau 'oku 'i he Mātiu 9:15; 16:4; Sione 2:19; 3:14.
3. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 3rd ed. (1936), 373.
4. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 373.
5. Kehe meia Ma'ake mo Mātiu, 'okú na fakamatala nounou pē ki he mavahe fakamuimui taha 'a e Fakamo'ui 'i he mo'ui fakamatelié mei Kāleli pea mo 'Ene fononga ki Selusalemá (vakai, Mātiu 19:1–2; vakai, Ma'ake 10:1), 'oku tokanga lahi ange 'a Luke ki he fononga ko 'enī (vakai, Luke 9:51–53; 13:22, 34; 17:11; 18:31; 19:11). 'Oku kehekehe lahi 'a e Kosipeli 'a Sioné mei he ngaahi fakamatala tatau 'a Mātiu, Ma'ake, pea mo Luké pea 'oku 'ikai 'asi ai 'a e mavahe faka'osi 'a e Fakamo'ui mei Kāleli ki Selusalemá.
6. Jeffrey R. Holland, "The Inconvenient Messiah," *Ensign*, Feb. 1984, 68.
7. Na'e mahu'inga 'aupito 'a e faka'apa'apa'i 'o e mātū'a he anga fakafonua faka-Siú, kau ai mo e fatongia ke nau fakahoko hano telio totonu 'o kinautolú. 'Oku anga 'aki ke foki mai 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí 'i he 'osi ha ta'u 'e taha mei he'enua teuteu ha sino pea tuku ki ha fonua-loto, ke tangaki 'a e huí ki ha puha maka na'e ui ko e 'oseli (ossuary), hangē hano telio tu'o uá, 'a ia na'e tuku pē 'i he fonualotó fakataha mo e 'anga'anga 'o e kau mēmipa pekia kehe 'o e fāmilí. (Vakai, Richard Neitzel Holzapfel, Eric D. Huntsman, mo Thomas A. Wayment, *Jesus Christ and the World of the New Testament* [2006], 78–79.) Kapau ko e lau 'a e ākongá he me'a ko 'enī ki ha telio hono ua kae 'ikai ko ha fie ma'u vivili ke tokanga'i 'a e sino 'o 'ene tamai na'e toki maté, pea ta 'oku fakafōtunga 'e he'ene kolé ha holi ke fakamu'omu'a 'a e tukufakaholo fakafonua 'i ha faingamālie hāhāmoloia ke fononga ki Selusalemá mo e 'Alo 'o e 'Otuá pea mo Ne ako'i ia.
8. Na'e fetāufehi'a'aki lahi 'a e kakai Siú pea mo e kakai Samēliá 'i he taimi 'o Kalaisi. Na'e faka'ehi'ehi 'a e ongo kakai ni ke 'oua te nau feohi. 'I he me'a ko 'enī, na'e mahino hono 'ikai 'oange 'e he kakai Samēliá kia Sisū mo 'Ene kau ākongá 'a e ngaahi anga fakafonua maheni 'o e talitali kakai lelei, hangē ko e me'aka'i mo e falenofō'angá. (Vakai, Richard Neitzel Holzapfel mo Thomas A. Wayment, *Making Sense of the New Testament* [2010], 140; Ralph Gower, *The New Manners and Customs of Bible Times* [1987], 241–42.)
9. Vakai, Gower, *New Manners and Customs of Bible Times*, 244–45; Fred H. Wight, *Manners and Customs of Bible Lands* (1953), 69–77.
10. 'I he Dallin H. Oaks, "Judge Not" and Judging," *Ensign*, Aug. 1999, 12–13; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'i.
11. Vakai, Jay A. Parry mo Donald W. Parry, *Understanding the Parables of Jesus Christ* (2006), 122.
12. Vakai, Luke 22:44; Alamā 7:11–13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18; 88:6.

Kau Toutai TANGATA

Fai 'e 'Eletā
Scott D. Whiting
'O e Kau
Fitungofulú

*Ko kinautolu kotoa pē kuo nau tali
'a e ui ke taki 'i he Siasí kuo nau tali 'a e fakaafe 'a e
Fakamo'uí ke hoko ko e kau toutai tangata.*

Lolotonga hono ohi hake homa fāmili kei ikí 'i Hauai'i, na'á ku hounga'ia mo hoku uaifí 'i he Kāingalotu 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní na'a nau tokoni'i kimautilú. Na'e tali lelei 'e he kau mēmipa 'ofā ni kimautilu mo 'ai kimautilu hangē pē hanau fāmili. Na'e 'ave 'e he kau tangata 'i he uōtí 'i ha ngaahi me'a lahi hoku fohá ke nau ō 'o toutai 'i tahi. Na'e 'ikai ke 'i ai ha vaka ia 'i he ngaahi ō ko 'eni 'o toutai ka ko ha ngaahi founa toutai fakakuonga mu'a na'e fa'u 'e he fuofua kakai 'o Hauai'i.

I hono faka'aonga'i e taha 'o e fa'ahinga founa ko iá, na'e pau ke hikohiko 'e ha taha toutai ha kupenga fuopotopoto na'e no'o takai ha pulu fakamamafa ki hono va'é. Na'á ne toki to'o fakalelei atu leva 'a e kupengá ki ha feitu'u he pālaví 'i 'olunga ki ha fo'i tāputa 'oku tasiló. Te ne lafo'i 'a e kupengá 'i hono taimi totonu pea 'i he poto mo'oni, 'i ha'ane vakai atu ki he hū mai 'a e potanga iká ki he tāputá, 'a ia 'e mafola kakato 'o tō fakafuopotopoto fuolahi 'i he tahí 'i lalo, 'o ngoto vave ki he takelé 'o ma'u fakataha 'a e fanga iká.

Neongo 'oku mālie
'a e poto 'o ha fa'ahinga
tangata toutai peheé,
ka 'e tamu'omu'a

pē ia ke tala atu ka 'ikai ha kupenga lelei 'oku ma'a mo fakalelei'i, pea mo pena kakato, he 'ikai ola 'ene feingá. 'Oku 'ilo'i 'e he kau toutai 'oku taukei 'oku makatu'unga e ola 'enau toutai 'i he tu'unga lelei honau kupenga toutai pea 'oku 'ikai kamata 'a e toutai mo ola lelei kae 'oua kuo sivi 'a e kupengá mo maau.

'Oku tau fakatokanga'i na'e mahino 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni ki he 'uluaki Kau 'Aposetoló, he ko hanau tokolahia ko ha kau tangata toutai. 'Oku fakataukei'i kitautolu ki he kau toutai ko 'eni 'i he ngaahi 'uluaki vahe 'o e tohi Mātiú, Ma'aké, mo e Luké, 'a ia 'oku nau 'a'au, pena, mo lanu ai honau ngaahi kupengá 'i he taimi na'a nau fuofua fetaulaki ai mo honau 'Eiki 'i he kaha'ú (vakai, Mātiu 4:18, 21; Ma'ake 1:16, 19; Luke 5:2). Na'e fafanga'i 'e he kau tangatá ni honau fāmili pea mo e ngaahi fāmili 'o ha níhi kehe 'aki 'enau ngāue faka'aho ke ma'u ha iká. Na'e fakafalala 'enau monū'ia mo honau ngaahi fāmili 'i he'enau teuteu mo honau potó pea mo e tu'unga lelei 'o honau kupengá.

Ko e taimi na'e fakaafe'i ai kinaua 'e Sīsū ke na "muimui 'iate au, pea te u ngaohi 'a kimoua ko e toutai tangata," "na'á na li'aki leva hona kupengá," "li'aki kotoa pē, 'o muimui 'iate ia" (Mātiu 4:19, 20; Luke 5:11; vakai foki, Ma'ake 1:17–18).

Kuo tu'o lahi 'eku fakakaukau ki he sīpinga ko 'eni 'i he'eku fakakaukau ko kinautolu 'oku taki 'i he Siasí kuo nau tali 'i he tui tatau ki he fakaafe ke "muimui 'iate aú." 'Oku taki 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'e he kau palōfita mo e kau 'apose-tolo, kuo nau si'aki honau kupengá pea mo 'enau ngāue ma'ungata'á pea kuo nau fakatupulaki ha pōto'i ngāue fo'ou kae lava ke ngāue mo muimui 'i he 'Eiki.

Kau Taki 'o e Tangatá

'Oku 'uhinga ki he hā ke hoko ko e "kau toutai tangata"? Na'e fakafe'iloaki 'e he Fakamo'u'i 'aki 'Ene ngaahi lea mahinongofua 'o e fakaafe ki he fuofua Kau 'Aposetoló, 'a e me'a 'e hoko ko e fōtunga angamaheni mo mālohi 'o 'Ene faiafakó—'a e faiafakó 'aki e talafakatātā. Na'á Ne 'afio'i 'e mahino kiate kinautolu kuo ui ke muimui 'iate Iá, 'o a'u ki ha tu'unga, 'a 'Ene 'uhinga ki he lea "kau toutai tangatá."

Na'e ako'i 'e Palesiteni Hāloti B. Lī (1899–1973), "Ko e hoko ko ia ko e 'kau toutai tangatá' ko ha founa pē ia 'e taha 'o e fakalea 'hoko ko e kau taki 'o e kakai.' Ko ia te tau pehē ai 'i he fakalea 'o e kuonga ní . . . : 'Kapau te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú, te u ngaohi 'a kimoutolu ko e kau taki 'i he lotolotonga 'o e kakai.'"¹

Ko ha taha taki 'o e kakai ko ha taha kuo ui ke tokoni'i 'a e ni'ihi kehé ke nau hoko ko e "kau muimui mo'oni 'o Sisū Kalaisi" (Molonai 7:48). 'Oku pehē 'e he *Tohi Tu'u-tu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí*, "Ke fakahoko 'ení, 'e mu'aki feinga 'a e kau takí ke nau hoko ko e kau ākonga faivelenga 'a e Fakamo'u'i, mo mo'ui 'i he 'aho kotoa pē ke nau lava 'o toe foki 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Te nau toki lava leva ke tokoni ki ha kakai kehe ke nau fakatupulaki ha fakamo'oni mālohi mo 'unu 'o ofi ange ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi."²

Ko kinautolu kotoa pē kuo nau tali 'a e ui ke taki 'i he Siasí kuo nau tali 'a e fakaafe 'a e Fakamo'u'i ke hoko ko e kau toutai tangata.

Kupengá mo e Ngaahi Fakataha Alēleá

'Oku fokotu'utu'u 'a e kau takí ki ha ngaahi fakataha alēleá 'o kamata mei he tu'unga mā'olunga taha 'o

e tu'unga fakatakimu'a 'i he Siasí 'o a'u hifo ki he kōlomu 'o e Lakanga Fakataula'eikí pea mo e kau palesitenisí fakakalasi 'i he Finemuí. 'Oku fakahinohino'i 'a e kau takí ke nau teuteu fakalaumālie, kau kakato 'i he ngaahi fakataha alēleá, tokoni ki he ni'ihi kehé, ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, pea pule'i 'a e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotu 'o e Siasí. 'Ikai ngata ai, kuo pau ke nau langa hake 'a e uouangatahá mo e melinó 'i he Siasí, teuteu ha ni'ihi kehe ke nau hoko ko e kau taki mo e kau faiafakó, vahe 'a e fatongiá, pea mo fakapapau'i 'oku nau ha'isia ki ai.³

Te tau lava 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ma'u 'i he'enu faka'aonga'i 'o e kupengá ki he ngaahi fakataha alēleá 'o e Siasí 'o hangē ko e faka'aonga'i 'e he fuofua Kau 'Aposetoló 'enu 'ilo ki he toutai ke nau hoko ko e kau toutai tangatá. Pea hangē ko e kupengá, 'oku fokotu'utu'u 'a e ngaahi fakataha alēleá ni pea mo teuteu'i ke tākaki 'a e fānau 'a e Tamai Hēvaní—'o hangē 'a e mēmipa takitaha 'o e fakataha alēleá ko ha afo mahu'inga mo 'aonga 'o e kupengá. Pea hangē ko e toki 'aonga pē 'a e kupengá kapau 'oku monomono fakalelei, 'oku pehē pē 'a e 'ikai ngāue 'etau ngaahi fakataha alēleá 'i he taimi 'oku 'ikai maau, tokanga, pea mo ngāue lelei ai e kau mēmipa 'o e fakataha alēleá, 'o hangē ko e tu'unga 'oku tonu ke nau 'i aí.

'Oku muimui 'a e kau taki 'o e ngaahi fakataha alēleá ki he sippinga 'a e 'Aposetolo toutai tangata 'o e kuonga mu'á 'aki 'ene sivi mo pena ma'u pē 'a e ngaahi kupenga ko 'ení.' 'Oku fakahoko ia 'e he kau taki 'o e fakataha alēleá 'aki 'enu fakahoko ma'u pē ha ako, taki 'i he ngaahi fakataha alēleá, 'oange ha fakamatala taimi totonu mo taaui ki he kau mēmipa 'o e fakataha alēleá, pea fai ha 'ofa, poupou, mo ha fakahikihiki. 'Oku 'ikai ke 'i ai

ha fetongi ia 'o e mālohi mo e tokolahi 'o ha ngaahi fakataha alēlea 'oku ngāue lelei.

Ko e Fakataha Alēlea Fakauōtī

Mahalo ko e fakataha alēlea 'oku faingamālie lahi taha ke takiekina e kau mēmipa fakatāutaha 'o e Siasí ko e fakataha alēlea fakauōtī. 'Oku uiui'i mo'oni 'a e hou'eiki tangata mo fafine 'i he fakataha alēlea ko 'enī ke nau hoko ko e kau toutai tangata pea mo ha tukupā ke taki 'a e ngāue 'o e fakamo'ui 'i he uōtī, fakatautau mo e fakahinohino 'a e pīsopé. 'Oku nau nofo mo ngāue 'i hotau takitaha uooti, 'a ia 'oku nau lava ai ke 'ilo mo feohi mo kinautolu kuo ui ke nau takí.

"E feinga 'a e kau mēmipa 'o e fakataha alēlea fakauōtī ke tokoni'i 'a e fakafo'ituitui ke langaki 'enau fakamo'oni, ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'ui, tauhi 'a e ngaahi fuakavá, pea hoko ko ha kau muimui kuo fakatapui 'o Sīsū Kalaisi (vakai, Molonai 6:4–5). 'Oku ma'u 'e he kau mēmipa kotoa pē 'o e fakataha alēlea 'o e uōtī ha fatongia fakalūkufua ki he lelei 'a e kāingalotu 'o e uōtī."⁴

'Oku fakahoko 'e he kau mēmipa 'o e ngaahi fakataha alēlea fakauōtī ha fatongia mahu'inga 'i he fakavavevave'i e ngāue 'o e fakamo'ui. Ko e taimi 'oku 'ikai ngāue ai 'a e fakataha alēlea fakauōtī 'i hono tu'unga totonú, 'oku tuai leva 'a e ngāué. 'Oku mōlia 'a e ivi tākaki 'o e "kupengá", pea 'oku fakangatangata leva e me'a 'oku ma'u 'i he ngāue 'a e fakataha alēlea. Ka ko e taimi 'oku maau ai e fakataha alēlea fakauōtī mo tokanga taha ki he fakamālohia 'o e fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmili, 'e lava ke fakafo e ngaahi olá.

'Oku ou 'ilo'i ha uooti 'oku fefa'uhi mo ha fakataha alēlea fakauooti 'oku 'ikai ngāue lelei. Na'e faingata'a ki he pīsopé ke ne tali 'a e fakahinohino 'oku 'i he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2* koe'uhí he na'e nonga pē ia 'i he'ene ngaahi founá mo sa'ia 'i he'ene ngaahi tō'onga motu'á. Neongo ia, hili hano fale'i mo ako'i lahi ia 'e ha palesiteni fakasiteiki 'ofa, na'e fakamolū 'e he pīsopé hono lotó, fakatomala, pea kamata fakamātoato ke fokotu'utu'u 'a e fakataha alēlea fakauōtī hangē ko hono fakahinohino'i. Na'e mamata 'i he ngaahi vitiō ako 'i he LDS.org, na'á ne lau 'a e kongá 4 mo e 5 'o e *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, peá ne ngāue'i 'a e me'a kuó ne akó.

Na'e tali vave 'e he kau mēmipa 'o e fakataha alēlea fakauōtī 'a e ngaahi liliú, pea na'e nofo'ia kinautolu 'e ha laumālie 'o e 'ofa mo e uouangataha 'i he'enu tokanga ki he fakamālohia 'o e fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmili. Ko e fakataha kotoa pē, na'a nau talanoa lahi fekau'aki mo e kau fiefanongó, kau ului fo'ou, kāingalotu māmālohí, mo e ngaahi fie ma'u 'a e kāingalotú. Na'e kamata ke ofi ange honau lotó ki he kau tangata mo e kau fafine ko 'enī, pea kamata ke hoko 'a e ngaahi maná.

Na'e lipooti 'e he pīsopé na'e kamata ke ma'ulotu 'a e kau mēmipa māmālohi na'e ta'e-iloa kimu'á, 'i he 'osi pē hono fai 'o e ngaahi liliu ko 'enī. Na'e pehē 'e he kau

KAU 'I HE PŌTALANOÁ

"I he lolotonga 'o e ngāue fakafai-fekau 'a e 'Eikí, na'á Ne ui 'a e kau tangata toutai 'i Kāleli ke tuku honau kupengá kae muimui 'iate la, 'o pehē, 'Te u ngaohi kimoutolu ko e toutai tangata.' Fakatauange te tau kau 'i

he tu'unga 'o e kau toutai tangata mo toutai fefiné, ke tau lava 'o fai ha tokoni pē te tau lavá."

Palesiteni Thomas S. Monson, "Ko Hotau Fatongia ke Fakahaofi," *Liahona*, 'Okatopa 2013, 4.

mēmipa ko 'enī na'e fakafokifá pē 'enau ongo'i hono ue'i ke nau foki ki he Lotú. Na'a nau pehē na'a nau ma'u ha ongo mahino mo vivili 'oku fie ma'u ke nau toe feohi mo e Kāingalotú. Na'a nau 'ilo'i 'e 'ofa'i kinautolu pea na'a nau fie ma'u e poupou 'e fai 'e he kāingalotú.

Na'e fakamatala mai 'e he pīsopé kiate au 'okú ne faka-papau'i na'e talitali pē Tamai Hēvaní ki ai ke muimui 'i he fale'i na'á ne ma'ú pea mo fokotu'utu'u lelei e fakataha alēlea fakauōtī hangē ko hono fakahinohino'i kimu'a peá ne toki lava 'o fakahū ha loto holi ki he loto mo e fakakaukau 'a e kāingalotu māmālohi ko 'enī ke nau foki 'o mālohi 'i he Siasí. Na'e fakatokanga'i 'e he pīsopé na'e fie ma'u ke ne fokotu'u 'a e 'ātakai 'o e 'ofa, mo e lehilehi'i na'e fie ma'u 'e he kau mēmipa ko 'enī kimu'a pea toki lava 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o taki kinautolu. 'Oku fakamanatu 'e He'ene folofolá kiate au 'a e me'a na'e hoko kia Pita ko e tangata toutai:

"Pea heka [a Sīsū] ki he vaka 'e taha, 'a ia na'e 'o Saimone, peá ne kole kiate ia ke tukutuku sí'i mei 'uta. Pea na'e nofo hifo ia 'o akonaki ki he kakaí mei he vaká.

"Pea kuo hili 'ene leá, pea pehē 'e ia kia Saimone, Ma'u atu ki he lolotó pea 'a'au homou ngaahi kupengá koe'uhí kae fusi hake.

"Pea lea 'a Saimone, 'o pehē ange kiate ia, 'Eiki, kuo mau ngāue 'anepō 'o 'aho, ka na'e 'ikai ma'u ha me'a: ka 'i ho'o fekau, te u 'a'au 'a e kupengá.

"Pea kuo nau fai ia, pea nau ma'u 'a e ngaahi ika 'o lahi 'aupito" (Luke 5:3–6).

I he'etau fakafanongo mo muimui ki he fale'i kuo fai kiate kitautolu 'e he kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'o onopōnī—ko e "kau toutai tangata" mo'oni—pea 'i he'etau sivi mo pena hotau kupengá he lolotonga 'etau ngāué, 'e fakatupulaki lahi fau 'etau malava ke fakavavevave'i 'a e ngāue 'o e fakamo'ui pea te tau hoko ko e ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e Tamai Hēvaní ke tākaki fakataha 'Ene fānaú. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Harold B. Lee, 'i he Conference Report, Oct. 1960, 15.
2. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono*

Pule'i 'o e Siasí (2010), 3.1.

3. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 3.2.1–5; 3.3.2–4.
4. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2*, 4.4

KO 'EKU PIISI FEPĀPĀKĪ

Na'a ku pehē ko e mātu'a lelei tahā au . . . kae tālunga hono ma'u 'eku fānaū.

Ko e tu'unga fakaemātu'a kiate au na'e hoko ia ko e afi fakama'a 'a e tangata tufunga ukameā. Na'e hangē na'e 'asi hoku ngaahi vaivai 'i he taimi 'oku ou loto mafasia, 'ikai fe'unga e mohé, loto hoha'a, pe ta'e-fiemālie aī. 'Oku mo'oni, 'oku fakalelei' 'e he ngaahi tāpuaki 'o e tu'unga fakaemā-tu'a 'a e ngaahi taimi ko 'enī, ka na'a ku fakatokanga'i 'oku ou 'ita vave. 'Oku fakamā ke te fakahā, ka na'a ku fa'a kaikaila pe tolo ha ngaahi me'a ke u ma'u e tokanga 'eku fānaū.

Na'a ku fa'a toutou tukupā ke 'oua na'a ku 'ita, ka na'a ku kei 'ita pē 'i he taimi 'o e loto mafasiā. Na'e 'afio'i 'e he Tamai Hēvanī na'a ku fie ma'u ha me'a kāfakafa ke tokoni kiate au.

'I ha efiafi 'e taha hili ha 'aho kakato 'eku fa'o fakatolonga e pīsī, na'a ku 'ai 'a e fokotu'unga faka'osi peā u fakakaukau ke u ki'i mohe nou-nou. Na'a ku fakapapau'i te u 'ā taimi totonu hake ke hiko 'a e ngaahi fo'i hinā mei he kuló.

Na'e 'ikai pehē.

Na'e faka'ohovale'i mo faka'aaki au mo hoku husepāniti ko Kuinī, 'e he fepāpaaki 'a e ngaahi fo'i hinā. Na'a ku lele atu ki peito 'o fakatokanga'i e sio-ata mafōfoā mo e piisi pikipikī he loto lokí kotoa. Ko hono mo'oní, na'e maha 'a e vai 'i he kuló, fu'u mafana mo vela, kuo 'osi punakaki 'a e tāpuni 'o e kuló, pea kuo 'osi fepāpaaki ha fo'i hina piisi 'e ono mei he fitu na'e 'i lotó.

Na'a ku pehē, "Oku ou tui te u toki fakama'a 'eni 'a uhu."

Fakakaukau hala.

'I he pongipongí, kuo fefeka 'a e moki na'e 'i ai 'a e piisi mafaná, move 'i he faliki 'o e peitó mo e loki kai

ha ngaahi fokotu'unga sio'ata. Na'e move 'a e fanga ki'i kongakonga piisi pikipikī 'o a'u ki he tu'a 'o e ngaahi nāunau he funga kānitā pea mo ha toe potu pē, kau ai 'a e tu'a 'aisí.

Na'e lauhoua hono fakama'a. Na'e pau ke u fakaviviku 'a e fanga ki'i tu'unga sio'atā 'aki ha pepa holoholo viviku pea toki feinga ke holo 'o to'o kae 'oua te u lavea.

Na'e fanafana mai ha le'o anga-maheni kiate au he lolotonga 'eku fakama'a 'enī: "Mele, ko e taimi 'oku

ha'aki ai ho'o 'itá, 'o hangē ko e ngaahi fo'i hina ko 'enī, he 'ikai lava 'o faingofua ho'o fakalelei'í. He 'ikai ke ke lava 'o fakatokanga'i 'a e feitu'u mo e founa hono uesia 'e ho'o 'itá ho'o fānaū mo e ni'ihī kehé. 'Oku takaloto vave 'a e mamahi ko iá pea 'oku fakamamahi 'o hangē ko e piki-piki ko 'enī."

Fakafokifā pē, kuo 'i ai ha 'uhinga kehe 'o e fakama'a ni. Ko ha lēsoni mālohi mo'oni. Hangē ko 'eku 'itá, na'e 'ikai vave hono fakalelei'í. Na'e

Na'a ku lele atu ki peito 'o fakatokanga'i e sio'ata mafōfoā mo e piisi pikipikī he loto lokí kotoa.

NA'Á TA FAI NAI 'A E ME'A TOTONÚ?

'osi ha ngaahi uike mo 'eku kei ma'u pē ha fanga ki'i momo'i piisi fefeka kuo pipiki fakataha mo ha sio'ata.

'Oku ou fakatauange 'e tatau 'eku kātaki 'i ha 'aho mo ha mālohi lahi he na'e hoko ko ha vaivai'anga. Lolo-tonga iá, 'oku ou fakamālō 'i he toko-ni'i au 'e he Fakalelei 'a e 'Eiki ke u mapule'i lelei ange 'eku 'itá ka u lava 'o fakahaofi kinautolu 'oku ou 'ofa ai 'i ha toe palopalema na'e fakatupu 'e he ta'e-mapule'i 'o e 'itá. ■

Mark Biesinger, 'lutā, USA

Na'á ku hoko ko ha tokotaha faiongoongo 'iloa na'e faiongo-ongo ma'á ha ngaahi makasini mo ha ngaahi kautaha nusipepa lelei 'i Lima, Pelū, ka ko 'eku tō'onga mo'ui—mama'o mei he 'Otuá—na'á ne faka-mamahi'i au 'i he 'aho kotoa pē. Na'á ku tali ha ngāue, tu'unga 'i he me'á ni, ke u hoko ko ha taha laukonga ke fakapapau'i (proofreader) 'a ha makasini 'i he Vahefonua Venitanilá, na'e mama'o mei hoku 'apí. Na'á ku feinga holiholivale ke ma'u ha founa ke u mavahe ai mei hoku ngaahi kaungā-me'a lolotongá. Na'e ongo'i 'e hoku lotó 'i Venitanila 'e liliu 'eku mo'ui.

Na'á ku fa'a ma'ulotu mo hoku kaume'a fefiné, 'a Malia Kilisitina, 'i ha fakaloto'i au 'e ha ongo faifekau vilikikihi ke u 'eke ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu pe 'oku mo'oni 'a e Siasí. Na'á ku fai ia, pea ko e me'a na'á ku fouá na'e 'ikai malava ke fakamatala'i. Kuo te'eki ai ke u ongo'i mālohi tu'o taha pehē 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o hangē ko e 'aho fakangalongata'a ko iá.

'Osi 'ema mali mo papitaiso 'i ha taimi nounou mei ai, na'á ku nofo totongi leva mo Malia Kilisitina 'i ha ki'i loki si'isi'i mo ta'efakafiemālie 'i Venitanila. Na'e hiki au tu'unga 'i he'eku ngāue mālohí mei he tu'unga laukonga ke fakapapau'i ke 'ētita 'i he makasini 'a e kautahá mo e nusipepá. Na'e te'eki ai ke u hoko ko ha 'ētita kimu'a, pea na'á ku fiefia 'i he tu'ungá. Neongo ia, na'e kamata ke hoko ha liliu 'i he kamata ke holoki 'e he kautaha pulusí 'enau ngaahi tu'unga ngāué, 'o pulusi ha ngaahi me'a 'oku tu'u fehu'ia faka-e'ulungaanga. Na'e fehangahangai 'a e ngaahi liliu ko 'eni na'e tu'utu'uni 'e homau kau talēkitá mo e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tu'unga 'ulunga-anga mahu'inga 'o e Siasí.

Na'á ku faka'amu ma'u pē ke u hoko ko ha 'ētita, ka na'e 'ai 'e he tū-kungá ni ke u ongo'i ta'efiemālie. Na'e fokotu'u mai he'ema pīsopé kapau te ma fai 'a e ngaahi me'a 'oku fakahōifua ki he'ema Tamai Hēvaní, te Ne tāpu-aki'i kimaua. Hili ha'aku fakakaukau'i mo lotua ia mo hoku uaifi, na'á ma ongo'i 'oku totonu ke u fakafisi mei he'eku ngāué.

'Osi mei ai ha ngaahi 'aho si'i kuo kamata ke u ongo'i lotu mafasia mo fifili pe na'á ku fai nai 'a e me'a totonú. Na'á ku 'ave e tohi lekooti 'eku akó mo e ngāué ki ha ngaahi kautaha, 'i he 'osi pē 'eku fakafisi, ka kuo te'eki ai ke u fanongo mei ai. Na'e fokotu'u mai 'e Malia Kilisitina ke ma toe lotu, pea na'á ma fai ia Na'á ma lotu ke iku lelei 'a e me'a kotoa pea 'oua na'a mole 'ema tuí neongo kuo fokotu'una 'a e ngaahi tohi mo'ua.

Na'e poupou'i au 'e hoku uaifi 'i ha 'osi mei ai ha ngaahi houa si'i ke u telefoni ki ha taha 'o e ngaahi kautahá. Na'á ku tā, neongo na'á ku ki'i ta'e-tui. Na'á ku fu'u 'ohovale 'i he taimi na'e pehē ai 'e ha tokotaha mei ai ko e 'ai ē ke telefoni mai. Na'á ne fie 'ilo pe 'e lava ke u kamata 'i he 'aho hono hokó!

Na'á ma tangi fiefia. Kuo tali he'ema Tamai Hēvaní 'ema ngaahi lotú.

Na'e pau ke ma mavahe mei ho-mau uotí mo ha ngaahi kaungāme'a lelei koe'uhí ko 'eku ngāué, ka na'á ma mavahe mo ha fakamo'oni mā-lohi ange. Kuó u ma'u 'eni ha ngāue mā'olunga mo ha vāhenga lelei, pea kuó ma ma'u ha feitu'u faka'ofa'ofa ke nofo ai. Kae mahulu haké, kuo tāpue-kina 'aki kimaua ha 'ilo pau ko e taimi 'oku tau fai ai 'a e ngaahi me'a 'oku fakahōifua ki he 'Otuá, 'oku tau ma'u 'Ene ngaahi tāpuaki. ■

Carlos Javier Leóna Ugarte, Lima, Pelū

'OKU OU 'OFA ATU

Na'a ku tu'u 'i tu'a 'i he 'osi 'o 'emau konifelenisi fakasouni, 'o fifili, "Ko e ha 'eku me'a 'oku fai 'i he fonua muli ni? Te u fakahoko fefe kotoa 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke u fai?"

Na'a ku 'i Sisili, 'Itali, 'i ha uike pe taha mo e kongā, ka ku'o u 'osi ongo'i loto-fo'i au. Na'e hangē hoku taimi 'i he senitā ako'anga fakafaifekau' ha misi faka'ofa'ofa, ka koe'uhī ko 'eku ta'e-tāu, ku'o u ongo'i ai he taimi ni hangē ku'o u 'i ha misi fakailifiā.

Na'a ku lotu, "Tamai 'Ofeina, 'oku ou fie hoko ko ha faifekau lelei. Ko 'eni ku'o u 'i heni, 'oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ke u ma'u 'a e talēniti, pōto'i ngāue, pe poto faka'atamai ke fakahoko 'a e me'a na'e fekau'i mai ke u fai. Na'a ku pehē ku'o u 'ilo 'a e lea fakafonuā ni, ka 'oku lea vave 'a e tokotaha kotoa, pea ko e fo'i lea kotoa

pē 'oku ou feinga ke pu'akī 'oku tatepo ia 'i hoku 'elelō. 'Oku 'ikai ke u tui 'oku sa'i'ia hoku ho'a 'iate au. 'Oku faingata'a e lea faka-Pilitānia 'eku palesiteni fakamisionā. 'Oku 'ikai ke u ma'u ha taha ke talanoa mo ia. Kātaki 'o tokoni mai."

Na'a ku 'ilo'i na'e pau ke u toe foki ki loto, ka na'a ku toe nofo takai 'i he hala pule'anga 'o ki'i lōloa atu. Fakafokifā pē ku'o u ongo'i hano ki'i fusi'i tu'o tolu e tu'a hoku kotē. Na'a ku tafoki hake 'o fakatokanga'i ha ki'i ta'ahine faka'ofa'ofa pe'a u tū'ulutui māmālie hifo leva 'i hono tafa'akī 'i he hala makamakā. Na'e fā'ofua ki hoku kiā pe'a ne fanafana 'i hoku telingā, "Ti voglio bene."

"Ko e hā ho'o leā?" Na'a ku tali faka-Pilitānia ange, 'mo 'ilo'i pau na'e 'ikai mahino ki ai 'eku leā.

Na'e sio fakamama'u pē ki hoku pine hingoā. Na'a ne lau, "Sorella Domenici, ti voglio bene."

Na'a ku 'ilo'i e 'uhinga 'o e kupu'i leā. Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uluaki kupu'i lea na'a mau ako 'i he'emau hoko ko e kau faifekau. Ko ha kupu'i lea ia 'oku lava 'o lea fakahangatonu ki he laumālie. 'Oku 'uhinga ia, "Oku Ou 'Ofa Atu."

Ko e ngaahi fo'i lea ia na'a ku fie ma'u ke fanongo ki ai he momeniti ko iā. Kuo fekau'i mai 'e he Fakamo'u'i ha talafekau mahu'inga ke ne 'omai ia kiate au. Na'a ku taki atu 'a e ki'i ta'ahiné ki he loto falelotu.

Na'a ku fakakaukau, "Oku pau pē ko e taha ia 'o e fānu 'a e kāingalotu." Na'a ku hūhū atu 'i he lotolotonga 'o e kau faifekau, 'o 'amanaki 'e 'ilo'i mai ia 'e he'ene fine'eiki.

'I he taimi ne u 'ilo ai hoku ho'a na'a ku fehu'i ange, "Ku'o ke fakatokanga'i 'a e ki'i ta'ahine ko 'eni kimu'a?"

Tali mai 'e ia mo mata puputu'u, "Ki'i ta'ahine hā?"

Na'a ku sio hifo 'i hoku tafa'akī. Kuo pulia 'a e ki'i ta'ahiné ia.

Na'a ku tu'u 'i he loto matapā 'o e falē kuo 'osi fakaavā 'o fakasio takai 'i he hala lingolingoā. Na'a ku ongo'i 'i he'eku fakakaukau, ha ki'i le'o na'e 'ikai ngata pē 'i he'eku fanongo ki ai, ka na'e toe ongo'i ia 'i hoku laumālie: "Sorella Domenici, ti voglio bene."

Na'e 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko hai 'a e ki'i ta'ahiné, ka na'a ku 'ilo'i na'e 'ofa 'a e Fakamo'u'i 'iate au. ■

Natalee T. Fristrup, 'Iutā, USA

Na'a ku tafoki hake 'o fakatokanga'i ha ki'i ta'ahine faka'ofa'ofa pe'a u tū'ulutui māmālie hifo leva 'i hono tafa'akī 'i he hala makamakā.

Na'a ku ongo'i
na'e ue'i au 'i he
ho'ata hono hoko ke
u 'ave 'a e me'a na'a
ku teuteu ki he ma'u
me'atokoni efiafi kia
Misisi Mokeni pea
mo hono husepaniti
ki he fakamanatua 'o
'ena malí.

NA'E FU'U MASIVESIVA NAI 'EKU ME'ATOKONI?

Na'a ku faiako 'a'ahi 'i ha ta'u 'e ua
ki hoku kaunga'api mo e kaunga-
me'a ko Misisi Mokeni. Na'a ne lahi
'aki iate au ha ta'u 'e uofulu tupu, ko
ia na'a ku ako ki he lahi taha meiate ia
mo 'ene mo'ui pea pehe pe mo ia mei
he'eku ngaahi po'oaki faiako 'a'ahi.

Na'e sivi 'o 'ilo na'e ma'u 'a Misisi
Mokeni 'e he kanisa'a, 'i he lolotonga
'o 'eku 'a'ahi ki ai. Na'a ku fakatumu-
tumu 'i he'ene to'a 'i hono katekina
hono ngaahi faito'o pea mo e meimei
ke fofonga malimali ma'u pe.

Na'a ne talamai 'i he lolotonga e taha
'o 'eku ngaahi 'a'ahi ko e 'aho hono
hoko ko e 'aho ia na'e mali ai. Na'e afe
leva 'ema potalanoa ki ha ngaahi me'a
kehe, pea faka'osi 'ema 'a'ahi.

Na'e ue'i au 'i he ho'ata hono hoko
ke u 'ave 'a e me'a na'a ku teuteu ki
he ma'u me'atokoni efiafi kia Misisi
Mokeni pea mo hono husepaniti ki
he fakamanatua 'o 'ena malí. 'I he
kamata'anga na'a ku tukunoa 'i pe 'a
e ue'i he na'a ku teuteu ha me'akai
faka'aho angamaheni pe 'o e uike. He
'ikai hano 'aonga e fa'ahinga me'akai
ta'e mahu'inga ko 'eni ki ha fa'ahinga
me'a mahu'inga pehe.

Ka na'e 'ikai mavahe meiate au 'a e
ue'i ni. Na'a ku telefoni leva ki hoku
husepaniti 'i he ngaue, mo 'amanaki
te ma fakakaukau tatau ko e fo'i
fakakaukau na'e 'ikai sai. Ka, na'a ne
poupou'i au ke u telefoni kia Misisi
Mokeni 'o talaange te u 'aluange mo
ha me'atokoni efiafi.

Na'e ta'ofi au 'e he ongo'i ma 'i
he'eku ki'i me'akai masivesiva mo e
me'a na'a ku pehe ko e 'ulungaanga
hikisi'a ke 'oua te u telefoni ki hoku
kaunga-me'a, ka na'e 'ikai ke u lava
'o teke'i 'a e ongo 'oku totonu ke u
vahevahe 'eku me'atokoni efiafi. Ko
ia na'a ku 'ai leva 'a e me'akai 'i ha
peleti pea u luelue tailili atu ki he
kauhala 'e taha.

Na'a ku fakatokanga 'i 'a Misa mo
Misisi Mokeni 'i he'eku hu atu ki hona
loto 'api, 'oku na heka ki he'ena ka'a.
Na'a ku fakahoko ange ku'o u ha'u
mo ha me'atokoni ki he fakamanatua
hona 'aho malí pea 'ofa 'oku sai pe.

Na'e malimali 'a Misisi Mokeni.
Na'a ne pehe na'a na fakakaukau ke
na fakamanatua pe hona 'aho malí 'i
ha falekai he feitu'u koe'uhi he 'oku
fu'u ongosia 'i he faito'o hono kanisa'a

ke teuteu ha me'akai pe toe 'alu ki
ha feitu'u. Na'e fofonga fiefia ke lava
'o toe nofo pe 'i 'api 'i he ma'u me'a-
tokoni efiafi.

Na'e ha'u kiate au ha ongo'i nonga
mo fiefia 'i he'ena tali 'eku ki'i me'akai.

Na'e 'ikai loloa ange 'i ha mahina
'e ua mei ai, hili pe hono kakato e
faito'o kanisa 'o Misisi Mokeni, kuo
malolo si'ono husepaniti 'ofeina 'i ha
puke fakafokifa. Ko e fakamanatua
hona 'aho malí 'i he ngaahi uike ko ia
kimu'a, ko si'ena faka'osi ia.

Na'a ku ako ha me'a lahi 'i he fa'ahi-
ta'u mafana ko ia fekau'aki mo e mui-
mui ki he kiji 'i le'o si'i mo vanavanaiki
'o e Laumalie 'i he tokoni 'o e kaka'i.
Ko e ngaue tokoni 'oku kole mai—pe
ue'i—ke tau fai mahalo he 'ikai faka-
fiemalie, taimi hala, pe ngali ma'ulalo
'i he'etau vaka'i, ka mahalo ko e me'a
tonu pe ia 'oku fie ma'ui. Na'e 'omi
'e he me'a ni kiate au ha loto-to'a ke
tokoni 'i ha fa'ahinga fatongia pe 'oku
fie ma'ui ai au 'e he 'Eiki, pea na'a ne
fakatupulaki 'eku tui ke fai "a e ngaahi
ngaue 'a e kau 'angeló" ("Kau Fefine
'o e Saione," *Ngaahi Himi*, fika 201). ■
Jennifer Klingonsmith, 'lutā, USA

KO E FALALA KI HONO Fakapapau'i Mai 'E HE 'EIKÍ

**Mahalo he 'ikai fakatau-
'atāina'i ma'u pē kitau-
tolu mei hotau ngaahi
faingata'a'ia, ka 'i he'e-
tau fekumi ki he ongo'i
fakapapau mei he 'Eikí,
te tau lava 'o 'ilo 'oku
lelei 'a e me'a kotoa 'i he
taimi faingata'a.**

Fai 'e Mindy Anne Leavitt

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

Na'a ku nofo 'i he loki silesitale 'o e tempalé, 'o fakakaukau'i 'a e hu'unga 'o 'eku mo'uí—'oku 'alu hala mo'oni ia mei he me'a na'a ku palaní. Na'e pule'i 'e he loto hoha'a 'eku fakakaukau, 'o hange ko e tokolahi 'o e kakai lalahi kei talavou: Te u ma'u fēfē 'a e maaka lelei pea mo e mo'ui fakasōsialé? Te u fakafisi nai mei he'eku ngāue? kumi ha ngāue nai 'e taha? Te u fakahū fēfē ha pa'anga lolotonga ia 'oku 'ikai ha'aku pa'angā? Ko e hā 'oku te'eki ke u mali ai? Na'e

fakamamahi 'ene hoko atu 'a e lisí. Kuó u 'osi 'alu ki he tempalé 'o kumia ha fakafiemālie, lotua ha ongo'i fakapapau 'oku 'i he to'ukupu 'o e Tamai Hēvaní 'eku mo'uí. "E lelei nai 'a e me'a kotoa pē 'i he'eku mo'uí?" Na'a ku fehu'i. Na'e hoko vave mo mahino mai 'a e talí ki he'eku fakakaukau: "Oku Lelei 'a e me'a kotoa."

Na'e mahino kiate au 'i he momeniti ko iá, neongo na'e 'ikai tatau 'eku mo'uí mo e me'a na'a ku palaní, ka na'e kei hoko pē 'o fakatatau mo 'Ene palaní pea ko Ia na'e pulé. Kuo faitokonia au 'i ha ngaahi faingata'a lahi 'e he ongo'i fakapapau fakafiefia ko ia 'okú Ne 'afio'i mo Ne tokanga'i au, neongo kapau 'oku 'ikai ke Ne to'oma'u pē hoku ngaahi faingata'a'ia. Te tau lava 'o 'ilo 'oku tokoni'i 'e he 'Eikí kitautolu 'i he ngaahi kavenga mafasia kuo hilifaki kiate kitautolú, 'i he'ene mahino mo tau feinga pea mo tatali ki he ngaahi ongo'i fakapapau ko 'ení.

Ongo'i Fakapapau 'o e Fakatau'atāina'i

'Oku mahino, 'oku 'ikai ko e tali ma'u pē 'a e 'Eikí ki he'etau ngaahi kolé ko hano fakatau'atāina'i kitautolu mei hotau ngaahi faingata'a'ia. Ka, te Ne lava 'o tāpuaki'i kitautolu 'aki ha

ngaahi momeniti mahu'inga 'o e ongo'i fakapapau 'i ha fakahā fakafo'ituitui—ongoi fakapapau 'okú Ne tataki 'etau mo'uí pea te Ne fakatau'atāina'i kitautolu mei hotau ngaahi faingata'a'ia. Mahalo pē he 'ikai fakatau'atāina'i kitautolu 'e he ngaahi ongo'i fakapapau ko 'ení mei hotau ngaahi faingata'a'ia ka te ne lava 'o 'omi kiate kitautolu 'a e mālohi 'oku tau fie ma'u ke fakatau'atāina'i kitautolú, 'o a'u ai pē kapau ko e fakatau'atāina'i ko iá ko ha fakafiemālie'i pē 'e he Laumālie Mā'oni'oni. Kuó u fakatokanga'i ha ngaahi sippinga lahi 'i he folofolá 'o e founa 'oku fa'a 'omai ai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi ongo'i fakapapau kimu'a 'i he fakatau'atāina'i.

Lolotonga hono taki 'e Hilamani 'ene kau tau loto-to'a 'e toko 2,060 pea mo e kau tau kehe 'a e kakai Nī-faí, na'a nau ma'u ha fakamahino mei he 'Eikí. Hili ha'anau tatali 'i ha ngaahi māhina lahi ki ha me'akai mo ha fakatokolahi 'o e kau tau, na'a nau meime mate he fiekaia fe'unga mo e a'u atu 'a e me'akai pea mo ha kau tangata tokosi'i. Na'a nau fakaiku tafoki ki he 'Eikí 'i he'enau manavasi'i na'a 'ikai fe'unga 'a e ki'i me'akai si'isi'i ni mo honau tokolahí, pea na'a nau "fakahā hake [honau] laumālie 'i he lotu ki he 'Otuá, ke ne fakamālohi'i 'a [kinautolu]

mo fakahaofi ‘a [kinautolu].” ‘Oku fakamatala ‘e Hilamani, na’e hili ‘enau lotú, “na’e ‘a’ahi mai ‘a e ‘Eiki ko homau ‘Otuá kiate kimautilu ‘aki ‘a e ongo’i fakapapau te ne fakahaofi ‘a kimautilu; ‘io, ‘o ne folofola ai ‘aki ‘a e fiemālie ki homau laumālie, ‘o ne foaki mai kiate kimautilu ‘a e tui lahi, ‘o ne fakatupu ‘emau ‘amanaki lelei ki homau fakahaofi ‘iate iá” (‘Alamā 58:10–11). Na’e ‘oange ‘e he ngaahi ongo’i fakapapau ko ‘enī kia Hilamani mo ‘ene kau tau ha mālohi ke tuiaki atu mo ikuna’i honau ngaahi filí.

Na’e ma’u foki ‘e Siosefa Sāmita ha ongo’i fakapapau mei he ‘Eikí he loto-tonga hono tuku pōpula ia ‘i he Fale Fakapōpula Lipetí. Na’e fakahā kiate ia he lolotonga ‘o ‘ene lotu tāuma’ú:

“E hoku foha, ke ‘i ho laumālie ‘a e melinó; ‘e ki’i fuofuola si’i pē ‘a ho’o faingata’a’iá pea mo ho’o ngaahi mamahí;

“Pea ‘e toki hakeaki’i koe ‘e he ‘Otuá ‘i ‘olunga ‘o kapau te ke kātaki’i ia ‘o lelei; te ke ikuna’i ‘a ho ngaahi fili kotoa pē” (T&F 121:7–8).

Na’e ‘oange ‘e he ongo’i fakapapau ko ‘enī kia Siosefa ‘a e loto-to’a mo e loto-lahi ke kei hoko atu ‘i he ngaahi faingata’a na’a ne meimei ikuna’i iá.

‘I he ngaahi me’a ni pea ‘i ha ngaahi sippinga kehe (vakai, hangē ko ‘enī, Mōsaia 24:8–16), na’e ‘ikai ke fakatau’atāina’i he taimi pē ko iá ‘e he ‘Eikí ‘a e kau tui faivelengā mei honau ngaahi faingata’a’iá. Ka, na’a Ne ‘a’ahi kiate kinautolu ‘aki ha *ongo’i fakapapau* te Ne fakahaofi ‘a kinautolu ‘i Hono taimi pē ‘O’ona. Ko e ngaahi ongo’i fakapapau ni, kapau te tau faka’aonga’i e lea ‘a ‘Eletā Lisiate G. Sikoti ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku hangē ko ha “ngaahi kofukofu ‘o ha huelo’i la’a fakalaumālie” kuo tuku ‘e he Tamai Hēvaní ‘i hotau halá ke ne “huluhulu [hotau] halá.”¹ Taimi ‘e

KO E FAKAMA-HINO ‘O HONO MĀLOHÍ

“[Kuo pau ke tau fekuki mo e faingata’a]. . . . ‘E

ongo fakafiemālie ‘a e pau ke tau tatali ‘i hotau faingata’a’iá ki he fakanonga na’e tala’ofa ‘e he Fakamo’uí he ‘okú Ne ‘ilo’i mei he me’a kuó ne a’usiá, ‘a e founga ke fakamo’ui mo tokoni’i ‘aki kinautolú. ‘Oku fakapapau’i mai ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a Hono mālohi ke fakafiemālie. Pea ‘e ‘omi ai ‘e he tui ki he mālohi ko iá ‘a e fa’a kātaki, ‘i ha’atau lotu mo ngāue, mo tatali ke ma’u ha tokoni.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluaki, “Faingata’a,” *Liahona*, Mē 2009, 24.

ní’ihi ko e ongo’i fakapapau ko iá ko e me’a pē ia ‘oku tau fie ma’u ke tuiaki ‘i hotau ngaahi faingata’a’iá, ‘o ‘ilo’i ‘e ‘i ai ha fakahaofi aofangatuku.

Ko e Fekumi ki he Ngaahi Ongoi Fakapapau

‘Oku faingata’a ‘a e mo’uí. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi taimi ‘oku tau fahu’ia ai, ‘i he si’i ‘o ‘etau falala kiate kinautolú pea mo e me’a ‘oku tau malava ke ikuna’i ai ‘a e me’a fakamamahí, ‘i he mole ‘o ‘etau ‘amanakí. ‘E lava ke fa’a ongo ‘o hangē he ‘ikai toe ‘osí hotau ngaahi faingata’a’iá. Pea neongo ‘oku fa’a hoko mai ha ngaahi ongo’i fakapapau ‘oku ‘ikai ke tau ngāue’i, ka ko e taimi lahi ‘oku fie ma’u ke tau kumia ‘a e ngaahi ongo’i fakapapau ko ia ‘okú ne talamai ‘e ‘i ai ha fakamolemole mei

he’etau ngaahi faingata’a’iá.

‘Oku fa’a hoko mai e ngaahi ongo’i fakapapau mei he ‘Eikí ‘i he le’o ‘o ‘Ene kau tamaio’eikí: kau taki faka-lotofonuá, kau faiako ‘inisititiutí mo e kau faiako Lautohi Faka-Sāpaté, pea tautautefito ki He’ene kau palōfitá mo e kau ‘apose-toló. Na’e fakamanatu mai ‘e Carol F. Makongikí, ko e tokoni ‘uluaki ‘i he kau palesiteni’i lahi ‘o Kau Finemuí, “Oku tau ongo’i e le’o ‘o e ‘Eikí mo e ‘ofa ‘a e Fakamo’uí ‘i he’enua ngaahi leá.”²

‘Oku toe hoko mai foki ‘a e ngaahi ongo’i fakapapau ko ‘enī ‘i he le’o ‘o e Laumālie ‘i he’etau fetu’utaki faka-mātoato mo e Tamai Hēvaní ‘i he lotu tāuma’ú, ‘i he’etau lau mo fifili ki he folofolá, pea mo ‘etau ō ki he temipalé mo ‘etau ngaahi houalotu ‘o e Siasí, ‘i he’etau tokoni ki he ní’ihi kehé mo feinga ke fai ‘a e me’a ‘oku totonú. Ko hono fakanounou, ‘oku hoko mai e ngaahi ongo’i fakapapau mei he ‘Eikí ‘i he taimi ‘oku tau “kumi ia ‘aki [hotau] lotó kotoa mo [hotau] laumālie kotoá” (Teutalōnome 4:29) pea mo talangofua ki He’ene ngaahi fekaú.

Na’e ma’u ‘e Hilamani mo ‘ene ngaahi kau tau ha ongo’i fakapapau ‘i he ‘osi ‘o ha ngaahi lotu fakamātoato lahi; Na’e ma’u ‘e Siosefa Sāmita ha ongo’i fakapapau hili ‘ene lotu mo fifilí. Na’e sivi’i ‘e he ‘Eikí ‘i he ongo me’a ni ‘enau kātaki mo e tuí kimu’a pea toki foaki ange ‘a e ongo’i fakapapau—ko ha fakamanatu lelei ia ‘oku totonu ke tau pīkitai ki he’etau tuí mo fa’a-kātaki ‘i he lolotonga ‘o e ngaahi faingata’a ko ‘enī.

Ko e Tatali ki he Ngaahi Ongoi Fakapapau

Mahalo he ‘ikai hoko mai e ongo’i fakapapau mei he ‘Eikí ‘i he founga mo e taimi ‘oku tau ‘amanaki ki aí, ‘o tatau mo ha ngaahi toe sivi pē ‘o e fa’a kātaki. Mahalo

na'a fie ma'u ke tau lotua ke ma'u ha "mata ke sio" (Isikeli 12:2) ki he to'u-kupu 'o e 'Eikí mo e ongo'i fakapapau 'i he'etau mo'uí. Na'e lea 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá kau ki he founa 'e lava ke fakakau ai 'i he 'alo'ofa ongongofua 'a e 'Eikí 'a e ngaahi ongo'i fakapapau ko 'ení mo ne pehē 'oku "ikāi ke nau hoko noa pē pe tupukoso. 'I he'etau faivelenga mo talangofuá 'oku lava ai ke tau ma'u 'a e ngaahi me'afuaki mahu'ingá ni, pea ko e taimi lahi, 'oku tokoni e taimi 'a e 'Eikí ke tau 'ilo'i ai kinautolu."³

Ko e taimi lahi, 'oku fie ma'u ha kātaki lahi ange 'i he tatali ki he fakahaofi pe ongo'i fakapapau 'o e fakatau'atāina'i 'i he me'a 'oku tau fakakaukau 'oku tau ma'ú. Mahalo 'e fie ma'u ke tau fehengahangai mo ha ngaahi faingata'a lalahi kimu'a pea tau toki ma'u ha fa'ahinga ongo'i fakapapau. Hangē ko e fakamatala'i 'e 'Eletā Sikotí, ko e "ngaahi kofukofu huelo'i la'ā fakalaumālie" 'oku foaki 'e he 'Eikí "oku fa'a hoko mai ia 'i he hili 'o e faingata'a lahi tahá, ko ha fakamo'oni 'o e 'ofa mamahi mo e 'ofa 'a ha Tamai 'oku tokaima'ananga. 'Oku nau fakahinohino 'a e hala ki ha fiefia

mo mahino lahi ange, pea mo fakamālohia 'etau loto vilitaki ke tali mo talangofua ki Hono finangaló."⁴ Kapau te tau kei faivelenga mo talangofua 'i hotau ngaahi 'ahi'ahí, 'e hoko mai 'a e ongo'i fakapapau mei he 'Eikí ke tokoni'i kitautilu ke kei hoko atu.

Ko 'Etau Ongoi Fakapapau Ma'ongonga Tahá

Ko e taupotu tahá, 'e tatau ai pē pe ko e hā e lahi 'o e ngaahi ongo'i fakapapau 'oku tau ma'u 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní kitautilu mo hotau tūkungá, he 'ikāi fe'unga ia ke ne tokoni'i kitautilu ke tau kātaki ki he ngata'angá kapau 'oku 'ikāi ke tau ma'u ha tui mo ha 'amanaki lelei 'ia Sisū Kalaisi. Te tau lava 'i He'ene Fakalelei ke ma'u ha 'amanaki lelei mo'oni 'e fakatau'atāina'i kitautilu 'i ha 'aho mei hotau ngaahi faingata'a'ia kotoa. Te tau lava foki 'o 'ilo 'oku 'i ai hotau Fakamo'ui ke kaungā ongo'i mo'oni mo kitautilu, he "ko 'ene hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'a ia 'okú ne 'afio'i ai 'a e ngaahi me'a kotoa pe" (T&F 88:6). 'Oku mahino kiate Ia hotau ngaahi faingata'a pea mo 'etau ngaahi mamahí koe'uhí he na'ā Ne "kātaki'i 'a e ngaahi faingata'a mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē . . . koe'uhí ke ne 'afio'i . . . 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakai 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí" (Alamā 7:11–12).

Na'e pehē 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku hoko 'a e palani ne tala'ofa mai ai ha Fakamo'ui mo ha Huhu'í, ko e fakalotolahi taupotu tahá ia, he 'oku fakafou 'i he'etau tui kiate Iá, 'a hono hiki hake kitautilu ke tau ikuna'i 'a e ngaahi sivi mo e ngaahi 'ahi'ahi ko 'ení. . . 'Oku fakafou pē 'i

Ko e "ngaahi kofukofu huelo'i la'ā fakalaumālie" . . . 'oku fa'a hoko mai ia 'i he hili 'o e faingata'a lahi tahá, ko ha fakamo'oni 'o e 'ofa mamahi mo e 'ofa 'a ha Tamai 'oku tokaima'ananga. 'Oku nau fakahinohino 'a e hala ki he fiefia lahi angé."

he'etau fakahounga'i e 'ofa fakalangí ni, ha hōloa ai 'etau mamahí ke tau lava 'o matu'uaki, ma'u ha loto mahino pea iku ai pē ki hano ikuna'i."⁵ Ko e ako kiate Ia mo 'Ene Fakalelei ko ha ongo'i fakapapau tonu ia 'iate ia pē.

'Oku Lelei 'a e Me'a Kotoa

'I he'etau mahino, fekumi, pea mo tatali ki he ngaahi ongo'i fakapapau mei he 'Eikí, kuo pau ke nau hoko mai. 'Oku totonu ke tau manatu'i 'a e ngaahi momeniti mahu'inga ko iá, hiki kinautolu, pea fa'a fakakaukau ki ai. Kae mahu'inga tahá, 'oku fie ma'u ke tau falala mo tui ki ai, hangē ko e tui 'a Hilamani mo 'ene kau tau mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'e fakahoko 'e he 'Eikí 'Ene ngaahi tala'ofa kuó Ne fai kiate kitautilu. 'Okú Ne fakamanatu kiate kitautilu e ngaahi tala'ofa ko iá 'o fou He'ene ngaahi ongo fakapapaú, pea neongo he 'ikāi ke nau 'ai ke puli atu hotau ngaahi faingata'a, ka te tau lava 'o 'ilo 'oku tau 'i ai mo e Tamai Hēvaní ke tokoni'i mo pou pou'i kitautilu 'i ha fa'ahinga me'a pē.

Hili e me'a na'ā ku a'usia 'i he tempalé 'i he 'aho ko iá, na'e 'ikāi ke hōloa hoku ngaahi faingata'a'ia. Na'e 'ikāi ke fakafokifā pe kuó u ma'u ha maaka lelei pe lahi ange 'eku pa'angá pe lahi 'eku ngaahi teití. Ka na'e 'i ai ha ongo'i fakapapau nonga 'i he me'a na'ā ku fai, neongo hoku ngaahi faingata'a'ia, 'e SAI pē koe'uhí he 'oku kei fakataumu'a pē 'Eikí ke tauhi 'Ene ngaahi tala'ofa ke fakahaofi aú. 'I he ongo'i fakapapau ko iá, 'oku ou 'ilo ai 'oku lelei 'a e me'a kotoa. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Richard G. Scott, "Trust in the Lord," *Ensign*, Nov. 1995, 17.
2. Carol F. McConkie, "Mo'ui 'o Fakatatau mo e Lea 'a e Kau Palōfitá," *Liahona*, Nōvema 2014, 78.
3. Vakai, David A. Bednar, "The Tender Mercies of the Lord," *Liahona*, May 2005, 100.
4. Richard G. Scott, "Trust in the Lord," 17.
5. Jeffrey R. Holland, "Hangē ha Ipu Kuo Maumaú," *Liahona*, Nōvema 2013, 40–42.

Fai 'e Lena Hsin-Yao Cho

Na'a ku mavahe mei hoku 'apí 'i Neni Sī, Taiuani, ke ngāue ko ha faifekau taimi kakato 'i he fakatokelau 'o Kalefōniá 'i he 2005. Ko e feitu'u na'e vahe au ki ai mo hoku hoá na'e si'si'i fe'unga pea 'i he 'osi pē ha māhina 'e fā mo e kongā kuó ma 'osi tukituki 'i he matapā kotoa pē 'i he ngaahi hala 'o e kolo lahí. Na'e faingata'a 'a e ngāue faka-faifekaú, pea na'e fa'a tafulu'i kimaua 'e he kakaí. Na'e tokosi'i 'ema kau fiefanongó. Pea na'e hangē kiate au na'e 'ikai nga'unu 'a e ngāué. Na'a ku mateuteu ke hiki 'i he 'osi pē ha māhina 'e fā 'o 'eku 'i aí. Na'a ku tui pau 'e fakahiki au.

Na'a ku tatali 'i he ve'e telefoní 'i he pō Sāpaté kae 'oua kuo telefoni mai hoku taki fakasouní. Na'e 'ikai ke u fa'a tui ki he me'a na'a ku fanongo ki aí 'i he taimi na'a ne fakahoko mai ai kuo vahe au ke u nofo 'i he feitu'u tatau 'i ha toe uike 'e onó. Na'a ku fakakaukau kuo pau 'oku 'i ai ha fehalaaki!

Ko e uike hono hokó na'e kovi 'aupito kiate au pea mahalo ki hoku hoá pea mo e kakai foki na'a ma ngāue ki aí. Na'a ku fakafisi ke tali ko e tu'utu'uni totonu 'eni. Ka, na'a ku kei malimali pē 'i he taimi na'a ma mamata ai mo talanoa ki he kakaí, ka 'i lotó, na'a ku kei loto-mamahi. Na'a ku hoko atu 'i he'eku ta'e-fieauná ke pehē na'e 'ikai ke u 'i he feitu'u na'e totonu ke u 'i aí. Na'a ku kei faka'amu pē 'e telefoni mai 'eku palesiteni fakamisioná 'o talamai kuo hiki au ki ha feitu'u kehe.

'Ikai

Ha
Fehikitaki

**'Oku pau pē
na'e fehalaaki
'eku palesiteni
fakamisioná—ko e
hā te u lava 'o ako
mei he nofo fuoloa
ange 'i he feitu'u
ko 'ení?**

Founga 'o e Hoko Mai 'o e Ongo'i Fakapapaú

Lolotonga 'eku 'āmio mo teuteu ki he lotú 'i he pongipongi Sāpate hono hokó, kuo tatangi 'a e telefoní. Ko e palesiteni fakamisioná. Na'e fakafe'iloaki mai 'i hono le'o anga'ofa mo fakamāto-ató peá ne pehē mai, "Sisitā Sou, na'á ku fakakaukau 'i he ma'u me'atokoni ho'atā 'aneafi kiate koe pea na'á ku ma'u ha ongo 'oku fie ma'u ke u telefoni atu 'o fakahā atu 'okú ke 'i he feitu'u totonú. 'Okú ke 'i he feitu'u 'oku totonu ke ke 'i aí." Na'á ku fakatēlo'imata 'i he'eku fanongo ki he'ene ngaahi leá.

Na'á ku fakamālō ange peá u tāpuni'i leva 'a e telefoní. Na'e ha'u ki hoku lotó ha ongo mālohi mo mahino mo'oni *na'e* 'i ai ha ngaahi ngāue te'eki 'osi na'e tatali mai kiate au 'i homau feitu'ú. Na'á ku toe 'ilo'i foki na'e 'afio'i 'e he'eku Tamai Hēvaní 'eku fakakaukau mo e loto ta'e-fiemālié. Na'e mahino kiate Ia hoku vaivaí, pea kuó Ne fekau mai 'Ene tamaio'eikí ke fakamahino'i kiate au.

Na'á ku kamata 'i he 'osi 'a e telefoní ke u toe fokotu'utu'u lelei. Na'á ku lotua ha ivi 'i he 'aho kotoa pē, 'o kole ke u 'ilo'i lelei ange 'a e founga te u lava ai 'o fakahoko 'a e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke u faí. 'I he uike 'e nima hono hokó, na'á ma sionu ai mo hoku hoá ki ha ngaahi mana lahi 'i he'ema ma'u ha tui fe'unga ke ngāue mālohi. Na'e hiki mai ki homau feitu'ú ha fiefanongo mātu'aki mateuteu pea na'e papitaiso 'i loto te'eki fai 'a e fehikitaki hokó.

Na'e toe fakaafe'i foki kimaua ki ha ngaahi 'api 'o ha kakai na'e 'ikai ke nau tali kimaua kimu'a. Na'á ma fetau-laki mo ha kakai fo'ou tokolahi na'e faingata'a'ia pea na'a nau monū'ia ke ma vahevahe mo kinautolu 'a e ngaahi folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá. Neongo na'e 'ikai ke fili ha ní'hi he taimi ko iá ke papitaiso, he 'ikai toe ngalo 'iate au honau fofonga malimalí pea mo e anga 'o e ongo ki honau lotó 'a e Laumālié mo e 'ofa 'a e 'Otuá—mo ha'akú.

Ko e Me'a Na'á ku Akó

Na'á ku ako 'oku 'afio'i mo'oni 'e he 'Eikí 'a e taha kotoa 'o kitautolu; 'Oku 'ikai ke Ne fekau'i atu 'Ene kau faifekau ki ha ngaahi feitu'u ta'e 'i ai ha 'uhinga. Na'á ku ako ko e taimi 'oku vahe ai kitautolu ki ha feitu'ú, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke faka'aonga'i kitautolu 'i ai ko e me'angāue ke fakahoko 'Ene ngāué. Ko e taimi 'oku tau tuku ai kitautolu 'i Hono to'ukupú, 'oku hoko e ngaahi maná pea fakamolū 'a e ngaahi lotó, neongo 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e founga 'oku malava ai 'ení.

Ko e mahu'inga tahá, na'á ku ako ko 'eku palesiteni fakamisioná, 'o tatau mo e kau taki kehe 'o e Siasí, na'e uiui mo'oni 'e he 'Otuá ko 'Ene tamaio'eikí. 'Oku fakafe'unga'i 'e he 'Eikí 'a hotau kau takí ke nau ma'u 'a e fakahā mo e ue'i fakalaumālie 'oku tau fie ma'u ki he lelei 'a hotau laumālié.

'Oku ou fakafeta'i ta'etūkua 'i he ngaahi me'a na'e hokó ko e ola ia 'o e 'ikai *ke u hiki*. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesiteni 'Uluaki

MO'UI *'i ha Māmani* FELILIUAKI VAVE

*Kapau kuo 'ai 'e he mo'ui mo 'ene feliliuaki vave pea
mo e loto mafasia lahi ke faingata'a ho'o ongo'i fiefiá,
pea ta 'oku mahalo ko ha taimi lelei 'eni ke ke
tokanga ai ki he me'a 'oku mahu'inga tahá.*

Kuó ke heka nai 'i ha vakapuna 'o a'usia e kovi 'a e 'eá? Ko e tefito'i
tupu'anga lahi taha 'o e kovi 'a e 'eá ko ha liliu fakafokifā 'i he nga'unu
'a e 'eá 'o fakatupu ai ke tū'ulu, sifā, pea mo vilo 'a e vaká. Neongo
'oku fo'u 'a e vakapuná ke ne matu'uaki ha kovi lahi ange 'i ha me'a te ke
fehengahangai mo ia 'i ha puna angamaheni, ka 'oku kei fakatupu hoha'a
pē ki he kau pāsesé.

'Oku mou pehē ko e hā 'oku fai 'e he kau pailaté 'i he taimi 'oku nau
fehengahangai ai mo e kovi 'a e 'eá? Mahalo 'e pehē 'e ha taha ako pailate
ko e hiki ke oma ange 'a e vaká ko ha founa lelei ia he te ne 'ai ke nau
fakalaka vave ange 'i he konga 'oku kovi ai 'a e 'eá. Ka 'e lava 'o hoko ia ko
ha me'a hala ke fai. 'Oku mahino ki he kau pailate fakapalofesinalé 'oku 'i
ai 'a e vave lelei taha ke hū 'aki 'i he kovi 'a e 'eá 'a ia 'e si'si'i ange ai 'a e
ngaahi nunu'a koví. Pea ko e taimi lahi 'e 'uhinga ia ke holoki e vave ho'o
puná. Ko e tefito'i mo'oni tatau pē 'oku faka'aonga'i ki he ngaahi fo'i hula
ki he oma 'i ha hala pule'anga.

'I he'ene peheé, ko ha fale'i lelei ke ki'i māmālie hifo, lele hangatonu,
pea tokanga ki he ngaahi me'a mahu'ingá 'i he taimi 'oku hoko ai ha
ngaahi tūkunga 'oku koví.

Ko e Vave 'o e Mo'ui Fakaonopōnī

'Oku ngali ko e taha 'o e ngaahi 'ulungaanga 'o e mo'ui fakaonopōnī
ko e vave 'o 'etau laká, neongo pe ko e hā 'a e koví pe 'ū me'a fakatutá.

Vā mo e **Otuá**

Tau faitotonu; he 'oku faingofua ke tau femo'u-ekina. Te tau lava kotoa ke fakakaukau'i ha lisi 'o ha ngaahi ngāue te ne lava ke lomēkina 'etau taimi tēpilé. 'E ala fakakaukau ha nīihi 'oku makatu'unga ho-

nau mahu'inga fakafo'ituitui 'i he lōloa 'o 'enau lisi ngāue.

'Oku fakasitu'a'i 'e he potó 'a e fakatauele ke tofanga 'i he femo'uekina fakavalevale 'o e mo'ui faka'ahó. 'Oku nau muimui 'i he na'ina'i "'Oku 'i ai ha me'a mahu'inga ange 'i he mo'ui 'i he'ene vavé.'"¹ Ko hono fakanounou, 'oku nau tokanga ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

Na'e akonaki 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'E fie ma'u ke tau feilaulau'i ha ngaahi me'a lelei ka tau fili ha ngaahi me'a 'oku lelei ange pe lelei tahá he 'oku nau fakatupulaki 'e kinautolu 'a e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi mo fakamālohia hotau fāmilí.'"²

'Oku fakaiku 'a e fekumi ki he ngaahi me'a lelei tahá ki he ngaahi tefito'i mo'oni tefito 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi—'a e ngaahi mo'oni [mahino] mo faka'ofa kuo fakahā mai kiate kitautolu 'e ha Tamai Hēvani tokanga, ta'engata, mo tokaima'ananga.

Te U 'Ilo'i Fēfē 'a e Me'a 'Oku Mahu'inga Tahá?

Te u pehē ko hotau tokolahi tahá 'oku mahino fakana-tula pē hono mahu'inga 'o e ngaahi me'a mahu'ingá. Ko e me'a pē he 'oku fa'a takihala'i kitautolu 'e ha ngaahi me'a lahi 'oku ngali fakatauele ange.

'Oku 'aonga e ngaahi nāunau kuo pākí, ngaahi ma'u-anga tokoni kehekehe 'i he mītiá, me'angāue faka'ilekitulō-niká—'o kapau 'e faka'aonga'i totonu—ka 'e lava ke nau hoko ko ha fakahala fakamamahi pe me'a te ne ta'ofi kitau-tolu mei ha'atau fetu'utaki mo e kakai kehé.

Ka 'i he lotolotonga e lahi fau 'o e ngaahi fakahalá mo e ngaahi fili ke faí, 'oku kei tu'u pē 'a e Tangata loto-fakatōkilalo 'o Kāleli kuo fakamafao hono ongo to'ukupú, 'o tatali. Ko 'Ene pōpoakí 'oku mahinongofua: "Ha'u 'o muimui 'iate au" (Luke 18:22). Pea 'oku 'ikai ke Ne folo-fola 'aki ha me'a fakaongo le'o lahi ka 'i he kīhi'i le'o

mālie (vakai, 1 Ngaahi Tu'i 19:12). 'Oku fu'u faingofua ke mōlia e tefito'i pōpoaki 'o e ongoongolelei 'i he loto-lotonga 'o e fakamatala hulu fau 'oku fasitanunu mei he ngaahi tafa'akí.

'Oku fakamamafa'i 'e he folofola mā'oni'oni mo e lea kuo fai 'e he kau palōfita mo'ui 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'ingá pea mo e ngaahi tokāteline 'o e ongoongo-lelei. Ko e 'uhinga 'oku tau toe foki ai ki he ngaahi tefito'i mo'oni mahu'ingá, ki he ngaahi tokāteline haohaoá, koe-'uhí he ko e matapā hū'anga kinautolu ki he mo'oni 'oku 'uhinga lolotó.

Ko e Kamata'angá: Ngaahi Vā Fetu'utaki Mahu'inga 'e Fā

'Oku tau toutou ako 'i he'etau tafoki ki he'etau Tamai Hēvani mo kolea Hono potó fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá, hono mahu'inga 'o ha ngaahi vā fe-tu'utaki mahu'inga 'e fā: 'Otuá, mo hotau fāmilí, mo hotau kāingá, pea mo kitautolu. 'I he'etau vakavakai'i 'etau mo'ui 'aki ha 'atamai loto lelei, te tau fakatokanga'i 'a e feitu'u ne tau hē ai mei he founga lelei angé. 'E fakaava 'a e mata 'o 'etau 'iló, pea te tau 'ilo'i 'a e me'a 'oku fie ma'u ke faka-ma'a ai hotau lotó mo toe fakatonua 'etau mo'ui.

'Uluakí, ko hotau vā fetu'utaki mo e 'Otuá 'oku mātū'aki toputapu mo mahu'inga tahá. Ko 'Ene fānau 'i he laumālié kitautolu. Ko 'etau Tamai Ia. 'Okú Ne faka'amua ke tau fiefia. 'Oku pau mo malu ange 'etau mo'ui 'i he'etau fekumi kiate Iá, 'i he'etau 'ilo ki Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi, 'i he fakaava hotau lotó ki he ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni-'oni. 'Oku tau a'usia ha nonga, fiefia, mo e lavame'a lahi ange 'i he'etau fai hotau lelei tahá ke mo'ui fakatatau mo e palani ta'engata 'a e 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

Vā mo **hotau Fāmilí**

‘Oku tau fakalelei’i ‘etau fetu’utaki mo ‘etau Tamai Hēvaní ‘aki ‘etau ako kiate Iá, ‘aki ‘etau fetu’utaki mo Iá, ‘aki ‘etau fakatomala mei he ‘etau ngaahi angahalá, pea muimui mo’oni kia Sīsū Kalaisí, he “Oku ‘ikai ha’u ha tangata ‘e taha ki he Tamaí, kae [‘ia Kalaisí] pē” (Sione 14:6). Koe’uhí ke fakamālohia ‘etau fetu’utaki mo e ‘Otuá, ‘oku tau fie ma’u ha taimi mahu’inga fakatāutaha mo Ia. Ko hano faka-‘aonga’i fakapotopoto ‘eni hotau taimí mo e ngaahi ngāuē ke tau ofi ange ai ki he ‘etau Tamai Hēvaní—ke fakakaukau fakalongolongo ki he lotu fakatāutahá mo e ako folofola faka’ahó mo taumu’a ma’u pē ke mo’ui taau ke ma’u ha lekomeni tempale. Tau tokanga mu’a ki he fakaafe ‘i he

tohi Sāmē: “Mou longo pē, pea ‘ilo ko aú ko e ‘Otuá” (Saame 46:10).

Ko hotau vā fetu’utaki mahu’inga hono uá mo hotau ngaahi fāmīlī. Koe’uhí “oku ‘ikai ha lavame’a te ne lava ke fetongi huhu’i ha fehala-aki”³ kuo pau ai ke tau fakamu’omu’a taha heni ‘a hotau fāmīlī. ‘Oku tau

fokotu’u ha ngaahi fetu’utaki fakafāmīlī loloto mo ‘ofa ‘aki ‘etau fakahoko fakataha e fanga ki’i me’a ikí, hangē ko e ma’u me’atokoni efiafi mo e efiafi fakafāmīlī ‘i ‘apí pea mo e fiefia fakatahá. ‘I he vā fetu’utaki fakafāmīlī *ko e ‘ofā* ‘oku sipela ai ko e *t-a-i-m-i*, taimi. Ko e kī ki he uouangataha ‘i he ‘apí ko e tuku ha taimi mo’ó e taha takitaha. ‘Oku tau pōtala-noa mo ia, kae ‘ikai kiate ia. ‘Oku tau feako’aki, pea ‘oku tau fakahounga’i hotau faikehekehe pea pehē ki he me’a ‘oku tau faitatau aí. ‘Oku tau fokotu’u ha fehokotaki fakalangi ‘i he ‘etau fakataufolofola fakataha ki he ‘Otuá ‘i he lotu fakafāmīlī, ako ‘o e ongoongolelei, mo e lotu ‘i he Sāpaté.

Ko e vā fetu’utaki mahu’inga hono tolu ‘oku tau ma’u mo hotau kāingá. ‘Oku tau fokotu’u tahataha ‘a e vā fetu’utaki ko ‘ení—‘aki ‘etau ongo’i ngofua e ngaahi fie ma’u ‘a e nī’ihi kehé, tokoní’i kinautolu, pea foaki hotau taimí mo e talēnití. Na’e ongo mo’oni kiate au sī’a fefine na’e mafasia ‘i he ngaahi palopalema ‘o e ta’u motu’á mo e mahakí ka na’á ne fakakaukau neongo ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o fai ha me’a fēfē, ‘e lava pē ke fanongo. Pea ko ia, ‘i he

uike kotoa pē na’á ne fakasio ai e kakai na’e fotu faingata’a’ia pe loto-fo’i, peá ne tuku hano taimi mo kinautolu, ‘o fakafanongo. Na’e hoko ko ha tāpuaki lahi ki he mo’ui ‘a ha kakai tokolahi.

Ko e vā fetu’utaki mahu’inga hono faá mo kitautolu. Mahalo ‘e ngali faikehe ke fakakaukau ke ‘i ai ha vā fetu’utaki pē mo kitautolu, ka ‘oku ‘i ai. ‘Oku ‘i ai ha kakai ‘e nī’ihi ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o fiefia pē ‘iate kinautolu. ‘Oku nau fakaanga’i mo tukuhifo pē kinautolu ‘i he ‘ahó kotoa kae ‘oua kuo nau kamata ke fehí’a ‘iate kinautolu pē. Tuku mu’a ke u fokotu’u atu ke holoki ho’o femo’uekiná kae tuku ha ki’i taimi lahi ange ke ke ‘ilo’i lelei ange ai koe. ‘Eve’eva ‘i natula, mamata ‘i he hopo ‘a e la’aá, fiefia ‘i he ngaahi fakatupu ‘a e ‘Otuá, fakakaukau ki he ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, pea fekumi pe ko e hā honau mahu’inga fakatāutaha kiate koé. Ako ke ke vakai kiate koe ‘o hangē ko e ‘afio’i koe ‘e he Tamai Hēvaní—ko Hono ‘ofefine pe foha mahu’inga mo ha ivi fakalangi.

Ko e Mālohi ‘Oku Ma’u ‘i he Faingofuá

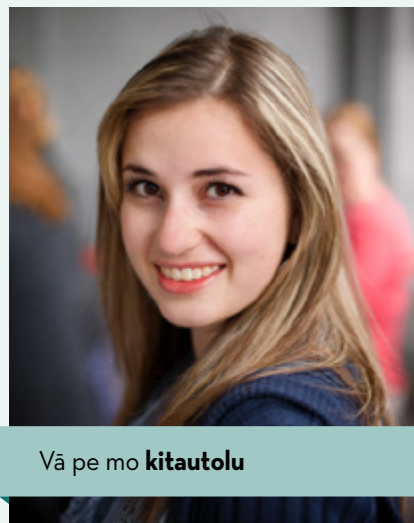
‘Oku ‘ikai ma’u ‘a e mālohi mei he ngāue ‘oku fakatovavé ka ‘i he tu’u ma’u ‘i ha fakava’e mālohi ‘o e mo’oni mo e māmá. ‘Oku ma’u ia mei he tuku ‘etau tokangá mo hotau iví ki he ngaahi tefito’i me’a mahu’inga ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ‘o Sīsū Kalaisí. ‘Oku ma’u ia mei he tokanga ki he ngaahi me’a fakalangi ‘oku mahu’inga tahá.

Tau ‘ai mu’a ke ki’i fakafaingofua ange ‘etau mo’uí. Tau fai ‘a e ngaahi liliu ‘oku fie ma’u ke tukutaha ai ‘etau mo’uí ki he faka’ofa’ofa hulufau ‘o e hala faingofua, fakatōkilalo ‘o e tu’unga fakaākonga ‘o e Kalisitiané—‘a e hala ‘oku taki ma’u pē ki ha mo’ui ‘oku ‘i ai hano ‘uhinga, fiefia, mo nongá. ■

To’o mei ha lea na’e fakahoko ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2010.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Mahatma Gandhi, ‘i he Larry Chang, *Wisdom for the Soul* (2006), 356.
2. Dallin H. Oaks, “Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá,” *Liahona*, Nōvema 2007, 104, 105.
3. J. E. McCulloch, *Home: The Savior of Civilization* (1924), 42; vakai foki, Conference Report, Apr. 1935, 116.

Vā pe mo kitautolu

Vā mo hotau kāingá

KO 'ETAU TAFA'AKÍ

KO HA FEHU'I 'INITAVIU TA'E-'AMANEKINA

Na'a ku fiu feinga ke ma'u ha ngāue 'i he 'osi 'eku ngāue fakafaifekaú. Na'e faifai peá u kau ki ha 'initaviu. 'E hoko 'a e fo'i ngāue ko ha faingamālie lelei, ka na'a ku tailiili he na'e 'ikai fe'unga 'eku pōto'i ngāue. Na'e hoko mai e taimi ke 'initaviu ai aú, pea na'a ku tangutu tailiili 'i he 'ao 'o e pulé. Na'a ku fakatokanga'i 'i he'eku hila atu ki he'ene tēpilé, ha la'ipepa mo ha ngaahi fehu'i na'a ne fai ki he kau tala ngāue. Na'e tā vave hoku mafú. Na'e fakalea mamafa 'a e ngaahi fehu'i.

Na'e ma'u 'e he pulé 'eku tohi lekotiti ako mo ngāue pea kamata ke ne 'eke 'eku tu'unga taukei fakangāue. Ko e taimi na'a ne lau ai "faifekau taimi kakatō," na'a ne 'eke mai pe te u lava 'o talaange 'a e me'a na'a ku ako'i 'i he'eku ngāue fakafaifekaú.

Na'a ku talanoa mo ia kau ki he kau palōfitá, palani 'o e fakamo'uí, pea mo e fāmili ta'engatá. Na'e mali-mali pea pehē mai, "Oku ou loto ke ke 'alu ange 'o fe'iloaki mo hoku fāmili."

Na'a ne toe to'o 'a e la'ipepa na'e 'i ai 'a e ngaahi fehu'i ki he 'initaviú. Na'e toe foki mai 'eku ongo'i tailiili. Peá ne 'eke mai, "Oku 'i ai ha feitu'u ke ke nofo ai 'i heni 'i Manila?" Na'e 'ikai toe tatali ia ki he'eku talí kae pehē mai, "Sai, 'oku fie ma'u ke ke kumi ha feitu'u. Te ke kamata 'apongipongi."

Ko ha mana ia. He 'ikai toe ngalo 'iate au hono tokoni'i au 'e he ngāue fakafaifekaú 'i hoku 'initaviu ki ha ngāue. ■

Alvin A., 'Otu Filipainí

NONGA 'I HE FAKATANGÁ

Na'a ku tangutu fakalelei hake 'i he'eku fanongo ki he tefito 'a e taha lea hono hokó: ko e hā 'oku hala ai 'a e Siasi Māmongá mo e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e Kau Māmongá ko e kau tāufehi'a mālualoi. Na'a ku ongo'i 'i he lolotonga 'o e leá 'oku kula hoku kou'ahé, mo 'ohovale pea mo loto mamahi. Na'e lava fēfē 'e hoku ngaahi kaungāme'a totonú, lolotonga 'enau 'ilo ko e taha au 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'o fili ke fai ha ngaahi lau 'oku loi 'i mu'a he'e-mau kalasi lea faka-Pilitāniá kotoa?

Hili e tā 'a e fafangú, na'e ha'u e taha leá mo ha ni'ihi 'o hoku ngaahi kaungāme'a kehé. Na'a ku talaange 'i he māfana 'a e Laumālié 'iate aú ko e me'a na'e lea 'akí na'e hala pea 'oku 'ikai fehí'a 'a e Siasí ia 'i he kakai 'oku 'ikai ke nau mo'ui 'aki 'emau tui

fakalotú. Ko e me'a na'a nau faí, ko 'enau 'ohofi 'aki au ha ngaahi fakamatala loi mo ha ngaahi tukuaki'i. Na'a ku ongo'i tuenoa. Na'a ku fakakaukau, "Oku tonu fēfē 'a 'eku mo'ui 'aki e me'a 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni, kae fakatanga'i au?"

'I he'eku a'u ki 'api mei he akó 'i he 'aho ko iá, na'a ku fakatokanga'i ha 'imeili mei he'eku kui fefiné. Na'a ne talamai ai kiate au ke u kumi 'a e Mā-tiu 5:11–14. Na'a ku lau mo fakatēlo'i-mata: "Oku monū'ia 'akimoutolu 'oku manukia mo fakatanga'i, mo lohiekina 'akimoutolu 'i he me'a kotoa pē koe-uhí ko aú. Mou fiamālie, 'o fiefia lahi 'aupito: he 'oku lahi ho'omou totongi 'i he langí: he na'e pehē 'enau fakatanga'i 'a e kau palōfita na'e mu'a 'iate kimoutolú. Ko e maama 'o māmaní 'a kimoutolu. Ko e kolo 'oku tu'u 'i ha

mo'unga, 'oku 'ikai fa'a fakapuli ia.

Na'e fakafonu 'e he Laumālie Mā'oni'oni hoku lotó 'i he'eku lau 'a e ngaahi lea ko iá. 'Oku ou 'ilo 'e fakamālohia 'etau fakamo'oni 'e he fakatangá, pea 'oku ou 'ilo ko e ngaahi tāpuaki 'i he langí 'e tauu pea mo fe'unga mo e mamahi 'oku tau foua 'i heni 'i māmaní. Na'e 'ai 'e he Fakamo'uí ke tau lava 'o ma'u e nongá 'i he taimi 'oku fakatanga'i ai kিতautolu 'i he'etau mo'ui 'aki 'Ene ongoongolelé, pea 'oku ou hounga'ia mo'oni ai. ■

Beka F., Monitana, USA

KO 'EKU PALANI HAO 'AKI E MŪSIKÁ

Na'á ku tangutu 'i mu'a 'i ha ta'ahine na'á ne fai ma'u pē ha ngaahi lea mo ha ngaahi tūkuhua ta'e-taau na'á ne fakatupu ke u ongo'i ta'e fiamālie, he lolotonga 'eku heka 'i he pasí 'i ha fononga 'a'ahi fakaako. Na'e talaange he'eku kau faiakó mo ha fānau ako kehe ke tuku, ka na'e kei hoko atu pē. Na'e 'ikai ke u 'ilo 'a e me'a ke faí, peá u pehē leva ke to'o hake 'eku MP3 'o fanongo ki ha nī'hi 'o 'eku ngaahi fasi manakó.

Na'á ku fakamo'ui ia ke lele hoko-hoko pea ko e taha 'o e ngaahi 'uluaki fo'i hiva na'e ongo maí ko ha fo'i hiva mei he youth.lds.org/music. Na'e 'ai ke u hiki fakalaka ka na'e talamai 'e ha me'a 'i hoku lotó 'oku totonu ke u

fanongo pē ki he fasí. Na'á ku fanongo pē ki he ngaahi fasi fakalaumālié 'i he miniti 'e 20 hono hokó. Na'e pou pou 'i au 'e he fakaleá ke u kātaki, pea na'a nau fakamanatu mai ko ha 'ofefine 'ofeina au 'o e Tamai Hēvaní.

Na'e fakahoko 'e hoku 'apiakó he konga kimui 'o e uiké ha hulohula. Ne-ongo na'a nau faka'aonga'i ha ngaahi fasi hulohula lelei, ka na'e kamata ke kaikaila 'aki 'e he tokolahi 'i he'eku kalasí 'a e fo'i lea na'e to'o mei ha fo'i hiva pau 'e taha.

Na'á ku toe ongo'i ta'e fiamālie pē. Na'e tangutu ofi mai pē kau faiakó pea na'e hangē na'e 'ikai ke nau fakatoka-nga'i. Na'á ku sio ki hoku fasi'animá. 'O u fakatokanga'i hoku vesa mei he

konifelenisi 'a e to'u tupú 'oku pehē ai, "Mou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú, pea 'oua 'e hiki mei ai (T&F 87:8)."

Na'á ku 'ilo ko e feitu'u na'á ku 'i aí, na'e 'ikai ko ha potu toputapu, ko ia na'á ku mavahe kae 'oua kuo tā mai ha fo'i fasi fo'ou.

'Oku ou 'ilo 'e lava ke 'i ai ha ivi takiekina lahi 'o e mūsiká 'i he'etau mo'uí. 'Oku ou 'ilo'i ko 'eku fanongo ko ia ki he fasi fakalaumālié 'i he'eku MP3 he ngaahi 'aho kimu'á na'e tokoni 'o ne 'omi kiate au 'a e loto-to'a na'á ku fie ma'ú ke u mavahe mei he hulohulá. Na'e tokoni 'a e ngaahi me'a ko 'ení ke u toe ofi ange ki he'eku Tamai Hēvaní. ■

Alix B., Netaleni

KO HONO VAHEVAHE

‘O E ONGOONGOLELEÍ

HANGĒ KO SIONE PAPITAISÓ

*Te ke lava ‘o tokoni ‘i
he teuteu ‘o e kakai
ki he Hā‘ele ‘Angaua
Maí, ‘o hangē ko
ia na‘e fai ‘e Sione
Papitaiso ki he
‘uluaki hā‘ele mai ‘a e
Fakamo‘uí.*

Fai ‘e Ryan Carr

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

He ‘ikai ke ke hangē ko Sione Papitaisó ‘o ngāue fakafaifekau ‘i he “toafa ‘o Siuteá” (Mātiu 3:1). He ‘ikai tuitui ho valá ‘aki ha “fulufulu‘i kāmeli” (Mātiu 3:4). He ‘ikai ke ke kai ‘a e “he‘é mo e [hone] ‘o e vaó” (Mātiu 3:4). Ka ko ho‘o taumu‘a ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí ‘oku tatau mo Sione Papitaiso: ke teuteu‘i ‘a e kakai ki he hā‘ele mai ‘a Sīsuú ‘aki hono fakahā, “Mou fakatomala: he ‘oku ofi ‘a e pule‘anga ‘o e langi” (Mātiu 3:2).

Na‘e mahino ‘a e misiona ‘o Sione Papitaisó: ke “ha‘u kimu‘a ‘i he Mī-saiá, ke teuteu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eiki” (1 Nifai 10:7). Ka na‘e ‘ikai ke faingofua hono misioná. Ko e palōfita fakamuimui taha ki mu‘a aí ko Malakai, ‘i ha ta‘u ‘e 400 kimu‘a. “Na‘e kamata ke vahevahe ‘a e kakai ‘i he fonuá ki ha ngaahi fa‘ahi mo e ngaahi kulupu, ‘i he ‘ikai ha palōfitá, ‘o takitaha fakamatala ‘ene totonu ke faka‘uhinga‘i e folofolá mo tataki e kakai. Na‘e hōloa e mahino mo‘oni

na‘e ma‘u ‘e he ngaahi kulupu ko ‘ení kau kia Sihová.”¹

Neongo ‘a e ngaahi faingata‘a ‘i he kuonga ‘o Sioné, ka na‘e ha‘u ha kakai tokolahi ki he toafá ke fanongo ki he‘ene malangá, pea na‘á ne papi-taiso ha tokolahi. Na‘e hoko ‘a Sione ‘Ofeina mo ‘Anitelū, ko e toko ua ‘o e kau ‘Aposetolo ki he kaha‘ú, ‘o na maheni mo Sīsū ‘o fou ‘ia Sione (vakai, Sione 1:40).

‘Oku faingata‘a tatau pē hono vahevahe ‘o e ongoongoleleí he ‘aho ní. Kuo ‘omi ‘e he mo‘ui fakaonopōní ha ngaahi fakahala lahi. ‘Oku taki-hala‘i ‘e he ngaahi fakakaukau fakapoto fakamāmaní ‘a e kakai. ‘Oku faka‘au ke tokolahi ange ‘a e kakai ‘oku ‘ikai ke nau mo‘ui fakatatau mo e ngaahi tu‘unga mo‘ui fakaeanga-ma‘a mā‘olungá. ‘Oku pehē ‘e ha ní‘ihi ia ‘oku ‘ikai ke fie ma‘u ‘a e tui fakalotú.

‘E ola lelei fēfē ho‘o vahevahe ‘a e ongoongoleleí, ‘o hangē ko ia na‘e fai ‘e Sione Papitaisó, ‘i he ngaahi tūkunga ko ‘ení? Ko ha ngaahi founga si‘i pē ‘eni mei he‘ene mo‘uí ‘e lava ‘o tokoni.

Na‘e ‘ilo‘i ‘e Sione hono misioná. Na‘á ne ‘ilo‘i na‘e ui ia ke tokoni‘i ‘a e kakai ke nau ha‘u kia Kalaisi (vakai, Luke 1:16). Na‘e fakamo‘oni ‘a Sione, ‘i he taimi na‘e mamata ai ki he Fakamo‘uí, “Vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne ‘ave ‘a e angahala ‘a māmaní” (Sione 1:29). Na‘e ‘ikai pou-pou‘i ‘e Sione ‘a e kakai ke nau muimui ange ki ai, ka na‘á ne tokoni‘i kinautolu ke nau hoko ko e kau ākongá ‘a Sīsū Kalaisi. Na‘e pehē ‘e Sione, fekau‘aki mo e Fakamo‘uí, “‘E faka-‘a‘au ia ki mu‘a, ka te u faka‘a‘au au kimui” (Sione 3:30).

Na'e ako'i 'e Sione 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi. Na'a ne ako'i e kakai fekau'aki mo e fakamaau totonu, 'alo'ofa, faitotonu, angama'a, 'aukai, lotu, fakatomala mo e vete 'o e ngaahi angahalala, papitaiso 'i he fakauku, toetu'u, mo e Fakamau (vakai, Matiu 3; Luke 3). 'E lava ke fakamatala 'i 'ene ngaahi akonaki hangē ko e Fakamo'u: "[Na'a] nau ofo 'i he'ene akonaki: he na'a ne akonaki 'i 'a kinautolu 'o taau mo ia 'oku [ne ma'u 'a e mafa]" (Ma'ake 1:22).

Na'e kehe e mo'ui 'a Sione mei he māmanī. Na'e fakafaikehekehe 'i 'e Sīsū 'a Sione mei he kau faiako 'o e māmanī: Ko Sione na'e 'ikai "ko ha

tangata kuo kofu 'aki 'a e kofu molu . . . [pe] kofu fakalaukau . . . 'i he fale 'o e ngaahi tu'i" (Luke 7:25). Na'e "ikai te ne inu 'a e uainē pe ha inu fakakona" (Luke 1:15). Ko Sione "ko e le'o 'o e tokotaha 'oku kalanga 'i he toafa, Mou teuteu 'a e hala 'o e 'Eiki" (Ma'ake 1:3). Na'e ongo'i 'e he kakai 'a e Laumaliē pea nau ului, koe'uhī he na'a ne akonaki 'aki e mālohi 'o e 'Otuā.

Na'e faimateaki 'a Sione. Na'e fakamatala 'i 'e ha tokotaha poto 'a e ngaahi 'ulungaanga lelei 'o Sione: "Ko e taha 'o 'ene taumu'a, 'a 'ene li'oa kakato ki hono uiui'i mahu'inga, pea mo 'ene mateaki'i kakato 'a e 'Alo 'o e 'Otuā. Na'e 'ai 'e he ngaahi angā ni, fakataha mo hono mafai

fakataula'eiki fakalangī, lea ta'e-manavahe'e, mo e mā'oni'oni fakafaituitui ke hoko ko e taha 'o e kakai ma'ongo'onga taha 'o e folofola."

Te ke 'ilo'i 'i ho'o ako 'a e mo'ui 'a Sione Papitaiso, na'e mahulu hake ia 'i he tu'unga ko e taha na'a ne ma'u 'a e tāpuaki makehe ke ne lava 'o papitaiso 'a Sīsū Kalaisi. Te ke 'ilo'i na'e fekau'aki 'ene mo'ui mo hono misiona mo e teuteu 'i 'o e kakai ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'u, 'o tatau pē mo koe. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. S. Kent Brown mo Richard Neitzel Holzapfel, "Ko e Ta'u 'e 500 ne Molé: Meia Malakai kia Sione Paptaiso," *Liahona*, Tisema 2014, 30.
2. Robert J. Matthews, "John the Baptist: A Burning and a Shining Light," *Ensign*, Sept. 1972, 79.

KO E HĀ 'OKÚ KE 'I MĀMANI AI HE TAIMI KO 'ENÍ?

"Te tau fiefia 'i He'ene hā'ele mai, mo fakamālō ki he 'Eiki 'i He'ene 'omi kitautolu ki he māmanī 'i he taimi ko 'enī ke fakahoko 'a hotau fatongia toputapú, ke tokoni ki hono teuteu 'i 'o e māmanī ki He'ene hā'ele mai."

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, "Ko Hono Teuteu 'i 'o e Māmanī ki he Hā'ele 'Angauā," *Liahona*, Mē 2011, 52.

KAE FĒFĒ KAPAU ... ?

Ngaahi Fehu'i fekau'aki mo e Ngāue Fakafaifekau

Te ke lava 'o fehu'i pē kiate koe 'i he fakaofiofi mai e taimi ke ke ngāue fakafaifekau ai, "Te u lava mo'oni nai ke fai 'eni?" 'Io, te ke lava! Mahalo he 'ikai faingofua, ka he 'ikai ke ke teitei fakame'apango'ia ai.

E lava ke fakalotosi'i 'a e teuteu ke ngāue fakafaifekau. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a te ke hoha'a ki ai—pa'angá, potó, maá—ka 'e tatau ai pē pe ko e hā 'a e hoha'á, te ke lava 'o ma'u 'a e ongo'i fakapapau mo e loto-to'a 'okú ke fie ma'ú. Ko ha ngaahi fehu'i mo ha ngaahi tali angamaheni 'eni ke tokoni ke ke ikuna'i ho'o tailiilí pea mo ma'u 'a e tui ke laka atú.

Fēfē kapau 'oku 'ikai ke u 'ilo fe'unga 'a e folofolá pe ko e ongoongolelei?

Kuo pau ke kau mo'oni 'i he teuteu ngāue fakafaifekau 'a e ako ki he ongoongolelei, ka 'oku 'ikai ko ha me'a pau ke ke 'ilo 'a e me'a kotoa kimu'a peá ke 'alú. Hangē ko 'ení, na'e hoha'a 'a 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he'ene kei talavou, he na'e 'ikai mateuteu ke ngāue fakafaifekau. Na'á ne pehē, "Oku ou manatu ki he'eku lotu 'o pehē, "E Tamai Hēvani, 'e lava fēfē ke u ngāue fakafaifekau lolotonga iá 'oku si'i 'eku 'iló? Na'á ku tui ki he Siasí, ka ne u

ongo'i 'a e fu'u si'isi'i 'o 'eku 'ilo fakalaumalié. Ne u ma'u e ongo ko 'ení he'eku lotú: "Oku 'ikai te ke 'ilo'i e me'a kotoa pē, ka 'oku fe'unga pē 'a ho'o 'iló!"¹

'E hoko mai 'a e 'ilo 'o e ongoongolelei 'i ho'o ngāue faivelenga ke ako 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei mo ako 'a e folofolá, pea he 'ikai ke ke tuenoa. 'E tatakí koe 'e he Laumalié Mā'oni'oni, pea 'e 'i ai hao ngaahi hoa, kau taki fakafaifekau, pea mo ho'o palesiteni fakamisioná ke tokoni 'i ho'o ngāue. Manatu'i 'a e me'a na'e ako'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku 'ikai mahu'inga 'a e lahi ho'o tuí pe tu'unga 'o ho'o 'iló—ka ko e angatonu ko ē 'okú ke fakahaa'i ki he tui 'okú ke ma'ú mo e mo'oni kuó ke 'osi 'iló."²

Fēfē kapau 'oku 'ikai ke u fakapapau'i 'oku 'i ai ha'aku fakamo'oni?

Ko hono ma'u 'o ha fakamo'oni ko ha konga mahu'inga ia 'o e teuteu ngāue fakafaifekau. Mahalo te ke ongo'i 'oku vaivai ho'o fakamo'oni, ka

'e tupulaki 'i ho'o ngāue fakamātoato ke langaki hake iá. Manatu'i pē:

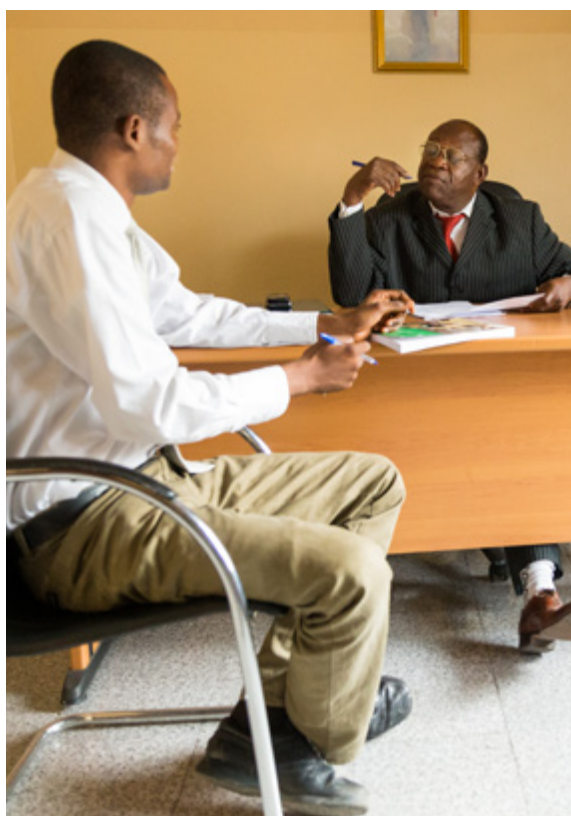
- *Kumi ha ngaahi momeniti lōngonoa ke ke ako mo lotu ai.* 'Okú ke fie ma'u ha taimi te ke lava ai 'o ongo'i e fakahinohino 'a e Laumalié.
- *Mo'ui 'aki e ongoongolelei.* Vakai, Sione 7:17 ke ke 'ilo'i ai 'a e 'uhinga 'e tokoni ai 'eni ke tupulaki ho'o fakamo'oni.
- *Langa māmālie.* "Oku fai [ho'o-mou] fononga fakalaumalié 'i he kotoa 'o [ho'o-mou] mo'uí. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i 'a e me'a kotoa pē 'i he kamata'angá pe 'i he lolotonga 'etau fonongá. 'Oku hoko fakakongokonga mai 'etau [uluí] 'i he sitepu ki he sitepu."³

Manatu'i, mahalo 'oku mālohi ange ho'o fakamo'oni 'i he anga ho'o fakakaukau. Na'e fai 'e 'Eletā Hōlani 'a e talanoa ko 'ení: "Na'e lea momou mai ha ki'i tamasi'i ta'u 14 kiate au, "Eletā Hōlani, he 'ikai ke u lava au 'o pehē 'oku mo'oni 'a e Siasí, ka 'oku ou tui pē ki ai. Na'á ku fā'ofua 'o kuku 'a e ki'i tamasi'i kae 'oua kuo mei tu'u

'ene mānavá. . . . Na'á ku talaange ki ai ko e *tui* ko ha fo'i lea mahu'inga, pea ko ha ngāue ia 'oku mahu'inga ange, pea 'oku 'ikai fie ma'u ke tei-tei kole fakamolemole ia he'ene tui 'ata'atā peé.' Na'á ku talaange ki ai na'e folofola tonu 'a Kalaisi, "Oua te ke manavahē kae tui pē.' . . . Na'á ku talaange ki he tamasi'i ko 'ení ko e tui ko e 'uluaki sitepu ma'u pē ia ki he 'ilo'i fakapapaú. . . . Pea na'á ku talaange 'a 'eku laukau 'aki ia 'i he'ene feinga fakamātoató."⁴

Fēfē kapau 'oku 'ikai ke u ongo'i taau?

Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fehalaaki 'i ho'o mo'uí, te ke lava 'o fakalelei'i ia. 'E tokoni atu ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló ke ke 'ilo'i e me'a 'oku fie ma'u ke ke fai ke ma'a ai 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Na'e pehē 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku ou tapou atu ke 'oua na'á ke lotu ke 'ilo'i pe 'oku totonu ke ke 'alu ['o ngāue fakafai-fekaul]; ka, ke kole ki he 'Eikí ke Ne taki koe 'i he me'a kotoa 'e fie ma'u

KAU FINEMUÍ: KO E FAI 'O E FILI KE NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ

‘I ho’o hoko ko e finemuí, ‘oku ‘ikai ko hao fatongia ke ngāue, ka ‘okú ke ma’u ‘a e faingamālie. ‘I ho’o fakakaukau ko ia pe te ke ngāue pe ‘ikai, mahalo te ke ma’u ha ngaahi fahu’i hangē ko ‘enī:

- ‘E sai nai ‘a e ngāue fakafaifekaú kiate au? Te u ‘ilo’i fēfē?
- ‘Okú totonu nai ke u teuteu he ‘ahó ni ke ngāue fakafaifekau taimi kakato?
- Ko e hā ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘oku totonu ke u fakakaukau ai ke ngāue?
- Te u hoko nai ko ha faifekau lelei?

Ma’u ‘a e talí mo e fakahinohinó ‘i he fakamatala, “Kau Finemuí mo e Fili ke Ngāue Fakafaifekaú,” *Liahona*, Sānuali 2013, 32-35.

ke ke hoko ai ko ha faifekau taimi kakato mo’ui taau kuo fakaivia.”⁵

‘Okú vahevahe ‘e Lepeka S. mei Lūsia ‘a e me’a na’á ne a’usiá ‘o pehē: “Neongo na’á ku ‘osi fakatomala, ka na’e ‘ai ‘e he ongo’i halaiá mo e mamahí ke u fakakaukau he ‘ikai ke u lava ‘o ngāue fakafaifekau koe’uhí he ko ‘eku ngaahi fehalaáki na’e fu’u kovi ‘aupito. Neongo ia, na’e tokoni’i au ‘e he’eku pīsopé mo e palesiteni fakasiteikí ke u ‘ilo’i ‘a e mālohi faifakamo’ui ‘o e Fakalelei ‘i he’eku mo’ui. ‘Okú ou fakahounga’i lahi ‘a e fakatomalá. ‘Okú fu’u mahu’inga ‘a e mo’ui tātū ‘i he ngāue fakafaifekaú. He ‘ikai ke ke lava ‘o faiaiko ‘aki ‘a e Laumālie kapau ‘oku ‘ikai ke ke taau mo ia (vakai, T&F 42:14). Kuo pau ke ke ma’u ha nonga ‘i ho lotó ke ngāue ‘aki ho lotó kotoa. ‘Okú ne fakahoko ‘a e faikehekehé kotoa.”

Te u lava fēfē ‘o mavahe mei hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme’á?

‘Okú faingata’a ke mavahe mei he ngaahi ‘ofa’angá, tautautefito ‘i ho’o ‘ilo’i ‘e kehe ‘a e ngaahi me’á ‘i he taimi te ke foki mai aí—ho ngaahi kaungāme’á, ho fāmilí, pea tautautefito kiate koe. Mahalo te ke hoha’a pe ‘e fēfē e me’a fakapa’anga ho fāmilí ‘i ho’o mavahé pe te nau tali fēfē ho’o ngāue

fakafaifekaú. Ka ‘e tokanga’i ‘e he ‘Eikí ‘a kinautolu ‘okú ke ‘ofa aí pea mo tāpuaki’i kinautolu ‘i ho’o ngāue (vakai, T&F 100:1). Neongo te ke ‘ofa mai kiate kinautolu, ka ‘oku fie ma’u koe ‘e he ‘Eikí ke tokoni ke ma’u ‘e ha ngaahi fāmilí kehe ‘a e fiefa ‘o e ongoongo-lelei. Tui ‘oku fie ma’u ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e me’a ‘oku lelei tahá ma’au mo ho fāmilí, pea manatu’i, “Okú falala ‘a e tui ‘oku ma’u ‘e he ‘Otuá ha ngaahi me’a ma’ongo’onga ma’atautolu takitaha.”⁶ ‘Okú ‘i ai ha ngaahi tāpuaki fakaofo ‘a e ‘Eikí ‘oku tatali mai kiate koe pea mo ho fāmilí ‘i ho’o ma’u ‘a e tui ke laka atú.

Fēfē kapau ‘oku ‘ikai ke u tui te u lava ‘o totongi ia?

‘E ngali hangē ha feilaulau lahi ‘a e ngāue fakafaifekaú, ka ‘oku ‘afio’i ‘e he ‘Eikí ‘a e me’a ‘okú Ne fie ma’u ke ke faí. Na’e pehē ‘e Palesiteni Poiti K. Peeke, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Okú ou lea ki he talavou ko ē ‘oku ‘ikai ke ne ‘ilo pe ‘e fēfē ha’ane fakapa’anga e ngāue fakafaifekaú. Na’a mo au ‘oku ‘ikai ke u ‘ilo. Ka ‘oku ou ‘ilo’i ‘eni: kapau ‘okú ke tui mo fakapapau te ke ‘alu, ‘e ‘i ai ha founga.”⁷

Na’e a’usia ‘e Lōlani C. mei ‘Ingilaní ‘a e me’a ko ‘enī: “Na’á ku toki kamata fakafonu pē ‘eku pepa ngāue

fakafaifekau' fe'unga mo hono talamai 'e he pangikee'oku' i ai haku mo'ua lahi fau 'i he kaati fakamo'ua. Na'a ku fokotu'u mo 'eku pisope ha palani fakapatiseti ki he lahi 'o e me'a te u totongi ki hoku mo'ua, 'eku ngaue fakafaifekau, 'eku vahehongofulu, mo 'eku ngaahi fakamole kehé. Ko ha feilaulau lahi, pea na'a ku fakakaukau he 'ikai ke u lava 'o a'usia 'eku taumu'a. Neongo ia, na'a ku totongi totonu 'eku vahehongofulu pea tokoni leva 'a e 'Eiki. Na'e 'omi 'i ha me'a'ofa mei ha taha ta'e'iloa 'a e pa'anga na'a ku fie ma'u ke totongi 'osi hoku mo'ua pea mo fakahoko 'eku taumu'a ngaue fakafaifekau."

Fēfē kapau 'oku ou mā 'i he talanoa mo e kakai?

'E lava pē ke faingata'a 'a e fo'i fakakaukau ko ia 'o e feohi 'aho kakato, he 'aho kotoa pē 'o talanoa mo e kakai 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i. 'Oku manatu'i 'e Semi L. mei Kalefōnia, USA: "Ko e fakakaukau 'o e tukituki 'i ha matapā 'o ha taha 'oku 'ikai ke te teitei 'ilo'i ke talanoa fekau'aki mo e ongoongolelei 'oku tō ki tu'a ia mei he ngaahi fakangatangata 'o e me'a 'oku malavā, ki ha taha 'oku 'ikai teitei sai'ia ke ne tali e kakai 'i hoku matapaā.

"Na'e kole mai 'i ha konifelenisi fakasiteiki 'a e to'u tupu ke mau ō

mo e kau faifekau' o malanga 'aki 'a e ongoongolelei. Ke ō mo e kau faifekau mo'oni? Ki he kakai mo'oni? Na'a ku manavasi'i, ka na'a ku toe manatu'i ha potufolofola: 'He ko au ko [e 'Eiki] ko ho 'Otu'a te u puke ho nima to'omata'ū, 'o pehē kiate koe, 'Oua 'e manavahē, te u [tokoni'i] koe' (Isaia 41:13). Na'a ku lotua 'a e tokoni ko iā, pea neongo na'a ku kei tatau ai pē, ka na'a ku ongo'i kuo fakaivia au 'i he Laumālie Mā'oni'oni pe'a u foaki ha Tohi 'a Molomona 'e ua."

Fēfē kapau te ne uesia 'eku akó pe ko 'eku ngaue ma'u'anga mo'ui?

Mahalo te ke fakakaukau 'oku tu'u ke uesia 'e he tuku ha taimi ke ngaue fakafaifekau he lolotonga ho'o teuteu ki he 'univēsitī pe ha ngaue ma'u'anga mo'ui, 'a ho kaha'ū, ka 'oku kehe ia. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eiki ke ke lava'i, pea te Ne tokoni'i koe. He 'ikai ha me'a ia 'okú ke foaki 'e mahu'inga tatau mo ho'o ngaue fakafaifekau.

'Oku 'i ai ha kakai tokolahi na'e pau ke nau fai ha ngaahi fili tatau. Na'e li'aki 'e Viliami H. mei 'Aositelēliā ha 'akapulu kaha'u lelei, 'o 'ikai ke ne 'ilo pe te ne toe ma'u ha faingamālie ke va'inga 'i ha'ane foki mai," (vakai, "Mālōlō Fakataimi kae Ngāue Fakafai-fekau," *Liahona*, Sune 2012, 50–52). Na'e hū atu 'a Siosefa B. mei he 'Otu

Filipaini ki he 'ōfisi 'o e sekelitali 'o e 'univēsitī, kuo mateuteu ke tukuangē ha faingamālie hāhāmoloia 'i he mo'ui ke ako (vakai, "Ko e Feilaulau Tutu," *Liahona*, Sepitema 2007, 40–42). Tatau ai pē pe 'e hoko 'a e me'a na'a ke faka'amua 'i he 'osi ho'o ngaue fakafaifekau pe 'ikai, he 'ikai ha toe faingamālie ia 'e mahu'inga ange 'i ho'o ngaue ko e faifekau.

'Ikai Ha Fakame'apango'ia

'Oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvanī ke tau fiefia, pea he 'ikai ke Ne kole ke tau fai 'a e ngaahi me'a he 'ikai ke nau tāpuaki'i mo tokoni'i kitautolū. Kapau te ke fakahoko faivelenga 'a e me'a 'oku kole 'e he 'Eiki, neongo 'ene faingata'a, te ke 'ilo'i ko e ngaahi tāpuaki 'oku lelei lahi ange ia 'i ha toe me'a 'oku foaki 'e he māmanī. He 'ikai ke ke teitei fakame'apango'ia 'i ho'o ngaue fakafaifekau. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Neil L. Andersen, "Oku Fe'unga Ho'o 'Ilō," *Liahona*, Nōvena 2008, 13.
2. Jeffrey R. Holland, "Eiki 'Oku Ou Tui," *Liahona*, Mē 2013, 94-95
3. Neil L. Andersen, "Oku Fe'unga Ho'o 'Ilō," 13.
4. Jeffrey R. Holland, "Eiki, 'Oku Ou Tui," 94–95.
5. Richard G. Scott, "Now Is the Time to Serve a Mission!" *Liahona*, May 2006, 90.
6. Jeffrey R. Holland, "Ko e Lelei Tahā 'Oku Te'eki ke A'usia," *Liahona*, Sānuāli 2010, 21.
7. Boyd K. Packer, "Come, All Ye Sons of God," *Ensign*, Aug. 1983, 71.

“Oku loto ha taha ‘o hoku ngaahi kaungāme‘á ke ‘ahi‘ahi‘i tu‘o taha ha fa‘ahinga me‘a ‘oku kovi koe‘uhí ke lava ‘o mahino kiate ia ‘i he taimi ‘oku talanoa ai ‘a e kakaí ki aí. Te u tokoni fēfē nai ke mahino ki ai ‘oku ‘ikai ko ha fakakaukau lelei ia?”

Ko e taha ‘o e ngaahi me‘a lelei taha ‘e lava ke ke faí ko e tokoni‘i ho kaungāme‘á ke ne manatu‘i ‘a e ‘uhinga ‘oku tau ma‘u ai ‘a e ngaahi fekaú. ‘Oku foaki mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e ngaahi fekaú koe‘uhí he ‘oku ‘ofa ‘iate kitautolu mo ‘afio‘i te nau ‘ai ke tau fiefia mo tokoni ke tau hangē ko Iá.

Na‘e folofola ‘a e Fakamo‘uí ‘i he Fuakava Fo‘ou, “Kapau ‘oku mou ‘ofa kiate au, fai ‘eku ngaahi fekaú” (Sione 14:15). Tokoni‘i ho kaungāme‘á ke ne ‘ilo‘i ‘oku fakahaa‘i ‘e he fili ‘o e totonú ‘a e ‘ofa ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi pea mo fakahounga‘i ‘Ene Fakalelei mo e ongoongolelei.

Te ke toe lava foki ‘o fakamanatu ange ‘oku fakaiuku hono fai ‘o e ngaahi me‘a ‘oku kovi ki ha ngaahi nunu‘a kovi, neongo kapau ‘oku tu‘o taha pē. He ‘ikai ke tau lava ‘o foua ‘a e angahalá pea hao mei hono ngaahi nunu‘á. ‘Oku tatau ‘a e talangata‘a fakahāhā ki he ngaahi fekaú mo ha kī‘i mavahe mei he Tamai Hēvaní mo fakahā ange ki Ai ‘oku ‘ikai mahu‘inga tatau Ia mo ho ngaahi kaungāme‘á pe kakai kehé.

‘Oku ‘ofa ‘a e Tamai Hēvaní ‘iate kitautolu, pea te Ne tāpuaki‘i kitautolu ‘aki e fakahinohino ‘a e Laumālié ‘i he taimi ‘oku tau tauhi ai ‘Ene ngaahi fekaú. Kapau ‘oku tau talangofua, ‘e ako‘i lahi ange kitautolu ‘e he Laumālié ‘o laka ange ‘i ha me‘a na‘a tau lava ke ako ‘i he‘etau foua ‘a e angahalá.

‘Oku ‘Ikai Fie Ma‘u ke Tau ‘Ahi‘ahi‘i

Na‘á ku mei ako‘i ho kaungāme‘á “‘ilonga ha me‘a ‘oku lelei ‘oku tupu ia mei he

‘Otuá, pea ‘ilonga ha me‘a ‘oku kovi ‘oku tupu ia mei he tēvoló” (‘Alamā 5:40). Te u fie fakamatala‘i ange foki ko e angafai kotoa pē ‘oku ‘i ai hono nunu‘a pea ‘oku ‘ikai totonu ke tau fai ha me‘a te ne uesia kitautolu.

‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau foua ‘a e kovi. ‘Oku ‘osi lahi pē kovi ia ‘i hotau ‘ātake, pea ‘oku faingofua ke fakatokanga‘i, ‘oku mo‘ui mamahi ha kakai tokolahi koe‘uhí he ‘oku ‘ikai ke nau tauhi ‘a e ngaahi fekaú.

Vinisiesi S., ta‘u 17, Sao Paulo, Palāsila

Fakamatala‘i e Founga Ho‘o Ikuna‘i ‘a e ‘Ahi‘ahi‘i

Fakamatala ki ho kau- ngāme‘á ko e me‘a ‘oku mahu‘inga mo‘oní ko hono tu‘unga ‘i he ‘ao

‘o e ‘Eikí. Kuo pau ke ‘oua na‘a tau tukuange hotau fakamo‘ui ta‘engatá ke fetongi ‘aki ha a‘usia fakatu‘asino. ‘Ikai ngata ai, te ke tokoni lahi ange ki ho kaungāme‘á kapau te ke lava ‘o talaange ‘a e founga na‘á ke ikuna‘i ai ‘a e ‘ahi‘ahi‘i.

Emilí G., ta‘u 19, Pueto Liko

‘Oku Tau Ma‘u ha Ivi Fakalangi

Te ke lava ‘o fakamatala‘i lelei ange ki ho kaungāme‘á neongo ‘e ngali sai pē ha fili kovi ‘e taha, ka ‘e lava ‘o fakaiuku ki ha ngaahi angahala mamafa lahi ange. Te ke lava foki ‘o vahevahe ange ‘a e potufolofola ko ‘ení: “Ko au ko e ‘Eikí ‘oku ‘ikai te u lava ke mamata ki he angahalá ‘o momo‘i faka‘atu‘i” (T&F 1:31).

Fakamanatu ange ki ho kaungāme'ā na'a mo e foua tu'o taha 'o e angahalā te ne lava 'o 'ai ke ongonoa kiate kitautolu 'a e le'o 'o e Laumālié. Ko e aofangatukú, 'ai ke ne 'ilo 'okú ke 'ofa ai pea ko e fai 'o e ngaahi fili totonú ko e konga ia hono ivi fakalangi ko e 'ofefine 'o e 'Otuá.

Atiliana F., ta'u 17, 'Alesona, USA

Mahalo He 'Ikai Ke ke Lava 'o Ta'ofi

Te u talaange ki hoku kaungāme'ā ke 'oua 'e teitei fakakaukau ki ai. 'Oku 'ikai ko ha fakakaukau lelei ke fai ha me'a 'oku kovi tā-tu'o taha koe'uhí na'a 'ikai ke ke lava 'o ta'ofi 'i he 'osi ho'o kamatá. Na'e foaki mai 'e he Tamai Hēvaní 'a e ngaahi fekaú ke tokoni ke tau malu mo fiefia.

Takilisi B., ta'u 13, Kalefōnia, USA

Na'a Mo e Tu'o Tahá 'e Ongo

Ko e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kovi, neongo kapau te ke fai tu'o taha pē ia, te ne tuli 'a e Laumālié. Kapau 'e mavahe 'a e Laumālié, 'e faingofua ange kia Sētane ke 'ahi'ahi'i koe ke ke fai ha ngaahi me'a lahi ange 'oku kovi. 'Ikai ngata ai, 'e fie ma'u ke ke fakatomala mei ho'o ngaahi angahalā kotoa neongo pe ko e hā hono tu'olahi ho'o fakahoko kinautolú, pea 'e lava foki 'a e fakatomala mei he ngaahi angahala mamafá ke lōloa mo fakamamahi.

Emilí L., ta'u 14, 'Iutā, USA

'Ai ke ke To'a

Fakapapau'i ange 'okú ke 'ofa ai mo fie tokoni'i ia ke ne fili 'a e totonú. 'Oku ou 'ilo'i mei he'eku a'usia tonú 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau fai ha ngaahi fili tatau mo ha taha ke tau kau mo e taha

ko iá. 'I he'etau mo'ui 'aki 'a e ongo-ongolelei, 'e tokoni'i kitautolu 'e he Laumālié ke tau 'ilo e founa ke feohi ai mo e kakaí. Fakamanatu ki ho kaungāme'ā 'oku fie ma'u ke to'a ka ne lava 'o tokoni'i ha ni'ihí kehe ke nau talangofua ki he ngaahi fekaú. Lotua ke ke lava 'o tokoni mo tokoni'i ia.

Vanina P., ta'u 19, Puenosi 'Aealesi, 'Asenitina

'Oku Kamata Si'isi'i

Na'e pehē tu'o taha 'e 'Eletā Sefilí R. Hōlani "oku kamata e fononga 'i ha maile 'e lauafé 'aki ha fo'i manga 'e taha, ko ia, laka tokanga," *Liahona*, Mē 2010, 45). Te u tokoni ke mahino ki hoku kaungāme'ā 'oku faka'aonga'i 'e Sētane ha fanga ki'i 'ahi'ahi iiki ke kamata'i hifo kitautolu 'i ha hala 'oku kovi. Ko e taimi 'okú ke 'ahi'ahi'i ai ha me'a 'oku kovi, neongo 'ene tu'o tahá, 'okú ke muimui kia Sētane mo hono kau muimuí ke kamata 'ahi'ahi'i koe ke ke toe toutou fai ia.

Similoni F., ta'u 18, 'Iutā, USA

KO E HĀ 'OKU IKAI KE KE 'AHI'AHÍ'I AÍ?

"Na'e fehu'i mai 'e ha taha homa ngaahi fohá 'i he

ngaahi ta'u kuo hilí pe ko e hā 'oku 'ikai ko ha fakakaukau lelei ai ke 'ahi'ahi'i 'a e 'olokaholó pe tapaká ke 'ilo'i pe 'oku nau fēfē. ... Na'á ku tali ange kapau na'á ne fie ma'u ke 'ahi'ahi'i ha me'a, 'oku tonu ke 'alu ki ha loto'ā monumanú 'o kai ha téēmanu (manure). Na'e fakafisifisi 'o holomu. Ko 'ene talí, "Uuuu, me'a palakū ia."

Na'á ku talaange, "'Oku ou fiefia 'i ho'o fakakaukau peheé, kae fēfē ke ke ki'i 'ahi'ahi'i pē ke ke 'ilo'i tonu? 'I ho'o fokotu'u ko ia ke 'ahi'ahi'i ha me'a 'okú ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke sai kiate koé, fēfē ke ke faka'aonga'i e tefito'i móoni ko iá ki ha ni'ihí kehe?"

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kólomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Sin and Suffering," Tambuli, Apr. 1994, 32.

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"Ko 'eku ongomātu'á 'okú na kapekape, fanongo ki he ngaahi fasi le'ó lalahí, mo sio he ngaahi faiva ta'e-fe'unga he TV. Ko e hā 'e lava ke u fai ke u ongo'i ai 'a e Lau-mālié 'i 'api, tautau-tefito ki he Sāpaté?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 1 'o Siulai 2015 ki he liahona.lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe meili (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fá'eleí, (3) uóti pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamóoni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) kae pulusi ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'etita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

KO E PĀSOLO AKO FOLOFOLÁ

‘Oku hangē ‘a e taimi kotoa pē ‘okú ke ako folofola aí, ko hano fokotu‘utu‘u ha pāsóló, ‘okú ke ma‘u ha ‘ata lahi ange mo toe lahi ange ‘o e ngaahi mo‘oni ‘a e ‘Otuá.

Fai ‘e Cody Phillips

Na’e fokotu‘u ‘e he fānau ako ‘i ha ‘univēsiti ‘i Veiti-nemi ‘i Sepitema 2011, ha lekooti fo‘ou he māmaní ‘aki ha‘anau fokotu‘utu‘u fakataha ‘a e pāsolo lahi taha ‘i he māmaní. Na’e ngāue ha fānau ako ‘e toko 1,600 ke fokotu‘utu‘u ha kongokonga ‘e 551,232 ‘i ha houa ‘e 17.

Na’a nau fokotu‘u ha pāsolo fute ‘e 48 maokupu pea fute ‘e 76 mā‘olunga (mita ‘e 15 mo e mita ‘e 23) ‘o ‘asi ai ha matala‘i‘akau lōtasi mo ha lau‘i ‘akau ‘e ono ‘oku nau fakafofonga‘i ‘a e kakaí, siokālafi, hisitōlia, anga fakafonuá, akó, mo e tu‘unga faka‘ekonōmiká. Fakakaukau ki ai—ko ha kongokonga iiki ‘e taha miliona tupu ‘oku nau hoko-hoko ke fa‘u ha fu‘u fakatātā lahi. Mahalo ‘e hā ngali ta‘e-mahu‘inga ‘a e kihī‘i konga takitaha ‘o e pāsóló mo ‘ikai fiema‘ua, ka ‘oku ‘ikai kakato ‘a e pāsóló kapau ‘oku puli ha kihī‘i konga pē ‘e taha.

‘Oku tatau ‘a e folofolá mo ha pāsolo: ko e lahi ange fanga ki‘i konga ‘oku mou fokotu‘ú, ko e lahi ange ia ho‘o fakatokanga‘i e ngaahi mo‘oni ‘o e palani ‘a e ‘Otuá. Pea ‘i ho‘o vakai ki he tupulaki ‘o e palani ko iá, te ke fakatokanga‘i ‘oku fakamānako ‘a e folofolá mo kaunga ki ho‘o mo‘uí.

Ko ha fanga ki‘i fokotu‘u ako folofola si‘i pē ‘eni ke tokoni ke ke fakatokanga‘i ‘a e ‘ata ‘oku lahi angé—mo e fanga ki‘i fakaikiiki. Te ke fakatokanga‘i ‘i ho‘o fokotu‘utu‘u ‘a e fanga ki‘i konga ko ‘ení, ‘a e ngaahi mo‘oni fakafo ‘oku tatali kiate koe ‘i he folofolá.

Tokāteliné: Ngaahi Konga Lalahi ‘Oku Nau Ako‘i ‘a e Ngaahi Mo‘oni Ta‘engatá

‘Oku ako‘i ‘e he folofolá ‘a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelei. “Oku foaki mai ‘a e [folofola] kotoa pē ‘i he fakamānava ‘a e ‘Otuá, pea ‘oku

‘aonga ia ki he akonakí”

(2 Timote 3:16). Koe‘uhí ‘oku toki lava pē ke fakamo‘ui kitautolu ‘ia Sīsū Kalaisi (vakai, Sione 14:6), ‘oku fie ma‘u ke tau ako kiate Ia mo ‘Ene tokāteliné. Ko e ‘uhinga ia ‘oku kole mai ai ‘e he ‘Eikí ke tau “kumi lahi ‘i he [folofolá]; koe‘uhí . . . ko ia ia ‘oku fakamo‘oni kiate aú” (Sione 5:39).

Kakaí: Ngaahi Konga Lanu Kehekehe ‘Oku Nau Ako‘i ‘a e Lēsoní

‘Oku laungeau ha kakai ke tau laukonga kau ki ai ‘i he folofolá. Ko hai ‘iate kinautolu ‘okú ke sai‘ia taha a? Mahalo ‘okú ke tangane‘ia ‘ia ‘Āmoni ‘i he‘ene talangofua loto-to‘a ‘i he mata ‘o e faingata‘á. Pe mahalo ‘okú ke fakakaukau kia Siope mo ‘ene tui ta‘e-ue‘iá mo e angatonú.

Kuó ke lau nai fekau‘aki mo e ‘asi na‘e lea ki hono ‘eikí (vakai, Nōmipa 22)? pe ko e tu‘i angakovi na‘e fiemālie ke tukuange hono pule‘angá kae fakamolemole‘i (vakai, ‘Alamā 22)? pe fefine na‘e ‘iloa ‘e he koló kotoa ko ha tokotaha angama‘á (vakai Lute 1–4)?

‘Oku ‘i ai foki mo ha kakai ‘i he folofolá na‘e ‘ikai ke fu‘u manakoa. Ko e hā te ke lava ‘o ako meiate kinautolú mo e ngaahi fili ta‘efakapotopoto na‘a nau fai?

Tokanga ki he kakai 'okú ke lau fekau'aki mo kinautolu 'i he folofolá, peá ke 'eke kiate koe pe te ke lava fēfē 'o muimui ki he'enau ngaahi sipinga lelei mo faka'ehi'ehi mei he'enau ngaahi fehalaākí. Ko e ngaahi kongokonga pāsolo 'o 'enau mo'uí ko e ni'ihí ia 'o e ngaahi kongokonga mālie mo faka'ofa'ofa tahá. Ko 'enau ngaahi a'usiá ko ha founa fakalongata'a ia ke ako ai mo manatu'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei!

Fakataipé: Ko Hono 'Ilo 'o e Ngaahi Kongokonga Fufuú

'Oku ngāue 'aki he taimi 'e ni'ihí 'e he folofolá 'a e fakataipé ke ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e

ongoongolelei. 'E mole meiate koe ha ngaahi kongokonga pāsolo 'e ni'ihí kapau he 'ikai ke ke 'ilo'i 'a e fakataipé. Makehe mei he Siasí mo e ngaahi kalasi semineli, 'e lava 'o tokoni hono ako 'o e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá pe ngaahi tohi lēsoni 'a e semineli mo e 'inisititiutí ke ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi konga 'oku pulí.

Hangē ko 'ení, ko e talanoa 'o 'Ēpalahame mo 'Aisaké (vakai, Sēnesi 22) 'oku fakalaumālie, ka 'oku 'uhinga loloto ange 'i he taimi te ke 'ilo ai ko e fakataipe ia 'o e feilaulau 'a 'etau Tamai Hēvaní mo e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí ma'atautolú (vakai, Sēkope 4:5).

‘OKU FOLOFOLA ‘A E ‘OTUÁ KIATE KITAUTOLU

“Ko e taimi ‘oku tau fie fakataufolofola ai ki he ‘Otuá, ‘oku tau lotu. Pea ko e taimi ‘oku tau fie ma’u ai ke folofola mai kiate kitautolú, ‘oku tau fekumi ‘i he folofolá; he ‘oku fakafou ‘ene folofolá ‘i Hé’ene kau palófitá. Te Ne toki ako’i leva kitautolu ‘i he’etau fakafanongo ki he ngaahi uei ‘a e Laumalie Mā’oni’oni.”

‘Eletā Robert D. Hales ‘o e Kólomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Folofolá Mā’oni’oni: Ko e Mālohi ‘o e ‘Otuá ki he Fakamo’ui,” *Liahona*, Nōvema. 2006, 26–27.

Ko e Laumālie Mā’oni’oni: Ko e Kumi ‘o e Ngaahi Kongokonga ‘Oku Fehokotaki

‘Oku ‘i ai ha ngaahi kongokonga pāsolo ‘oku hangē ‘oku nau hoá, ka ‘oku ‘ikai ke nau hoko lelei. ‘E lava ‘a e Laumālié ‘o tokoni ke ke ‘ilo’i pe ko e fē ‘a e ngaahi konga ‘oku nau tu’u fakatahá. ‘I ho’o fakaafē ‘i ‘Ene tokoní ‘i he lotú mo e fakakaukau, ‘e tokoní koe ‘e he Laumālié ke ke ‘ilo’i e founa ‘oku fehokotaki ai ‘a e ngaahi veesi na’á ke akó mo e me’a ‘okú ke toe ako he taimi ní pea mo e founa ‘o e fekau’aki ‘a e ngaahi akonaki ko iá ki ho’o mo’ui. Ko hono mo’oni, te ke ma’u ha fakahinohino fakalaumālie ‘i he ngaahi lea ‘o e folofolá pea mei he Laumālié foki ‘i ho’o fakalaauloto ki he ngaahi me’a ‘okú ke laú.

Faka’aonga’i: Ko Hono Fokotu’utu’u Fakataha ‘o e Ngaahi Kongá

He ‘ikai ke ke fakatokanga’i ‘a e fakatātā ‘oku fa’u ‘e he pāsolo ‘o kapau he ‘ikai ke ke fokotu’utu’u ‘a e ngaahi kongá. Ko e me’a tatau pē, he ‘ikai tokoni lahi fēfē atu ‘a e ngaahi tokātelinē, ngaahi tefito’i mo’oni, mo e ngaahi fekau kae ‘oua ke ke mo’ui ‘aki e me’a ‘okú ke akó (vakai, Sione 7:17). Ko e taimi ‘okú ke feinga ai he ‘aho kotoa pē ke mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongo-ongolelei kuo ako’i ‘i he folofolá, ‘e tupulaki ‘o mālohi ange ho’o tuí mo e fakamo’oni, pea ‘e hoko ‘a e ako folofolá ko ha konga mahu’inga ho’o mo’ui. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’u ‘i Tutā, USA.

KAU FAFINE 'I HE ONGOONGOLELEÍ

*Koe'uhí na'á ku lava 'o 'ilo 'a e ngaahi
tāpuaki 'o e ongoongoleleí 'i he'eku
mo'uí, na'á ku fie vahevahe ia mo hoku
kaungāme'á.*

Fai 'e Paola Sarahí Hernández Cruz

‘O ku ou ‘ofa ‘i hoku kaungāme’a ko Lupitá ‘o hangē haku tokouá. Na’á ma fetaulaki ‘i he kalasi onó peá ma fakatou kau ‘i he kau ifi laka ‘a e ‘apiakó. Na’á ma toe vāofi ange ‘i he ta’u hono hokó pea mo kamata ke fefalala’aki mo’oni. Na’á ne fakamatala mai kiate au ‘a e ngaahi palopalema na’e hoko ‘i ‘apí koe’uhí he na’e ‘ikai ke ‘i ai ‘ene tamaí pea ‘ikai ke lava he’ene fa’éé ‘o fai ange ‘a e fa’ahinga tokanga na’á ne fie ma’ú. Na’á ku ‘ilo’i na’e lotu mamahi ‘i he ‘ikai hoko ‘ene ongoma-tu’á ko ha konga lahi ange ‘o ‘ene mo’uí. Na’e ta’e-lata, ka na’á ku ‘i ai ma’u pē.

‘Oku ou ongo’i monū’ia ke fā’ele’i ‘i ha ‘api na’a mau ma’u ai ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. Kuó ne ‘omi ki he’eku mo’uí ha nonga ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘e ha tokolahi ‘o hoku ngaahi kaungāme’á. Koe’uhí ko ‘eku lava ‘o ‘ilo ‘a e ngaahi tāpuaki kuo ‘omi ‘e he ongoongoleleí kiate aú, na’á ku fie vahevahe ia mo Lupita.

Na’á ku talanoa ki ai fekau’aki mo e Siasí pea mo fakaafe’i ia ke ma ō ki he Mutuálé. Na’á ne tali pea kamata ke ma ō ki he lotú mo e ngaahi ‘ekitiviti ‘a e uōtí pea mo hoku fāmili. Na’á ku fakafe’iloaki ia ki he ongo faifekau, ‘a ē na’á na ako’i ki ai ‘a e ongoongoleleí mo fakaafe’i ia ke papitaisó. Na’á ne ma’u ha fakamo’oni,

pea ‘i he taimi na’á ne kole ai ki he’ene fa’éé pe ‘e lava ‘o papitaisó, na’e talaange he’ene fa’éé ‘io.

Na’e makehe ‘aupito hono ‘aho papitaisó koe’uhí he na’á ne fai ha ngaahi fuakava mo ‘etau Tamai Hēvaní ke manatu’i Ia mo tauhi ‘Ene ngaahi fekau. Na’á ku fai ange ‘eku fakamo’oni ki ai ‘i he ‘aho ko iá mo talaange na’á ne ‘i he feitu’u totonú pea ‘oku pau ‘oku laukau ‘aki ia ‘e he Tamai Hēvaní. ‘Oku ou ‘ofa ‘ia Lupita pea ‘oku ou fu’u fiefia he’ene hoko ko hoku kaungāme’á pea mo hoko ‘eni ko hoku tokoua ‘i he ongoongoleleí. ‘Oku ou ‘ilo ‘e fiefia ange ‘ene mo’uí koe’uhí he te ne ma’u mo hono fāmili ‘i he kaha’ú ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongoleleí.

Kuo ‘osi talamai ‘e Lupita kiate au ‘oku fakamālō ‘i he’eku fakakaukau ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí mo iá. ‘Okú ne pehē ko e talu mei he’ene kamata ma’ulotú, mo e lelei lahi ange ‘ene mo’uí pea kuó ne ‘osi ongo’i nonga. ‘Oku ou ‘ilo’i ko e Laumālié ‘eni ‘okú ne faka-papau’i ki ai ‘a e mo’oni. ‘Okú ne toe pehē foki ‘e mali ‘i ha ‘aho ‘i he temipalé. ‘Oku ou hounga’ia ‘i he Tamai Hēvaní koe’uhí he kuó u ma’u hoku kaungāme’á pea koe’uhí ko e fiefia ‘oku ou ongo’i ‘i he taimi ‘oku ou vahevahe ai ‘a e me’a ‘oku mahu’inga taha kiate aú. ■
‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Mekisikou Siti, Mekisikou.

Fai 'e 'Eletā
L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

*Ko e kau mēmipa
'o e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā
ko e kau fakamo'oni
makehe 'o Sisū
Kalaisi.*

'E malava fēfē ke tataki au 'e he Laumālie Mā'oni'oni?

Ko e me'a 'oku fie ma'u 'e ha
hoosi lelei ko ha ki'i ue'i mei
he angí ke ne fakahoko e
me'a 'okú ne fie ma'ú. 'Oku
hangē 'a e ki'i ue'i ko 'eni ko
e kii'i le'o si'i mo mālié.

Kuo pau ke tau
mateuteu ma'u ai pē ke
tali 'a e ki'i ue'i 'a e
Laumālie Mā'oni'oni.

Kapau te tau fakafanongo
fakalelei ki he ngaahi ue'i
ongo vaivai 'a e Laumālie
Mā'oni'oni, te nau tataki foki
atu kitautolu ki he'etau
Tamai 'i Hēvaní.

*Mei he "Talangofua
'o Faka'fou He'etau
Faivelengá,"
Liahona, Mē
2014, 100–103.*

Ko e Laumālie Mā'oni'oni

(Fakafaingofua'i)

'I he founa faingofua ♩ = 126-138

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e
Jeanne P. Lawler

Chords: C, A⁷, G⁷, C

1. 'I he 'i mā - ma - ni 'A Sī - sū Ka - lai - sí, Na -
2. 'I he hi - li - fa - ki Nima e tau - la - 'ei - kí, 'O -

Chords: F, Fm, G⁷, C

'á Ne ta - la - 'o - fa mai 'A e Lau - mā - li - é. 'O -
ku fo - a - ki Mai a - i 'a e Lau - mā - li - é. 'O -

Chords: C^{aug}, F, B, E^m

ku fa - na - fa - na mai E Lau - mā - li - é, 'O -
fa ke u o - ngo - 'i Ho - no kí'i le - 'ó, Pe -

Chords: A⁷, D^m, G⁷, C

fa - ka - mo - 'o - ni - 'i e 'O - tuá mo Ka - lai - sí.
au fi - li kihe to - to - nú 'A - kí 'E - ne maa - má.

© 2015, 1989, 1977 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e foi hiva ni ke faka'aonga'i 'i he ngaahi me'a 'a e Siasí 'oku 'ikai fakakomēsialé pe ko hono faka'aonga'i pē 'i 'apí.

Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'ení 'i he tatau kotoa pē 'oku hiki.

Ko e Tauhisipi Lelei

Fai 'e Erin Sanderson

Na'e fai 'e Sīsū ha talanoa (pe talafakatātā) 'i ha 'aho 'e taha fekau'aki mo ha tauhisipi na'e 'ofa lahi 'i he'ene fanga sipi mo fie foaki 'ene mo'uí ke malu'i kinautolu. 'Oku tau hangē ko e fanga sipi 'i he talanoa ko iá. Pea 'oku hangē 'a e tauhisipi ko hotau Fakamo'uí ko Sīsū Kalaisi. 'Oku ui ia 'i he taimi 'e ni'ihiki ko e Tauhisipi Lelei.

Na'e fakahaa'i 'e Sīsū 'Ene 'ofá 'i he taimi na'e 'omi ai 'e ha ngaahi mātu'a 'enau fānaú ke mamata kiate Iá. Na'a Ne folofola ange, "**Tuku** pē 'a e tamaiki ikí ke ha'u kiate au, pea '**oua na'a ta'ofi 'a kinautolu**: he 'oku 'o e kakai peheé 'a e pulé'anga 'o e 'Otuá" (Luke 18:16). Pea ne toki fua kinautolu 'i hono umá mo tāpuaki'i kinautolu.

Kuikui pea ke fakakaukau 'oku fua koe 'e he Fakamo'uí mo foaki atu hao tāpuaki. Te ke lava 'o ongo'i 'Ene 'ofá 'i he taimi 'okú ke ako ai pe fakakaukau kiate Iá. 'Oku tokoní'i koe 'e he Laumālie Mā'oní'oní ke ke ongo'i e 'ofa 'a e Tauhisipi Lelei ko Sīsū Kalaisi. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

AKO LAHI ANGE

tuku—tukuange pe fakangofua

'oua 'e ta'ofi kinautolu—'oua na'a ta'ofi kinautolu

TALANOA FAKAFĀMILÍ

Lau 'a e Sione 10:1–5, 11–16. Hili ia pea hiki ha lisi 'o ha ngaahi founa 'oku hangē ai 'a Sīsū ko ha tauhisipi mo fakamatala ki ha taimi na'a ke ongo'i ai e 'ofa 'a e Fakamo'uí.

Hiva: "'Oku ou Fakakaukau 'i He'eku Lau 'a e Talanoa Mālie ko lá" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 35)

Ngaahi Folofolá: Luke 18:15–17; Sione 10:1–5, 11–16

Ngaahi Vitiō: "Suffer the Little Children to Come Unto Me" mo e "Jesus Teaches that We Must Become as Little Children" (Biblevideos.org)

KO HOTAU TAUHSIPI LELEÍ

To'o 'a e fakatātā ko 'enī. Pelu ia ke hangē ha ii 'o fakatatau mo e ngaahi laine hinehiná. Hili iá pea fakaava 'o ke vakai'i mei he to'omata'ú pea mei he to'ohemá. 'Okú ke ongo'i fēfē 'a e 'ofa 'a hotau Tauhisipi Leleí?

TOKONI FAKAFOLOLÁ

Kumi 'a e "Ngaahi Kosipeli" 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá ki ha saati 'okú ne tala pe ko e tohi fē 'oku fakamatala fekau'aki mo e me'a takitaha na'e hokó pe akonaki. Ko e tohi pē 'a Sioné 'oku fakamatala ki he Tauhisipi Leleí. 'Oku 'i ai e tohi 'e tolu—Mātiu, Mā'ake mo Luke—'oku fakamatala kau ki he tāpuaki'i 'e Sīsū 'a e fānaú.

KO 'ETAU PĒSÍ

Na'e 'ikai ke u fa'a tatali ki he 'aho 'e papi-
taiso ai aú. Ko e taimi na'e hoko ai hoku
ta'u valú 'i he ta'u kuo 'osí, na'e 'i hoku
papitaisó 'eku tamai, 'eku fa'eé, hoku fāmilí,
mo hoku ngaahi kaungāme'á. Ko ha a'usia
ma'ongo'onga ia kiate au. Na'e faka'ofa
ke te 'ilo'i na'e fakafiefia'i 'e he langi 'eku fili
ke papitaiso mo hoko ko ha ākonga 'a Sīsū
Kalaísí. Ko e taimi 'oku tau papitaiso ai, 'oku
tau fai ha fuakava mo e Tamai Hēvani. 'Oku
ou 'ilo'i na'e hōifua 'i he'eku fili koe'uhí he
na'e totonu mo mahu'inga.

Selaia Z., ta'u 8, Honitulasi

Na'a ku tā valivali e kau tau 'a Hila-
mani 'i hoku falani. 'Oku ou loto ke u
faivelenga, loto-to'a, mo talangofua
ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o tatau
mo kinautolu!

Z. lu-eni, ta'u 6, Taiuani

Ko hoku fāmilí 'eni 'i he temipalé.

Seulisa T., ta'u 8, Mekisikou

'Oku mau sa'i'a 'i he taimi 'oku 'ave ai kimau-
tolu he'ema'ongomātu'á ki he temipalé
koe'uhí ko ha feitu'u faka'ofa'ofa pea 'oku
mau ongo'i ofi ange ai ki he 'Otuá 'i he taimi
'oku mau 'i ai.

Nifai mo Palaieni V., ta'u 6 mo e 9, 'Ekuatoa

Ko e Tauhisipi Leleí

Sione 10:1-5, 11-16

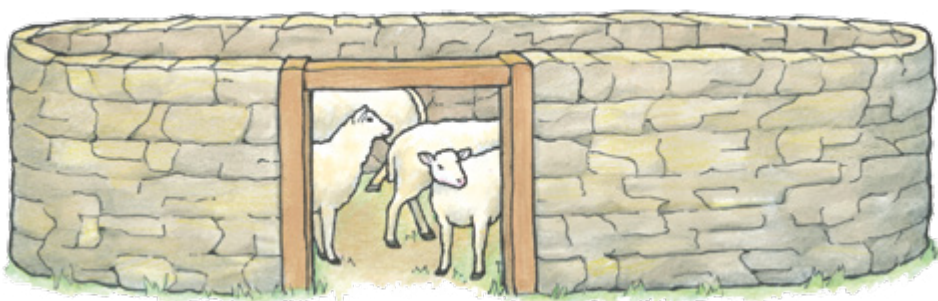
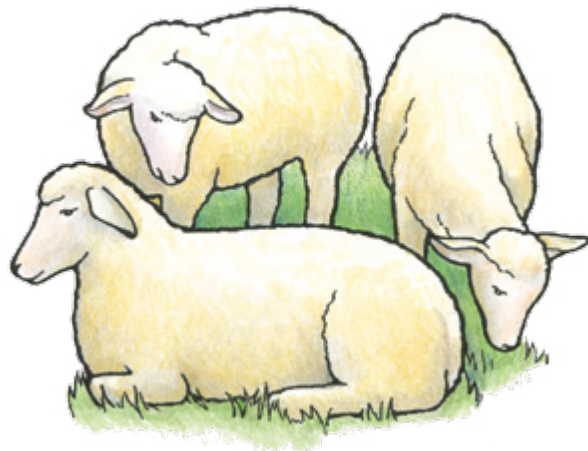
Fakapipiki 'a e peesi ko 'enī ki ha pepa matolu pe pepa fefeka. Hili ia pea kosi 'o to'o e ngaahi fakatātaá 'o fakapipiki kinautolu ki ha va'akau pe fanga ki'i tangai pepa. Tauhi 'i ha sila pea fakapipiki 'a e fakamo'oni folofolá 'i mu'a. ■

Tauhisipi

Tangata Kaiha'a

*Te ke lava 'o paaki
ha ngaahi tatau
lahi ange 'i he
liahona.lds.org.*

‘Uluaki ‘Aho Tamai ‘o Sitiveni ‘i he Kaha’ú

Fai ‘e Kellie George Purcill
Makatu’unga ‘i ha talanoa mo’oni

Na’e pelupelu hake ‘e Sitiveni hono hēkesi ki hono lalo kumukumu ‘i he ako ‘e he toenga ‘o e fānau Palaimeli ‘a e fo’i hiva fo’ou. ‘Ikai, he ‘ikai ke ne teitei hiva ‘i ‘e ia ‘a e fo’i hiva ko ‘eni.

‘Oku taki ‘e he tamai ‘o homau ‘api homau fāmili . . .

Na’e sio ‘a Sitiveni ki tu’a ‘i he matapā sio’atā pea ki ‘olunga ki he ‘aofi. Na’e lahi ‘ene ngaue takai holo ‘i hono seā pea meimei hangē ‘oku tau’olungā. Na’e ‘ikai ke lava ‘o hiva ‘o tatau ai pē kapau na’e fie hiva. Na’e ‘i ai ha me’a fakamamahi na’e faingata’a ia ai. Na’e hiva pē ‘a e toenga ‘o e Palaimeli, ‘o ako taha taha ‘a e fakalea fo’ou ‘i he ‘otú takitaha.

‘I he poto mo e lelei;

Mo ‘ofa ‘iate au (“Tamai,” Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 146).

Na’e ongo ‘i ‘e Sitiveni hano tātaa’i mai hono nimá. Na’e ala si’isi’i atu ‘ene fine’eikí, he na’e sio fakalongo-longo pē mei he matapā ‘o e loki Palaimeli. Na’a ne taki ia ki tu’a ki he holó. Na’e ‘ikai toe lava ‘e Sitiveni ke ta’ofi hono lo’imatá ‘i he’ene mavahe mei hono ngaahi kaungāme’a ‘i he Palaimeli. Na’e puke mai ia ‘e he fine’eikí ‘o fā’ofua fiefia mo mālohi ki ai.

Talaange ‘e he fine’eikí, “Oku SAI pē ke loto-mamahi,” mo milimili hono tu’á. “Oku ou ‘ilo’i ‘oku

faingata’a ke fanongo mo hiva ‘i ‘a e fo’i hiva ko iá.”

Na’e kamo pē ‘a Sitiveni, pea holoholo ‘i hono matá. “Oku ‘ikai ke u fie hiva ‘i he ‘Aho ‘o e Tamai he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku tamai.” Na’e ‘āā lelei e mata ‘o Sitiveni, mo ne u’u hono loungutú. “Oku ‘ikai ke u toe fie ui ia ‘e au ko Teti. Kuo fuoloa fau ‘a e ‘ikai ke u sio ki aí, pea ‘oku ‘ikai ke teitei fie hoko ko ‘eku tamai.”

Na’e feinga lahi ‘aupito ‘a Sitiveni ke ‘oua ‘e tangi—ka na’e kei lava pē ‘o fanongo ki he’enau hiva. Na’e ‘ai ‘e he fo’i hiva ko iá ke loto mamahi lahi ange. Tatau pē mo e taimi na’e tohi mai ai ‘ene tamai ‘o talaange kuó na fakakaukau mo hono uaifi fo’ou he ‘ikai ke lava ‘o toe talanoa mo Sitiveni pea mo hono tokouá.

Na’e toe puke mai ia ‘e he fine’eikí ‘o toe fa’ofua ki ai, pea toe ngangana ha ngaahi lo’imata ki hono soté. “Tē u talanoa mo e palesiteni Palaimeli. ‘Oku ‘ikai fie ma’u ia ke ke hiva kapau ‘oku ‘ikai ke ke loto ki ai. Ka—‘oku ‘i ai ‘eku fakakaukau.” Na’e sio hangatonu ‘a e fine’eikí ki hono ki’i matá. “He ‘ikai ke tau fakamanatua ‘a e ‘Aho Tamai he ta’ú ni—te tau fakamanatu’a ha ‘Aho Tamai ‘o e Kaha’ú!” Na’a ne malimali, kae sio fakama-ma’u mai pē.

“Fēfē? Fakamanatua ‘a e hā?”

“Aho Tamai ‘o e Kaha’ú—te tau

fakamanatua hono fakaofa ho’o hoko mo ho tokouá ko e ongo tamai ‘i ha ‘aho. ‘E ‘i ai ha ngaahi me’a’ofa mo ha fo’i keke pea mo ho’o kapa inu manakó!”

Na’e ‘uma hifo e fine’eikí ki hono la’é mo feinga ke fakalelei’i hono hēkesi manuminumí. “Sitiveni, te ke hoko ko ha tamai *lelei*—‘oku ou ‘osi lava pē ‘o tala. Koe’uhí he ‘okú ke ‘osi fakakaukau ki he me’a te ke fakahoko mo ho’o fānaú mo palani pe ko e fa’ahinga tamai fēfē te ke ‘i aí.”

Ko e lahi ange ‘o e fakakaukau ‘a Sitiveni ki aí, ko e lahi ange ia ‘o ‘ene malimalí. Na’e toe fā’ofua

ki he’ene Fa’éé pea foki ki he Palai-melí ‘oku loto fiefia ange.

‘Osi ha uike ‘e ua mei ai kuo tu’u ‘a Sitiveni ‘i mu’a ‘i he sio’atá, ‘o fakatonutonu hono poutai faka’ofa’ofa fo’ou. Na’e foaki ange ia ‘e he Fa’éé he pongipongi ko iá ki hono ‘uluaki ‘Aho Tamai ‘o e Kaha’ú! Na’e to’o hake ‘e Sitiveni ‘ene folofolá pea lue atu ki he matapā mu’a ke ‘alu ki he lotú.

Na’á ne malimali ki he’ene fa’éé.

“Ofa ke ke Ma’u ha ‘Aho Tamai Fiefia, Fine’eiki.”

Malimali pē Fine’eikí. “Ofa ke ke ma’u ha ‘Aho Tamai Fiefia, Sitiveni.” ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Kuinisilani, ‘Aositelēlia.

PALANI MO HA TAUMU’A

“Tatau ai pē pe ‘okú ke ta’u fiha, pe ko e hā ho tūkungá, ‘oku ou na’ina’i atu ke **palani ho’omou**

mo’uí mo ha taumu’a.”

Thomas S. Monson, “Mou Omi, ‘a Kimoutolu Kotoa Ngaahi Foha ‘o e ‘Otuá,” *Liahona*, Mē 2013, 67.

Ko e Fakamo'oni

'a Miá

Fai 'e Amelia Hawkins

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Oku fanafana 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i ha kih'i le'o si'i. 'Okū ne fakamo'oni 'i 'a e 'Otuā mo Kalaisi pea 'okū ne 'ai hotau lotó ke fiefia" (Children's Songbook, 105).

Na'e 'osi taimi ke mohe 'a Mia, ka na'e 'ikai mohe ia. Na'e tangutu 'i he faliki 'o hono lokí, 'o fakakaukau ki ha me'a na'e lau 'e Sisitā Tuvalu 'i he Palaimeli: "E hokosia 'a e taimi he 'ikai lava ha tangata pe fefine 'o mo'ui 'i ha maama na'e kole."¹

Na'e fakamatala 'i 'e Sisitā Tuvalu, "Oku tatau ha fakamo'oni mo ha maama 'i loto 'iate kitautolu." "Pea 'oku tau fie ma'u ha'atau takitaha fakamo'oni. Pea te tau toki lava leva 'o to'a 'i he taimi 'oku faingata'a ai 'a e mo'ui mo 'ahi'ahi' kitautolu 'e Sētané."

Na'e falala atu e 'ulu 'o Miá ki hono mohengá. Pea fakakaukau, "Oku ou fie ma'u ha fakamo'oni pe 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei." Ka na'á ke ma'u fēfē ha fakamo'oni? Na'á ne 'ilo'i ko e lotú ko hano kongá ia.

Na'á ne fakakaukau leva, "Teu lotu." Te ne lotu pea he 'ikai tuku kae 'oua kuo hoko ha fa'ahinga me'a ke ne 'ilo ai na'e mo'oni 'a e Siasí. Na'á ne mateuteu ke lotu he poó kakato kapau na'e pau ke ne fai ia!

Na'á ne tū'ulutui leva. Na'á ne fanafana pē, "Tamai Hēvani 'Ofeina, 'oku ou fie 'ilo pe 'oku mo'oni 'a e Siasí. 'Oku ou fie ongo'i ia 'i hoku lotó mo 'ilo'i."

Na'e tatali 'a Mia. Na'e 'ikai pē ke ne ongo'i ha fa'ahinga me'a tuku-kehe pē 'a e ongo'i fiemālie na'á ne

fa'a ongo'i 'i he taimi na'e lotu aí. Ko e hā e fehalaaki na'á ne fai? Ko e fē'ia 'ene fakamo'oni?

Na'á ne tū'ulutui 'i ha taimi na'e ngali lōloa 'aupito, fe'unga mo hano ki'i fakaava mai 'a e matapā ki hono lokí pea ki'i fakasiosio mai 'ene tangata'eikí.

Na'á ne pēhē, "Na'á ku sio ki he maama 'i he lalo matapaá." "Okú ke kei 'ā pē 'o lautohi?" Peá ne toki fakatokanga 'i e lo'imata 'i he kou'ahe 'o Miá. Na'e tū'ulutui hifo leva 'o puke mai 'a Mia. "Ko e hā e me'a 'oku hokó?"

Na'e ki'i fakalongolongo taimi si'i. Peá ne 'eke ange leva, "Tangata'eiki, 'okú ke ma'u fēfē ha fakamo'oni?"

Na'e kuku ma'u ia 'e he Tangata'eikí. "Ko ha fēhu'i lelei ia. Ko e fie ma'u ha fakamo'oni ko e taha ia 'o e ngaahi 'uluaki sitepú."

Na'e ongo'i 'e Mia kuo kamata ke mole atu 'a e fie tangí.

"Ko e ma'u 'o ha fakamo'oni 'oku 'ikai ke fa'a hoko ia 'i ha lotu pē 'e taha. Pea na'a mo e taimi 'okú ke ma'u ai ha fakamo'oni, 'okú ke fie ma'u ke kei ngāue'i pē ia."

"Ka 'oku ma'u e fakamo'oni mei fē?" Ko e 'eke ange ia 'e Miá.

Talaange 'e he Tangata'eikí, "Oku ma'u 'a e fakamo'oni mei he Lau-mālie Mā'oni'oni." "Kuo 'i ai ha taimi na'á ke ongo'i māfana mo fiefia ai he lolotonga 'o e efiāfi fakafāfili 'i 'apí pe 'i he lotú?"

Na'e ki'i fakakaukau 'a Mia ki ai. "Na'á ku ongo'i lelei 'i he taimi na'á ke tāpuaki 'i ai au kimu'a pea toki kamata 'a e akó." Na'e toe ki'i fakakaukau lahi ange. "Pea 'oku ou ongo'i loto māfana ma'u pē 'i

he taimi 'oku ou fanongo ai ki he malanga 'a Palesiteni Monisoni 'i he konifelenisi lahi. Pea ko e taimi 'oku ou angalelei ai ki hoku ngaahi kungāme'a pe 'i he taimi 'oku ou lau ai 'eku folofolá, 'oku ou toe ongo'i lelei foki ai."

Malimali 'a e Tangata'eikí. "Ko e ngaahi ongo ko iá ko e folofola atu ia 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate koé. 'Okú Ne 'oatu 'a e ngaahi ongo ko iá 'i he taimi 'okú ke fai ai ha me'a 'oku totonu pe 'i he taimi 'okú ke fanongo ai ki ha me'a 'oku mo'oni."

Pēhē 'e Mia, "Oku ou ongo'i māfana mo fiefia he taimi ni." "Ko e Laumālie Mā'oni'oni ia?"

Na'e toe fā'ofua ki ai 'a e Tangata'eikí. "Io. 'Okú ne talaatu 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a 'okú ta talanoa ki aí. Pea ko e founga ia 'okú ke ma'u ai ha fakamo'oni."

Ko e taimi na'e 'alu ai 'a Mia ki kimui ange ke mohé, na'e 'ikai fakakaukau kuó ne ma'u ha fakamo'oni kakato, ka na'á ne kei ma'u pē 'a e ongo'i lelei, mo māfana na'e mo'oni 'a e me'a na'e talaange 'e he Tangata'eikí. Na'á ne 'ilo'i ko e ongo ni ko e kamata'angá pē ia.

Na'e hū atu 'a Mia ki hono sipi kafu māfaná pea kuikui hono matá. Pea kimu'a pea toki vale hono matá 'o mohé, na'e fanafana, "Fakafeta'i Atu, Tamai Hēvani, 'i Ho'o tokoni ke u ma'u ha fakamo'oni. Pea fakamālō atu koe'uhí ko 'eku tangata'eikí." ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Misulí, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Heber C. Kimball, 'i he Orson F. Whitney, *Life of Heber C. Kimball* (1967), 450.

Ko e Fale Na'e Langa 'e he Vahehongofulú

Fai 'e Janele Williams

Ko Siaki 'eni. Ko
e ngaahi fo'i koini
(coins) 'eni 'a Siaki
'oku pakakihí. Ko e
vahehongofulu 'eni 'a
Siakí, ko e peseti 'e 10.

Ko e pīsopé 'eni 'oku
lulululu mo Siaki 'i
he taimi 'oku totongi
ai 'ene vahehongofulú,
peseti 'e 10.

Ko e palōfitá ‘eni, ‘oku fiefia mo fa’a lotu pea mo pehē, “Tau langa ha temipale,” ‘aki e vahehongofulu na’e ‘omi mei he pīsope na’e lulululu mo Siaki he taimi na’á ne totongi ai ‘ene vahehongofulu, peseti ‘e 10.

Ko e temipalé ‘eni, ngingila mo hinehina, ko ha fale ‘o e ‘Eikí ‘oku fonu ‘i he māmá.

Ko e fale ‘eni na’e langa ‘aki e vahehongofulú koe’uhí he na’e pehē ‘e he palōfitá, “Tau langa ha temipale,” ‘aki e vahehongofulu na’e ‘omi mei he pīsope na’e lulululu mo Siaki ‘i he taimi na’á ne totongi ai ‘ene vahehongofulu, peseti ‘e 10.

Ko e malimali 'eni 'a Siakí, malimali lahi mo fiefia,
'i he'ene 'alu ki he temipale, ngingila mo hinehiná,
ke sila'i ki hono fāmilí 'i he 'ao 'o e 'Otuá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fā'ū 'i 'Iutā, USA.

Ko e Fē 'a e Vahehongofulu 'a Siakí?

Tokoni ke ma'u 'e Siaki 'a e fo'i pa'anga kotoa 'e
valu 'o 'ene vahehongofulú 'oku pakakihí!

**Fai 'e Palesiteni
Boyd K. Packer**

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o
e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

TUKUNOA'I

*Ne uesia 'a e mo'ui hoku kaungāme'ā.
Kuo mālōlō si'ono uaifi.*

Kapau 'okú ke tofanga 'i he loto hoha'á, mei he mamahí pe maá pe meheká pe ta'e-fiemālié pe loto koví, mei he tukuaki'i pē kitá pe kumi tonuhiá, fakakaukau 'i 'a e lēsoni ko 'eni na'e ako'i mai kiate au he ngaahi ta'u lahi kuo hilí 'e ha pēteliake. Ko ha tangata anga mā'oni'oni ia kuo faifai-angé peá u 'ilo'i. . . .

Na'á ne tupu hake 'i he ki'i kolo mo ha loto holi ke lavame'a. Na'á ne feinga ke lava 'o ako.

Na'e mali mo hono 'ofa'angá, pea na'e tokamālie 'a e me'a kotoa he taimi ko iá. Na'e ma'u ngāue lelei, mo tu'u lelei hono kaha'ú. Na'á na fu'u fe'ofa-aki, pea teu fā'ele'i 'ena 'uluaki pēpeé.

Na'e 'i ai ha ngaahi palopalema 'i he pō na'e 'amanaki fā'ele'i ai 'a e pē-peé. Na'e 'i he feitu'u ki 'utá 'a e toketā pe tahá 'o vakai'i ha taha puke. . . .

Na'e fāifai pea ma'u 'a e toketaá. Na'e ngāue fakavavevave 'i he me'a fakatu'upakeé ni, pea 'ikai hano taimi kuo maau e 'ū me'á. Na'e fā'ele'i 'a e pēpeé pea hangē kuo ngali 'osi 'a e palopalemá.

'Osi ha ngaahi 'aho mei ai, kuo si'i mālōlō 'a e fa'ē kei talavou ni mei he mahaki tatau na'e faito'o 'e he toketaá 'i ha 'api kehe 'i he pō ko iá.

Na'e uesia si'i mo'ui 'a Sioné. Kuo 'ikai 'eni toe tonu ha me'a; na'e fehalaaki 'a e me'a kotoa pē. Kuo mole si'ono uaifi. Hala ha founa ke

tokanga'i fakatou'osi ai 'a e pēpeé mo 'ene ngāué.

Pea 'i he fakalau atu 'a e ngaahi uiké, na'e toe taulōfu'u ange 'a e mamahí. Na'á ne fa'a pehē, "Oku 'ikai totonu ke fakangofua 'a e toketaá ke toe ngāue." "Na'á ne 'omi 'a e mahaki ko iá ki hoku uaifi. Kapau na'e tokanga, 'e kei mo'ui pē he 'ahó ni."

Na'e si'i ke toe fakakaukau ki ha toe me'a, pea 'i he'ene loto mamahí, na'e kamata ke fakamanamana. . . .

Na'e fai mai ha tukituki 'i ha pō 'e taha 'i hono matapaá. Na'e pehē pē 'e he ki'i ta'ahiné, "Oku fie ma'u 'e Teti ke ke 'alu ange. 'Oku fie talanoa mo koe."

Ko "Teti" ko e palesiteni fakasiteikí ia. . . .

Na'e siofi 'e he tauhisipi fakalaumālié 'ene tākangá pea 'oku 'i ai e me'a ke ne lea 'aki kiate ia.

Na'e mahino 'a e fale'i mei he tamaio'eiki fakapotopoto ko iá, "Sione, tukunoa'i. He 'ikai ha me'a te ke fai te ne toe lava 'o fakafoki mai ia. Ko e hā pē ha me'a te ke fai, te ne 'ai ke toe kovi ange. Sione, tukunoa'i." . . .

Na'e fāifeinga mamahi ke mapule'i ia. Pea fāifai, peá ne fakapapau, tatau ai pē pe ko e hā 'a e palopalemá, 'oku totonu ke ne talangofua.

Ko e talangofuá ko ha faito'o fakalaumālie mālōhi. 'Oku meimei hoko ko ha faito'o ke fakamo'ui 'a e me'a kotoa pē.

Na'á ne fakapapau ke muimui he fale'i 'a e taki fakalaumālie fakapotopoto ko iá. Te ne tukunoa'i.

Peá ne toki talamai, ". . . Na'e fāifai peá u toki sio ki he si'i toketā 'o e fonuá kuó u 'osi hoko ko ha tangata motu'á—tōtu'a 'a e ngāué, kovi e vāhengá, 'alu ongosia pē mei he taha mahaki ki he taha, si'i 'a e faito'ó, hala ha falemahaki, si'i 'a e me'angāué, feinga ke fakahaofi e ngaahi mo'uí, pea ko e konga lahi na'e ola lelei.

"Na'á ne ha'u 'i ha momeniti 'o e faingata'á, 'i he tu'u ta'epau ha mo'ui 'e ua, pea ngāue 'o 'ikai toe tatali.

Na'á ne toe pehē, "Na'á ku hoko ko ha tangata toulekeleka, kimu'a pea toki faifaiangé pea mahino kiate au! Na'á ne pehē, "Na'á ku meimei mau-mau'i pē 'eku mo'uí pea mo e mo'ui 'a ha ni'hi kehe."

Kuo tā tu'o lahi 'ene fakafeta'i ki he 'Eikí koe'uhí ko e taki fakalaumālie fakapotopoto ko ia na'á ne fale'i, "Sione, tukunoa'i." ■

Mei he "Balm of Gilead," Ensign, Nov 1987, 17–18.

NGAAHI 'ILO

Ko e hā 'a e 'ulungaanga 'oku mahu'inga 'i he mo'ui?

"Ko e mo'ui ni ko e taimi ia ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá. Ko ha kakai fiefia, mo nēkeneka kitautolu. 'Oku tau fiefia 'i ha tūkuhua 'oku lelei mo mata'ikoloa 'aki e taimi mo hotau ngaahi kaungāme'ā mo e fāmili. Ka 'oku fie mā'u ke tau fakatokanga'i 'oku 'i ai ha taumu'a mātu'aki mahu'inga kuo pau ke hoko ko e makatu'unga 'o 'etau mo'ui mo 'etau ngaahi filí kotoa."

‘Oku Toe ‘i he Makasiní ni Foki

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVOÚ

KO E FALALA KI HONO Fakapapau‘i Mai ‘E HE ‘EIKÍ

Mahalo he ‘ikai ke fakatau‘atāina‘i ma‘u pē kitautolu mei hotau ngaahi faingata‘a iá, ka ‘e lava ke tau ongo‘i fakapapau ma‘u pē ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí mo finangalo ke tokoni‘i kitautolu ‘i he ngaahi faingata‘a ko iá.

p.42

MA’Á E TO’U TUPÚ

p.56

Kae Fēfē Kapau...?

*Ngaahi Fehu‘i fekau‘aki mo e
Ngāue Fakafaifekaú*

Hoha‘a he ‘oku ‘ikai ke fe‘unga ho‘o ‘ilo ‘a e ongoongolelei? ‘oku ‘ikai mālohi fe‘unga ho‘o fakamo‘oni? ‘okú ke fu‘u mā? Kumi heni ‘a e tali ki he ngaahi fehu‘i pea mo e ngaahi hoha‘a angamaheni kimu‘a ‘i he ngāue fakafaifekaú.

MA’Á E FĀNAÚ

Ko e Fakamo‘oni ‘a Miá

Na‘e fie ma‘u ‘e Mia ke ma‘u ha‘ane fakamo‘oni pē ‘a‘ana ki he ongoongolelei. Kumi ‘a e founa na‘a ne fakahoko ai iá!

p.74